

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXVIII

No : 149

Ocak 1974

Belleten'in bu sayısı büyük asker ve büyük devlet adamı İsmet İnönü'nün anısına armağan edilmiştir.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA

1 9 7 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :

Sayfa

İNÖNÜ, İSMET: İstiklâl Savaşı ve Lozan (6 resimle birlikte)	1
İNAN, PROF. DR. AFET: Bir Tarih Göçrü	31
İĞDEMİR, ULUĞ: İsmet İnönü (6 resimle birlikte)	35
SONYEL, DR. SALÂHI R.: Lozan'da Türk Diplomasisi	41
İNAN, PROF. DR. AFET: M. Kemal Atatürk Ankara Hukuk Mektebi'nin Öğretim Kurulu Fahrî Başkanı (1 fotokopi ile birlikte)	117
İĞDEMİR, ULUĞ: Ahmet Selâhattin Bey (1 resimle birlikte)	123

Haberler :

Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri ve Sergisi	129
1973 yılının ilk yarısında Kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	131

BELLE TEN

Cilt: XXXVIII

OCAK 1974

Sayı: 149

İSTİKLÂL SAVAŞI VE LOZAN¹

İSMET İNÖNÜ

Türk Tarih Kurumu'nun nazik daveti üzerine, Cumhuriyet'in 50. yılı münasebetiyle toplanan bu birleşimimizde huzurunuzda bulunuyorum. Bana, "İstiklâl Savaşı ve Lozan Muahedesi" üzerine konuşma konusu verilmiştir. Bunlar üzerinde tarih malumatı vereceğim. Sırası geldikçe ben de fikirlerimi söylerim.

Şimdi, arkadaşlarım, adından başlayayım. İstiklâl savaşı münasebetiyle toplanmış bulunuyoruz. İstiklâl savaşı eseridir Türkiye Büyük Millet Meclisi. Cumhuriyet, İstiklâl savaşının neticesidir; Birinci Cihan savaşının neticesi değildir.

Birinci Cihan harbi bitmiştir. Ondan sonra galip Müttefikler, Türkiye ile yaptıkları mütareke münasebetiyle başka kararların tatbikini istiyorlar kanaati hâkim olmuştur. Gerek idare edenler içinde, gerekse devlet ricali içinde, esaslı olarak, hiç aldanmadan, o zamanın büyük kumandanlarından Büyük Atatürk, bu müşahedeyi yapmıştır. Bu müşahede, büyük bir mücadeleyle milletin malı olmuştur.

Birinci Cihan harbi, imparatorluk tarafından imzalanan Mondros mütarekesiyle hitama ermiştir. Ondan sonra, onun muahedeleri gelir. Mondros mütarekesinin tarihi 30 Ekim 1918'dir. Türkiye, imparatorluğun müttefikı olan Almanlar ve diğer devletlerden evvel,

¹ Bu Konferans Cumhuriyetin 50. yıldönümü dolayısıyla Türk Tarih Kurumunca düzenlenen seminerin ilk konferansı olarak 23 Ekim 1973 Salı günü Türk Tarih Kurumu'nda verilmiştir.

Mondros mütarekesiyle harbe nihayet vermiştir. Mondros mütarekesinin imzasında cepheden gelmişim, İstanbul'daydım.

Murahhassımıza Mondros'ta yapılan nazik muamele ve şifâhen yapılan görüşmelerin bıraktığı tesir ile iyimser bir hava yayılmıştı. İngilizler çok insafî ve haklı olarak eski Türk dostluğunu aramaktadırlar. Buna göre muamele göreceğiz. Türkiye muharebeden sonra böyle muamele görecek, ümidi galip idi.

Mondros mütarekesi, ruhî tesir olarak o şartlar altında karşılandı. Mütarekenin şartları içinde, her mütarekede, harbi kaybedenlerin kaybetmeyi kabul ettikleri tabii kayıtlardan başka, silâhlar teslim olunacak, lâzım olan cephanelikler vs. istihkâmlar verilecek, ondan sonra sulh muahedesi yapılacak. Umumî olarak bu kayıtlar altında görünüyordu. Bir maddesi vardı Mondros mütarekesinin: Müttefikler, emniyetlerinin lüzum gösterdiği yerleri işgal edeceklerdir diye bir hak alıyorlardı. İstanbul ve Çanakkale boğazlarını işgal etmek hakkını alıyorlardı. Söyleyerek, ama umumî olarak bir prensip kararı kabul ettirmişlerdi: Müttefikler, emniyetlerinin icap ettirdiği stratejik noktaları işgal edeceklerdi.

Mondros mütarekesinden sonra Boğazlar, tabiatıyla açıldı ve İngiliz donanması içeri girdi. Sonra mütareke hayatı başladı. Mondros mütarekesini yapan hükümet de bir müddet sonra çekildi, başka bir hükümet geldi. Biliyorsunuz, Birinci Cihan harbine biz, İttihat ve Terakki hükümeti zamanında girmiştik. Bizim muharebeye girdiğimiz zaman olan 1914'te, Alman büyük askerlerinin planlarında söyledikleri kayıtlara göre harp, Almanya için bile kaybolunmuş sayılmak lâzım gelirdi.

Moltke'den sonra, Almanların büyük erkânı harp reisleri olan [kişi], Schlieffen'dir, o şöhret almıştır. Cihan harbinin planlarını da o yapmıştır. Schlieffen, planlarında demiş ki:

“Cihan harbi olacaktır. Bu Cihan harbini kazanmak için, vaktiyle hazırlıkta ve harekâta başlayışta düşmanlarımıza takaddüm etmemiz lâzımdır, onlardan evvel davranmamız lâzımdır”.

Alman askerî literatüründe bir tabir vardır. Erkânı harp reisleri, kumandanlar, daima bir siyasî fikir teklif edecekleri zaman o mu-kaddemeyi yaparlar:

“Biz askeriz, devletin siyasette ne karar vereceğini bilmeyiz. Selâhiyetimiz de yoktur. Fakat, eğer bir harbe girmek ihtimali var ise,

siyasî müzakerenin neticesi bir harbi doğuracaksa, o harpte muzaffer olmak için birtakım hesaplara riayet etmemiz lâzımdır. Vaktiyle, şu kadar zamanda bize haber vereceksiniz harbe gidiyoruz diye... vs.”

Schlieffen’e atfolunan sözün bir maddesi şu:

“Eğer harp olacaksa, biz harpte taarruz edeceğiz. Kuvvetimizin çoğunu, büyük kısmını garbe karşı, Fransızlara karşı toplayacağız. Rusya’ya karşı mümkün olduğu kadar az kuvvet bırakacağız. Hareket edebilirler, toprak kaybedebiliriz, fakat birinci mesele, garpte büyük bir üstünlükle harbi bir an evvel kazanmak lâzımdır”.

Belçika’ya girmekten bahseder. Oradan girecekler, istihkâmları çevirecekler. Büyük tahkimat var Fransız sınırında; onları çevirerek Fransa’ya hücum edecekler...

Bunu söyledikten sonra adam, şunu da söyler planında:

“Bir an evvel Fransa’nın işini bitirmek lâzımdır garpte. Büyük kuvvet ile Fransa’ya taarruz ederiz ve Fransa’yı amana düşüremezsek, harp dışı edip sulh talebine icbar edemezsek, durmağa mecbur olursak, derhal sulh yapmak lâzımdır. Şartlar ağır olabilir. Fakat harp ne kadar uzarsa, ağır diye tahmin olunan şartlar daha ağırlaşır. Harbin uzamasında hiç bir fayda yoktur!”

Bu plana göre Almanlar, Fransa’ya taarruz etmişlerdir ve Fransa, Almanları durdurmağa muvaffak olmuştur. Söküp atamadılar, Verdun’de, vs.’de dayandılar. Harp, uzar, sürüklenir bir mahiyet aldı. Niçin böyle oldu? Hesabını çok iyi yapmışlar kendi aralarında. Meselâ, bütün kuvvetler Fransa’ya doğru yürüsün deniyor. Rus cephesi ihmal olunacak. Harp çıktığı zaman Rus cephesini ihmal etmek ve bir Rus istilâsını geri almak, İmparatorun ve Alman hükümetinin genel tutacağı bir şey değildi. Oradan plan sulandırıldı. Hem Rusya’ya karşı mukavemet edelim, hem ötekini tahrir edelim...

Neyse, Alman meselesini tahlil edecek değiliz. Rusya’ya karşı mukavemet tam tedafüî bir vaziyet alacakken Rus cephesinde muzaffer oldular, Fransız cephesini kaybettiler. Harp altı ayda bitecek derken, 1918’e kadar dört sene sürdü ve hakikaten şartlar ağır oldu.

Şimdi Türkiye’ye geliyorum. Almanya ile bir Avrupa harbi olacak. Rus tehlikesi bizim için büyük tehlikedir. Onun için Almanya ile beraber bulunacağız. İttihat ve Terakki’nin, hükümeti zamanında dış politika olarak takip ettiği politika, bu yoldu. Ondan evvelki

hükümdar zamanında da, II. Abdülhamit zamanında da Almanya ile özel bir münasebet vardı.

Demek ki, 1914'te seferberlik ilân etmiştik, fakat harbe girmemiştik. Harbe girişimiz, bilirsiniz ki, Yavuz (Göben) zırhlısının Karadeniz'e çıkıp Rus şehirlerini bombardıman etmesiyle, emrivaki olarak başımıza gelmiştir. Onun için edebiyatta söylenmesi âdet olmuştur: *Biz Birinci Cihan harbine, o harbin kaybolunduğu göründükten sonra girmişizdir.* İttihat ve Terakki'nin ağır mesuliyeti bilhassa bu noktadandır. Şimdi bunun neticesi: Avrupa'da ve memlekette her cephede muharebe ettik biz. Ondan evvel, İtalya ile muharebe ettik ve bilhassa Balkan harbini geçirdik. Balkan harbi bir felâket olarak geçti. Balkan harbinde imparatorluk ordusu tamamıyla çöküntü gösterdi. Subay kadrosu bu zamana göre yetişmiş değil. Böyle bir orduyu, bir zavallı orduyu. Subay kadrosu büyük ölçüde okuyup yazma bilmezdi.

Bu zamanın ordusu talim yapar. Nedir talim? Harp taklidini ateşli olarak yapar. Harpte ne silâhlar kullanılacaksa, o silâhların hepsini talim zamanında kullanırlar. Tüfek verirsiniz neferin eline, "Bunu böyle atacaksın" dersiniz, kâfi gelmez. Attırırsınız ona, nişancılıkta numarasını verirsiniz. Top: Bu top kullanılacak. Şöyle kullanılır, işte hedefe şu tarzda vurulur. Evvelâ mesafeyi tahmin eder, tanzim ateşi yapar, ondan sonra tahrip ateşi yapar. Şu kadar atarsa şöyle bir netice alır. Bunu sulh zamanında o orduya göstermek lâzımdır. Götürürler, halis mermiyle ateş ettirilir, yapılır, edilir... Yani harp terbiyesi, zamanımızda bu tarzda, her cepheye göre, o harbin bir ufak modeli, o orduya amelî olarak gösterilir. Köprü böyle geçilecektir, ateş altında geçilecektir. Ateş altında nasıl geçileceği köprünün, gösterilir. Gece hücumu yapılacaktır, ilah... Bu yasak! Ordu hazırlığı demek, imparatorluğun, hükümdarların zihniyetine göre: Ne lâzım? Şöyle tüfek lâzım, böyle top lâzım, böyle mermi lâzım, şu kadar lâzım vs. Güzel... Hepsini alır, dolaba kor, kitler, onları göstermez. Onları, ateş etmemek üzere gösterir. Ateş talimini bilmezler. Ateş talimini bilmeyince, asker için bilhassa lâzım, o, tamamıyla eksik kalır yetişmede ve sevkîdare de, ciddî, hakikî harp vasıtasıyla olmayınca o da nazârî kalır. Halbuki kumanda kademesi için ehliyet esası üzerine ordu yetiştirmek... Bu da imparatorlukta bırakılır, âdettir. İmparatorlukta cerrâr olmak, ehliyetli olmak bir şarta bağlıdır. Evvelâ sadakat! Şevketmeâba sadakatle temayüz edersiniz. Onunla her kapı açıktır, diğer kusurların hepsi sona kalır.

Böyle yetişmiş bir ordu. 33 sene hükümdarlık etmiş II. Abdülhamit ordusu böyle, okumuşu böyle... Almanya'da tahsil edenleri var, orada görüyorlar talimi falan; teğmen olarak, küçük rütbede olarak görüyor. Sonra geliyor, büyük stratejik meselelere kadar selâhiyet sahibi oluyor. Güzel... Ama harp kabiliyeti doğuştan, bir defa görmekle, tasavvur etmekle her memlekette izahını bulmaz. Bugünkü medeniyet, yetiştirilmiş adamlar üzerine istinat eder. Yetiştirilmiş adamlar, kabiliyetleri seçilip birinci derecede insanlar olarak bulunur ve onlar, yetiştirilir değil, en az kabiliyetten başlar, her seviyeye göre alınabilecek azamî bilgiyi, verilebilecek azamî kabiliyeti meydana çıkarmaya çalışır. Bu yok! Yapılıyor, okunuyor falan, fakat her şey nazarı olarak kalıyor.

1908 İhtilâli oldu. 1908'den 1912'ye kadar, demek Balkan harbine kadar dört sene geçti. Bulunan ordu kumanda kademesinden daha aşağı rütbelere kadar, orduda belki iki defa, üç defa ayıklama yapılmıştır, tasfiye yapılmıştır, kadrolar düzeltilmiştir. Üç defa, iki defa, bir defa deyiniz, dört senede ne kadar kadro ıslahı yapılabilir? Bir defa bile yapılmış olsa, ıslah edilmiş bir kadro ile muharebe etmiştir. Düşününüz, asıl ordu ne kadar zayıftı eğitim bakımından.

Evet, Birinci Cihan harbine girerken biz, imparatorluktan böyle bir ordu almıştık ve bu ordu, Balkan harbinde fena bir imtihan vermişti. Bu fena imtihanın hatırası memlekette var idi, ordu üzerinde var idi.

Şimdi, Enver Paşa pek genç yaşta Harbiye nazırı oldu. Başlıca iki derdi vardı o zamanki ordunun. Birincisi, yetişme itibarıyla zayıftı bu sebepten dolayı; ikincisi, siyasete karışmıştı, ordu yapmıştı ihtilâli. Genç rütbede, herhangi bir rütbede siyaset yaptıktan sonra, o siyasetin, ordu subayının hayatı ve ideali üzerinde başka bir tesiri vardır. Kendi mesleğinde temayüz etmek, iyilik yapmak, ufuklarını açmak için aranan şartlar başkadır. Siyasette bilhassa akıl vermek ve devirmek tecrübesini yapan subaylar için birinci derecede söz sahibi olmak usulü başkadır. Siyasî meslek çok daha kolay gelir ve bir defa onunla zehirlendikten sonra o ordunun ordu vazifesini, harp vazifesini yapması güçleşir.

Enver Paşa Harbiye nazırı olduğu zaman burasını biliyordu. Gayet cesur, gözüpek bir adamdı. Gençti, enerjisi yerindeydi. İlk işi, orduya siyaset yüzünden girmiş ve kaybedilmiş olan disiplini iade

etmek, yaptırmak ve ordu-subay telakkisi bakımından orduyu yenisinden kurmaktır. İhtilâlde kendisinin yakını olan, her türlü siyasî marifetlere bulaşmış olan küçük rütbeli, büyük rütbeli insanlardan çok arkadaşı vardı. Fakat onlara orduda vazife vermedi. Kendi akrabalarına —onlar müstesna doğmuş insanlardı— her türlü nimeti caiz gördü. Fakat umumî olarak ordu insiyatifinden ayırmak için gayet titiz davrandı. Orduyu teşkil etmek için gayret sarfetmiştir ve iyi bir ordu yapmıştır. Tasavvur ediniz, Balkan harbinde, bir meydan muharebesinde nefer vazifesini yapamayan subaylar varken, Çanakkale’de dünyanın bütün ateşleri altında ordu, istisnâî harpler vermiştir. Çanakkale’de böyledir, Rus cephesinde böyledir. Sevküidare hatasından dolayı çok zayıf vermişizdir Sarıkamış’ta. Ama ordu kıymeti olarak Balkan harbi ordusu ile kıyas kabul etmeyecek bir kıymet ölçüsü vermişizdir. Enver Paşa’nın kurduğu orduda ferik rütbesi, fırka kumandanı olmak lâzım. İmparatorlukta böyleydi. Rütbelere kaymakama kadar inmiştir. Miralay rütbesinde kolordu kumandanı, hazerde olmuştur, seferde olmuştur. Bu tarzda yetiştikten sonra yeni kadro eskimiş, yaşlanmış ve sıraya girmiştir.

Yalnız, siyaset kısmında memleket Cihan harbine, kaybolmuş bir harbe girmiştir. Almanya için, Almanya’nın kaybettiği bir harbe girmiştir. Alman imparatoru, gene siyaset adamlarının telakkisine göre, “Çok kuvvetli taarruz edeceğim, içte çok kuvvet topladım, daha kuvvetim var, Rusya’nın hakkından aynı zamanda gelebilirim” diye düşünmüştür. Bu tarzda hayalle hata etmişlerdir. Bütün kuvveti bağlamamışlar, belki onu da getirseydiler gene mukavemet edebilirlerdi. Çünkü karşı taraf da siyaseti, aynı harbin hesaplarını yaparken Almanya’nın ne kadar asker çıkaracağını ve kendilerinin ne kadar çıkarması lâzım geldiğini biliyordu.

Şimdi sözün başına geliyorum. Bu harbi, 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesiyle kaybettik. Devam etmekte de artık fayda görmedik ve imkân da görmedik; mütareke istedik. Şartlarını söylediler bize. Bundan sonra Boğazlar açıldı, içeriye girdiler. Girdiler ama muharebe durmadı. Doğuda [güneydoğuda] Fransızlar, sanki harbin devamı gibi, müdafaasız yerlere taarruz etmeğe başladılar. Memleket bir taraftan işgal olunuyordu. İngilizler istedikleri yeri işgal ediyorlardı. Mütareke şartına göre müttefikler, stratejik emniyetlerini korumak için işgal edebilirlerdi. Bilinmeyen bir maksatla istifade edip işgal

edeceksin, sonra bunu bana, emniyet için yapıyorum diyeceksin... Farketmez olur muyuz? Bunu farkediyoruz. Bu, bir taraftan işgal devam ederken kolaylıkla farkolunacak açıklıktaydı. Şark'ta, Çukurova'da Adana'da, Gaziantep'te muharebeler oluyordu. Toroslara kadar gelmişlerdi. Açıkta, Ermenistan kuracaklar bizim topraklarda. Bu görülüyordu. En nihayet 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e çıktılar. Niçin bu? Demek ki hazırlanan mütareke ile (Harbin başı için uğraşmayayım diye söylemedim), mütareke istemenin bir adı da (O zamanki Amerikan reisicumhuru 14 prensip ilân etmişti) şuydu (Wilson prensiplerinin esaslı maddelerinden biri): "Bir memleketin çokluk halkı kiminse, o memleket onun elinde bırakılacaktır".

(Bu söylediklerim, elbette bir gün Türk Tarih Kurumu'na bir vesika olarak kalacaktır.)

İzmir'in işgalinden dört gün sonra Atatürk, ordu müfettişi olarak Anadolu'ya çıktı. Atatürk, muharebenin son zamanlarında Suriye cephesindeydi. Mütarekeyi orada aldı. İstanbul hükümeti teşekkül ettiği zaman kendisine bir vazife verilmesini istiyordu. Muharebede Almanlar'la temasımızda dikkati çeken birçok deliller, misaller görmüştük. Meselâ benim başımdan geçen bir şeyi söyleyeyim: Almanlar'la beraber çalışıyoruz. *Heyeti Islahiye* olarak gelmişler. Memleketi, orduyu ıslah edecekler. İttihat ve Terakki hükümeti zamanında da, daha ondan evvel de tekerrür etmiş. Mahmut Şevket Paşa zamanında *Heyeti Islahiye* gelmiş, onunla çalışıyorlar. Bir defa, memlekette yabancı mütehassıs kullanmak, değerli insanı kullanmak, bilen insandan istifade etmek, beşerin tabii bir ihtiyacıdır. Ona bir şey söylenemez. Ancak müstakil bir devlette, memleketin idaresine sahip olan bir irade altında, istismar konusu olacak bir yabancı idaresi, mütehassıs şeklinde de olsa daima tehlikelidir.

Şimdi *Heyeti Islahiye* : Ben, seferberlik ilân olunmuştu, tedavi için Yemen'den gelmiştim. Avrupa'da idim, dolaşıyordum, seferberlik ilânını duydum, hemen İstanbul'a geldim. Fakat harbe girilmemişti. Harp yoktu ve benim ilk kanaatim, harp, Cihan harbidir. Bizde ne suretle, ne vakit, nasıl başlar, bilmeyiz. Fakat bir an evvel orduyu teşkil edip talim terbiyesini yapmak lâzımdır. Hiç bir zaman ben kendim, harbe gireceğimize ihtimal vermemiştim. Beni de bir yere tayin etmişlerdi ondan sonra. Sonra harp emrivaki olunca Erkânıharbiye hizmetinde çalışıyorum. Bir gün, benim başımda bir müdür

vardı, daha Sarıkamış muharebesi olmamıştı, onunla konuşuyordum. Harp uzuyor.

“Ne olacaksınız siz, dedim, nedir yani bu kadar ısrar ediyorsunuz?”

“Belçika’yı alacağız!” dedi.

“E, canım, Belçika değer mi bu kadar yaptığınız şeye? Sarfettiğin gayrete bak...” dedim.

Sıkıştırdım adamı. Şunu dedi, bunu dedi:

“Türkiye!” dedi.

Faltaşı gibi açıldı gözlerim:

“Nasıl Türkiye?..” dedim.

Toparlandı o da:

“Daha rahat çalışacağız, dedi, o zaman iyi olacak...” dedi.

Bu benim kendi işittiğim. Adamın tasavvuru bu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu bir “hasta adam” üniformasını giymişti. Tabii olarak bir istismar konusu, istismar arazisi sayılıyordu. Her devlet bunu düşünüyordu. Bunu, sonra biraz daha anlatırım.

30 Ekimde mütareke oldu, Boğazlar açıldı, İngiliz donanması içeri girdi. Muhtelif yerlerde silâhları, depoları teslim almaya çalışıyorlar. Büyük şüphe uyanmıştı. İzmir’in işgalinden sonra Toroslara kadar Şark’ta muharebenin devam etmesi büyük delildi. Mütareke şartlarından başka bir şeyi tahakkuk ettirmeye çalışıyorlar. Şark muharebesi bunu gösteriyordu. İzmir’in işgali bunda hiç bir şüphe bırakmadı.

Bu vaziyetten sonra, İstanbul’da bulunan Atatürk, ordu müfettişi olarak tekrar Anadolu’ya gönderildi. İstanbul hükümeti niçin göndermişti Atatürk’ü? Şöyle izah olunabilir bu:

İstanbul’da iyi niyet sahibi eski vezirler, bunların içinde düşman vasıtası olması şöyle dursun, olmasının tasavvur edilmesi bile mümkün olmayacak temiz insanlar vardı. Fakat kendilerine itimatları yoktu ve yapacak bir şey de görmezler. Söylersin, İzmir işgal olunmuş, tabiatıyla bir tepki yaratmış. Ona karşı tehevür gösteren sade halkın kendi kıyımı, kendi silâh atması bir harbe sebep olur mu, böyle bir harp çıkarsa, o harbin bizim için şansı olur mu? Bunu hesap etmez. Millî hareket dediği bir haksızlığı görür görmez onun tepkisi olarak

hemen karşı kor. Bu tarzda karşı koydular. Nasıl Fransızların taarruzu-na karşı müdafaa ediyorlarsa, orada da halkın kendiliğinden müdafaa hareketi başladı.

Atatürk'le, diğer gün görmüş, iyi niyetli siyaset adamları arasındaki fark şudur: Onlar, "Bunun çaresi nedir? Bunun çaresi uslu oturmaktır, ne derlerse ona razı olmaktır. Vaziyeti daha ağırlaştırmayalım. Geçen harpten sonra ağır ithamlar altına girmişizdir. Bu ithamların yakışksız, esassız olduğunu ispat etmeğe çalışalım, iyi niyetle çalışalım..." diye düşünürler. Atatürk'ün görüşüne göre: "Vaziyeti objektif olarak mütalaa edelim. Hissiyat meselesi değildir bu. Kendimi ne kadar beğendirmeye çalışsam, benim memleketimi parçalayıp istismar etmek fırsatını bulmuş olan siyaset adamlarına insaf veremem ben. O bir şeyden anlar, imkân var ise istismar edecektir..." Bunu derken, bir devlet adamı olarak, büyük bir stratejiler olarak, [ortaya] çıkan bir şeyi söylemese bile görür.

"Harp ittifakı var idi. Şimdi paylaşma zamanı geldi. Paylaşma: Ganimet paylaşılırken galipler arasında da huzursuzluk, emniyetsizlik başlayabilir. Mukavemet edersek bakalım ne olur? Ama teslimiyet gösterirsek bu sefer parçalamakta, yağma etmekte yarışa geçerler." Hulâsa, bunu söylemeye çalıştı. Olmadı. Hatırlarım, Hürriyet ve İtilâf nazırları ile görüşmüştür. Yeni nazırlarla görüştüğü zaman:

"Ne haldeler?" diye sordum, Atatürk'le konuştuğumda.

"Hiç anlayışları yoktur." dedi.

İttihat ve Terakki — Hürriyet ve İtilâf mücadelesi, mütareke esnasında da, siyasî partiler arasında da girmiştir. Bu kafayla intikam peşindedirler. Hükümdarın bu siyaset cereyanlarında başlıca taraf olması ve uysal davranmak; kendimizi beğendirmek suretiyle bir şey koparabileceğimizi, bir şey kurtarabileceğimizi zannetmesi, felâketin başlıca sebebi olmuştur. Bundan sonra (Atatürk Samsun'a çıkıncaya kadar), en tehlikeli zamandı. Oraya çıktıktan sonra harekete başladı. Samsun'da az bir müddet kaldıktan sonra gitti. Rastgeldiği vatandaşlara, onları hiç aldatmadan:

"Tehlike vardır. Bizi taksim edecekler, parçalayacaklardır. Buna karşı mücadele etmek lâzımdır".

Kendisinde ümit müphem olarak var. Bu işin sonu nereye varacak? Bu işin sonunun nereye varacağını sonra düşünürüz. Cumhuriyet

vs. bunların hiç biri mevzubahis değil. Evvelâ bir mukavemet imkânı bulalım.

Bu şekilde, 3. Ordu [müfettişi olarak] Erzurum'a kadar gitti, vazifesi oraya kadar gitti. O, gittiği yerde, halkı camie toplamış söylemiş, hususî temaslar yapmış söylemiş. Başka birtakım şeyler söylüyor diye, İstanbul hükümeti, Erzurum'a varıncaya kadar kâfi derecede şüphelendi. Erzurum'da, artık vazifesine nihayet vermek zamanı gelmişti. Onu yapmaya çalıştılar.

Şark'ta Erzurum'da özel bir istidat vardı mukavemet için. Ermeni istilâsından korkuyorlardı. Ermeni devleti ve Ermeni hadiseleri, eşrafı ve ağaları dahil olmak üzere Şark ahalisini can korkusuna düşürmüştü. Binaenaleyh burada Ermeni hükümeti teşkil olunacaktır. Bu ihtimal belirince herkes, mabadını düşünmeden mukavemete kendini mecbur hissediyordu. Bu kolaylık vardı. Orada kıymetli bir kumandan vardı. Oraya gittiler. Temas etti. Nihayet Atatürk'ü, orada [halkı] tahrik ediyor diye müfettişlikten azlettiler. Sivil olarak tekrar vazifesine başladı.

Atatürk, Erzurum ve Sivas kongrelerini yaptı. Ondan sonra, O'nunla görüşmek için Başvekil Salih Paşa, Anadolu'ya gitti. Hükümeti, meclisi toplamaya ikna etti. Meclis toplandı. Bütün bu müddet esnasında bir taraftan İzmir'de —Fransızlarla devam ediyor Şark'ta, Ermenistan tehlikesi var orada— bütün bunlar, mukavemet fikrine meyleden şartlar içindeydiler.

30 Ekim 1918 Mondros mütarekesinin getirdiği yeni hayat tarzı: Mütareke hayatı esasen başka maksatla başlamıştır. Mütareke bir fırsat olmuştur. Bunu başlıca idare eden, İngilizlerdir. İngilizler, gerek harpte gördükleri mukavemetten, gerek öteden beri takip ettikleri politikadan, hülâsa —Osmanlı İmparatorluğunun kendi ölçülerine göre— bir taksim tarzını takip ediyorlardı. Galip tarafta bulunan müttefikler, bundan hisse almağa çalışıyorlar. Meclis ve İstanbul hükümeti tabii olarak devam ediyor ve halk mukavemet eder vaziyette.

İzmir'den sonra 16 Mart 1920'de İstanbul işgal olundu. Meclis dağılıp gittikten sonra Atatürk'ün ilk işi, Büyük Millet Meclisini toplamak, davet etmek olmuştur. Ankara'daki meclis, İstanbul'daki meclisin bir devamı olacak. İstanbul'dan gelen mebuslar arasında bu fikirde olanlar var. Bilhassa reisin bu fikirde olduğu zannolunuyordu.

Ben onunla beraber İstanbul'dan çıkmış, buraya [Ankara'ya] gelmiştim. Söylemedim ama, meclisteki ilk görüşü şu: İstanbul'da meclis dağıldı. O dağılan meclis [Ankara'da] toplanıyor, onun devamıdır. O usul devam edecek ve kendisi de reis olarak devam edecek... Öyle zannediyor.

Atatürk büsbütün başka bir şey düşünüyor: İstanbul hükümetleri vaziyeti kavramamışlardır. Ya hiç böyle bir tehlike görmüyorlar, Hürriyet ve İtilâf'ın bir kanadı gibi, ya da güya hükümdarın, Kırım seferinin yapıldığı tarihte İngiliz hanedanıyla Türk hanedanının yan yana, bir müttefika karşı, düşmana karşı muharebe etmesi hatırası vardır, bu hatırayı öne sürecekler, bu hatıranın sıcaklığıyla İngilizlerle dostluk kuracaklar. Teslimiyet politikasını bilerek tatbik edenlerin mantığı bu. İyi niyetli olanlar, buna ihtimal vermeyenler, başka bir çare yoktur diye düşünüyorlar. Mukavemet fikrinde olanlar, darbeyi yemiş olan insanların kendiliğinden silâha sarılıp ayaklanması, bununla mukavemet [görüştündedirler]. [Bu,] dağınık, ondan sonra da vasıtasız bir orduyla olamaz görüşündedirler. [Ancak] bu, muntazam bir ordu haline gelerek, muntazam bir devletle olur. Bir defa Büyük Millet Meclisi idaresi ayrı bir devlet halinde kurulursa, ondan sonra ihtiyaçlara göre her mesele halledilmeğe çalışılır.

Ben, İstanbul işgalinden evvel geldim. Atatürk'ün Ankara'ya geldiği zaman, gelmiştim buraya gene. Atatürk'ün yanında bulundum iki ay kadar, burada çalıştım. Sonra, Fevzi Paşa Harbiye nazırı idi, emir verdi, Atatürk'le konuştum.

"İstanbul'a git, ilk ihtiyaçta çağırırım ben." dedi.

İstanbul'da vazifelerim vardı: İstihzârat-ı Sulhiye komisyonu falan. Bunların hepsinde sulh müzakeresi olacak. Hazırlanmak lâzımdır. Beni de verdiler bir komisyona. Hazırlık yapıyorum, çalışıyorum, Hariciye'de. İstanbul işgal olunduktan sonra Büyük Millet Meclisini davet etti. Ankara'ya 8 Nisanda falan geldim. Büyük Millet Meclisi 15-23 Nisanda toplanacaktı. Büyük Millet Meclisi toplanmak üzere. Atatürk beni yanına aldı. Ziraat Mektebindeki karargâhında çalışmaya başladım.

Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman memlekette Büyük Millet Meclisi hareketine, Anadolu'da bir hükümet teşkiline karşı her tarafta isyan tohumları vardı. Bir türlü tükenmez! Meclis açılincaya kadar iç isyanlarla uğraşmaya başladık. Bilhassa ortadan [İç Ana-

dolu'dan] garba doğru en çok. Şayanı hayret bir surette, iç isyanların tertibi, sloganı ve işlemesi vardı. Bir yerde kalkarlar:

“Padişahı istiyoruz! Sevmiyoruz Büyük Millet Meclisini... Kimdir onlar?” [diye] mukavemet ederler, yol keserler, taarruz ederler. Ne bulursak, elimizde ne varsa göndeririz.

Ben, ilk Millet Meclisi hükümetinde Erkanıharbiye reisi seçildim. Hareket derler, göndeririz. Bir tabur gönderirim bir yere. Kumandanı çağırırım, talimat veririm:

“Gideceksin, adamlar geleceklerdir, dinden imandan bahsedecekler, ondan sonra padişahın fermanından bahsedecekler. Padişahla işimiz yok, Büyük Millet Meclisiyle var. Millet, iradesini eline aldı. Memleketimizi kurtaracağız! Bunu yapacaksın...”

Emir verdiğim, talimat verdiğim binbaşı veya yarbay:

“Başüstüne efendim.” der.

“İşin bitti mi?” derim.

“Bitti.”

“Sen bütün bu söylediklerimi yapmayacaksın.” derdim, “Ben seni görüyorum, niçin yapmayacağını...”

“Yapacağım efendim.”

“A, bak! Niçin yapmayacağını söyleyeyim sana. Şimdi sen oraya gideceksin, köylü kâmilin sana karşı çıkacak, tekbirler getirecek, başımız üstünde yerin var diyecek, nedir istediğiniz diyecek... Tabii, tabii... Evet, evet... diyecek. Ondan sonra, bizim de başka istediğimiz bir şey yok diyecekler. Senin taburun kaç kişi? 350 kişi. 350 kişiyi dağıtacaklar. Silâhlarıyla misafir edecekler ve bir gece basacaklar, hepinizin silâhlarını alacaklar. Seni ne yapacaklar bilmem... Ama sen buraya geleceksin, ceza göreceksin.”

“Yapmam efendim, olur mu, biz aldanır mıyız?”

“Kulağında kalsın, sen bunu yapacaksın!”

Yani, bunu söyleyip isyanı bastırmak üzere gönderirim. Üç gün sonra kumandan bey, binbaşı bey bana yalnız başına gelir. Boynu bükük.

“Nasıl oldu efendim?”

“Dediğiniz gibi oldu.”

“E, söyledim sana, çaresini de söyledim. Gelecekler, söyleyecekler, tamam...”

“Biz taburu bir yere yaymadık. Burada başında bulunur, dışarıda ordugâh kurarız, yaparız...”

“Hükümetin, meclisin istediğini yapın, tedbir bundan ibaret. Bırakıp kumandayı, askeri evlerde zehirlenmeye serbest bıraktın mı, netice bu olur!”

Yani, böyle kaybetmiş.

Çetecilikten gelen insanların iç isyanların bastırılmasında mühim bir rüçhanı vardı. Mühim rüçhan şuradan geliyor: Çerkez Reşit Bey (Çerkez Ethem’in ağabeysidir)’e sormuştum:

“Ben asker gönderiyorum; avutuyorlar, aldatıyorlar, dağıtıyorlar... Siz çeteyle gidiyorsunuz bir yere, 300 kişi gitmişseniz, 350 kişi olup çıkıyorsunuz. Nasıl şey bu? Bulunduğunuz yerden 50 kişi daha kuvvet alarak çıkıyorsunuz, daha kuvvetli olarak... Bu nasıl oluyor?”

“A, kolayı var,” dedi, “bir yere gittik mi, orada intikam güden adamlar vardır, onları buluruz biz. Onlara suç işletiriz. Suç işlemiştir veya suç işletecektir. Onları sadık adam olarak alırsınız. Bizim adamımız olur artık”.

Böyle anlatır. Demirci Efeler, yok Çakırcalıları vs. yanlarında sadık adam buluyorlar. Sadık adamlar olarak, gayet disiplinli çalıştırılabilirler şekavette. Suç ortağı oluyor evvelâ. Çetesiyle suç ortağı oluyor. O da, bir taraftan suç ortağı olduktan sonra emniyete giriyorlar.

Şimdi, ordu zayıflamış bir halde. Niçin zayıflamış bir halde? Zayıf vermiş, kadrolar düşmüş, harbin sonuna doğru firarlar çoğalmış, kalmamış yani, muharebede erimişiz biz. Ordu, her yerde kadro halinde, asker topluyoruz. Asker, seferberlik ilân edemiyor. Millî mücadelede devlet, yani Büyük Millet Meclisi hükümeti seferberlik ilân edemiyor bu muharebeyi yaparken. Edemiyor, çünkü Cihan harbinde, geri hizmetlerde ve seferberlik hizmetlerinde çok dedikodu olmuş, çok canları yanmış, ödü kopuyor herkesin. Muharebe esnasındaki menzil hatları ve menzil hayatı kurulacaktı, onun için seferberlik yapamıyoruz. Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulduktan sonra da Yunan taarruzlarına karşı ta Sakarya’ya kadar davranamayışımızın sebebi budur. Seferberlik ilân edemiyoruz. Seferberlik

ilân edemeyip zayıf kadroyla kalınca nüfusumuzdan ve halkımızdan istifade edemiyoruz, gönüllülerden istifade ediyoruz. Gönüllü, bir muntazam harbin cefasına dayanamıyor. Akşama kadar muharebe ediyor, gayet hamiyetli adamdır, gece yarısı evine gidecek, gidiyor. Karşısındaki muntazam ordu şafakla beraber taarruz ediyor. Kimse yok...

Bu konu, isyanlardan çıktı. İç isyanlar son derece yıpratıyor. Meclis toplandı. Hükümeti meclis idare eder doğrudan doğruya. Yeni usulle çıktı Atatürk: "Hâkimiyet kayıtsız, şartsız milletindir!" Binaenaleyh meclis idare eder doğrudan doğruya, hükümete azayı birer birer meclis seçiyor. Meclisin vekili olarak icra yapıyorlar hepsi. Bu tarzda memleket idare olunuyor. İç isyanlardan son derece yıpratıyorduk.

Meclis toplandıktan sonra beni Genelkurmay başkanı seçtiler. Genelkurmay başkanı olarak hükümete girdim. Bu iç isyanlar, muharebe, orduyu sevkidare benim vazifem. Muntazam ordu yok, seferberlik yapamaz. Vasıtalara yok. Orduyu idare edeceksin. Memleket ateş içinde. İç isyanlar takibat ister ve karşımızda muntazam ordu var, muntazam ordulara mukavemet için [ancak] gönüllüler var.

Ben, ileride bulunan kumandanların en genciydim. Hepsini iyi telakki ettiler. Rütbeleri de yüksekti benden, yaşları da. Sınıfta da daha ileriydiler. Askerlikte kıdem, esaslı bir imtiyazdır. Onu tayin ediyorlar. Kolaylıkla kabul ettiler beni. Şöyle diyen var, böyle diyen var. Hiç hayale düşmedim ben, hiç! Hepsini değerli insanlardı.

Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanlığının, ben Genelkurmay başkanı olduğum zaman heves edilecek hiç bir yeri yoktu, hiç bir vasıtası yoktu. [Ama] her türlü ihtiyaç var idi.

Biz, Ziraat Mektebinde oturuyorduk. Ankara'da, meclis açılınca kadar, on beş gün zarfında her akşam bahçelerden, bağlardan, dağlardan silâh sesleri iştilirdi. Oradaki Ziraat Mektebine mi atıyorlar, başkasına mı atıyorlar, böyle bir şey...

İlk günden itibaren Atatürk'ün davasına inanmış olup kendisiyle işbirliği yapan kumandanların her biri, kumanda ettikleri kıtanın başında bulunmakla, hem şahısları, hem hizmetleri bakımından daha verimli, daha emniyetli durumdaydılar. Herkes kumandasını, emniyetini bırakıp da nazarı olarak, elinde hiç bir vasıtası olmayan ricacı bir adamın vaziyetine girmeye istemez. Onun verdiği kolaylıkla,

Miralay İsmet Bey'in Genelkurmay başkanı olmasını tabii buldular, zannederim. Yani, kendilerinin bana gösterdikleri hüsnü muameleyi ve hüsnü kabulü hiç bir zaman değersiz bulmadım, fakat sonradan vaziyetler düzeldikçe, işlendikçe, Genelkurmay Başkanlığı da heves edilir bir mevki haline geldi. O zaman daha ziyade cephe kumandanı olarak vazife gördüm.

Hulâsa, kolaylıkla Genelkurmay başkanı seçildim. Atatürk söylemişti, ondan sonra vazife yaptık. İlk uğraştığım şey, iç isyanlardı. İç isyanlarda orduyla çetelerden gelenlerin farkını size söyledim. Ordu daima zayıf kalıyor, daima aldatılabiliyordu, ufak kıtalar azaltılabiliyordu. Ama çeteciler, esasında vesveseli insanlar. Gittikleri yerlerde hiç kimseye emniyetleri yok. Tedib etmek istedikleri insanlara karşı ellerinde silâhları var, kuvvet getirirler. Bu farkı göstermek için söyledim.

Sonra Yunanlılarla taarruz. 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldı. İç isyanlarla uğraştık. O sene yapılan işler: Bir defa Sevr muahedesi 1920 senesinde kabul olundu. Türkiye için Sevr muahedesini hazırlamış olanlar, Sevr muahedesini 1920'de tebliğ ettiler. Hükümdar, "Saltanat Şûrası" diye bir şûra topladı İstanbul'da. Bu şûra, Sevr muahedesini kabul etti.

Büyük Millet Meclisi 23 Nisanda toplandı, hükümeti teşkil etti. Ondan sonra da memleketi idareye başladı. Başlıca uğraştığımız büyük konular, iç isyanlar. Dikkate değer ve son derece zalimane bir güçlük karşısındayız. İç isyanlar olur, ister istemez kuvvetler bunlara ayrılır, gönderilir. Düşman, karşısından ayırdığımız kuvvetlerden istifade eder, ilerler. Bu suretle bilhassa Garp cephesinde Yunanlılar ve iç isyanlar... Yunan taarruzu durur, isyan tedbiri yapılırken Yunan taarruz eder, onun karşısına kuvvet yetiştirdiğiniz zaman tekrar isyan başlar. Birbirleriyle kolaylıkla ve muntazam bir surette iç irtibatı yapma manzarası vardır. Kumandan bir kişi, bir taraf. Bu, galip devletlerin kumandası. Böyle almak lâzımdır. Bu kadar intizam... "Milne Hattı" diye, Yunanlılara bir hat göstermişlerdi. O hat'ta kalıyorlar ve ilerlemiyorlardı. Onun karşısında toplanıyoruz, Kuvayı Milliye'yle müdafaa ediyoruz. Fakat tekrar taarruza başlıyorlar. Bizim Büyük Millet Meclisi hükümeti böyle müdafaa ediyor, iç isyanlarla uğraşiyor. Bu toplanıp bir gün galebe eder. Kendileri muntazam ordu göndermeyince, Türkiye'yi yenebilmek imkânları

dahilinde olmayan ufak devletlerin gayretleriyle, Türkiye'yi amana getirmek mümkün olmayacaktır. Bu mülâhazayı niçin dikkate almazlar? Bunun cevabını ne olarak söylüyorum? Yakından, içinden gördükleri padişahla beraber, millî kıyama karşı, Sevr muahedesine karşı uğraşma hareketlerini iç isyanlarla kolaylaştırıyorlar. Bunun kesin netice vereceğinden asla ümitsiz değillerdi. Hata bundan geliyor. Kesin neticeyi aldığımız zaman Churchill: "Suratımıza hacâlet şamarı yedik!" diyordu.

Yunanlılara, Lozan'da: "Ne istiyorsunuz?" dendiği zaman (Lozan başladığı zaman anlatacağım), Yunan Murahhası Venizelos:

"Sevr muahedesinde ne almışsak onların hepsini istiyorum." diyordu. Kendisine, İngiliz Hariciye nazırı, Fransız başvekili:

"Canım, ayrı bir muharebe oldu, o muharebeyi kaybettiniz." dediler.

Bunun üzerine Yunan murahhası:

"O ayrı muharebeyi siz rica ettiniz, bu muharebeye katıldım. Sizinle müttefik olarak katıldım. Müttefiklerin hepsi ya kazandılar, ya kaybettiler. Onun içinde birisi kaybetti olur mu?" diyorlardı ve bununla tutunmağa çalışıyorlardı. Demek istediğim ayırdır.

1920'de iç isyanlarla mücadele ettik ve 1920'de olan işler bunlar. Sevr muahedesini evvelâ bir "Saltanat Şûrası"na kabul ettirdiler. Topçu Feriki Rıza Paşa merhumun, bir kişinin mukavemetiyle, reddiyle olmuş. Ondan sonra imza ettiler. Devletin kabul ettiği bu muahedeye karşı biz, Anadolu'da isyan etmiş vaziyetine giriyoruz. Şeyhülislâm ona göre fetva verebiliyor, her şey yapılıyor.

1920'de Ermenistan seferi oldu Şark'ta. Bu ordu biraz asker toplayabildi, muntazam ordu oldu. Şark cephesine hareket ettirdik ve Ermenileri mağlup etti, Sarıkamış'tan çıkardı, Kars'tan çıkardı. Gümrü'ye kadar gitti ve orada Ermenilerle muahede yaptı. Ayrı bir devlet olarak Ermenistan'ı işgal edebilecekti, fakat bu esnada muharebe ettiğimiz Ermenistan devleti, Komünist camiasına iltihak etti. Birleşik Sovyet cumhuriyetlerinden biri oldu ve Rusya ile tabii sulh havası içinde bulunurken, Ermenistan'la da sulh yapmış olduk. Bundan sonra Şark muharebeleri, yani Fransızların işgal ettikleri yerlerdeki muharebeler devam etti. Garpte Birinci İnönü muharebesi oldu. Taarruzlardan sonra Büyük Millet Meclisinin muntazam ordu

Sayın İnönü, Türk Tarih Kurumunca düzenlenen "Cumhuriyetin 50. yıldönümü" seminerinde konuşmasını yapmak üzere 23 Ekim 1973 günü Kuruma gelirken

İ. İnönü

Sayın İnönü seminere gelirken sayın eşi ile birlikte

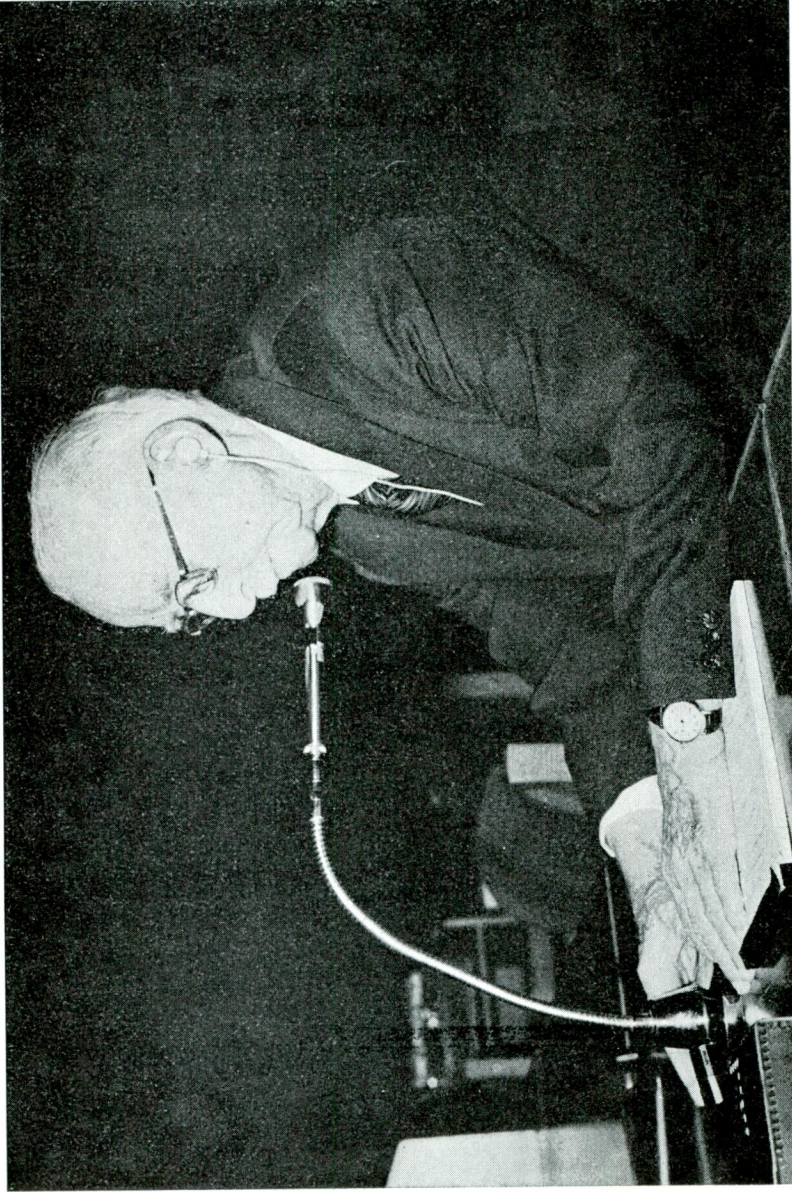

Sayın İnönü ve eşi semince katılanlar arasında

İ. İnönü

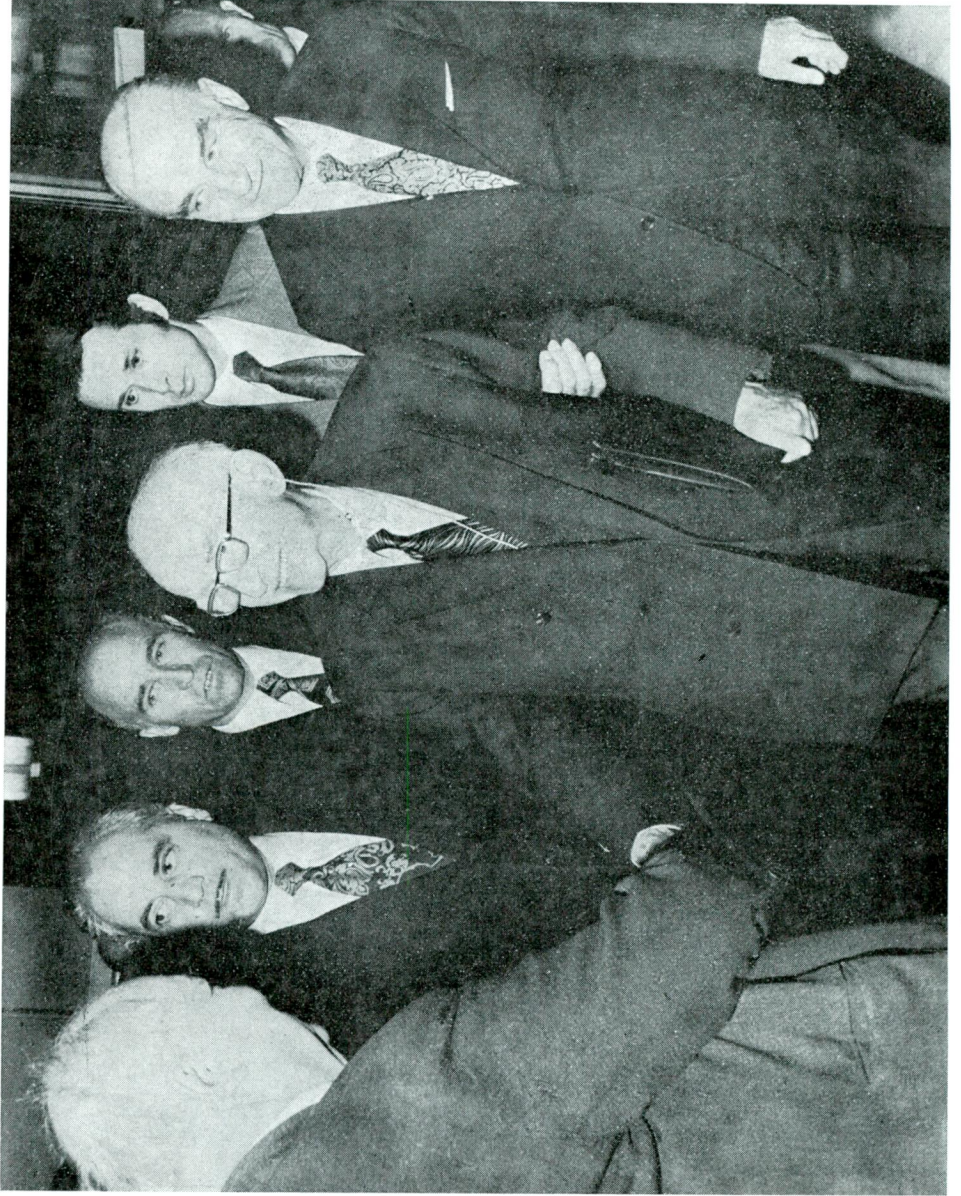

Sayın İnönü seminerde konuşmasını yaparken (yanında sayın eşi)

Seminerde konuşmasını yaparken sayın İnönü'nün başka bir pozu.

İ. İnönü

Sayın İnönü seminerde konuşmasını yaptıktan sonra Kurumdan ayrılırken

kurarak yaptığı muharebe, Birinci İnönü muharebesidir. Bu muharebe çok güç şartlar içinde oldu. Az kuvvetle düşman karşılanabildi. Düşman Bursa'dan hareket etmişti. Büyük zaafımız, Çerkez Ethem isyanı aynı zamanda olmuştu. Birinci İnönü'nde evvelâ Çerkez Ethem, Kütahya üzerine çetesiyle beraber taarruz ederken biz de kuvvet göndermiştik, bizzat Çerkez Ethem'i takip ediyorduk. Ciddî bir muharebe kabul etmeden mütamadiyen çekiliyordu. Bu esnada Bursa cephesinde kıpırdama ve hareket emareleri görüldü.

Bir akşam, cepheden rapor aldım, baktım. Tam tertibi yapılmıştır. İki cephede az kuvvete karşı muharebe edecekler ve işbirliği var aralarında. Derhal şüphe ettim. O gece, geri Eskişehir cephesine, İnönü mevzilerine hareket etmek için emir verdim. Gece sabaha kadar yürüdüler. Zaten uzun yürümüşlerdi. Geldik. Kısa bir mesafe olduğu halde, yetiştirebildiğimiz trene bindiriyorduk. Asker güç halle trene binebiliyordu. Yorgunluktan kıpırdayacak hali yoktu. İki saat uyuduktan sonra askeri trenden indiriyor, muharebe meydanına sevk ediyorduk. Düşman da, 15.000 kişi kadar silâh kuvvetiyle İnönü'ne doğru geliyordu. Bizim toplayabildiğimiz kuvvet nihayet 6.000 tüfekten ibaretti. Bununla iki üç gün muharebe ettik. Düşman çekildi. Ben zannederim ki, Çerkez Ethem'le beraber hareket ettikleri halde, kendisinin de bir oyuna gelmesi ihtimalinden şüphe etti.

Garp cephesinde iki başkumandanla karşı karşıya bulundum. Birisi, bu ilk başladığım İnönü muharebelerini yaptığım kumandandır. General Papulas, askerine sahip, kıtasına sahip iyi bir kumandandı. Yalnız bir kıta içinde bir sefer yaptığını daima zihninde tutardı. Çevrilecek, bir kazaya uğrayacak, bir tehlikeye uğrayacak diye ödü kopardı. Bir gün, iki gün muharebe ettikten sonra sınırları boşanırdı.

.....

Birinci İnönü muharebesi 10 Ocak 1921'de oldu. Muharebeyi kazandık. Memlekette büyük sevinç yarattı. Garp cephesinde Yunanlılara karşı daima güç vaziyette kalmıştık, neticeler alamamıştık. Ermenistan seferi ümit verdi, sevindirdi memleketi. Ondan sonra İnönü muharebeleri. . . Düşman ilk defa ricat ediyor, taarruz ettiği yerlerden çekiliyor. Bu tarzda psikolojik tesiri vardı. İkinci İnönü muharebesi bir ay sonra, 1 Nisanda oldu bitti. 10 Temmuz 1921'de Yunanlılar, Eskişehir - Afyon hattına taarruz ettiler. Her muharebeden sonra yenisi gelecektir diye, ne mümkünse onu hazırlamağa çalışıyorduk.

Daha Birinci İnönü muharebesi kazanılır kazanılmaz Londra'da konferans yapıldı. İstanbul hükümetini çağırdılar. Bize İstanbul'dan haber verdiler. Biz, başlıca selâhiyet sahibi olduğumuzu iddia ediyorduk. Konferansa biz ayrı gittik, İstanbul ayrı gitti. Konferansta Tevfik Paşa, İstanbul murahhas heyetinin başkanı idi. O, muharebeden, ordudan bahsedilmeğe başlandığı zaman:

“Ordu cevap verecektir, Anadolu cevap verecektir.” demişti. Çok makbule geçen bir dürüstlük göstermişti. Bununla, Büyük Millet Meclisi hükümeti bir enternasyonal konferansta tanınmış oldu.

Bundan sonra büyük Yunan taarruzu oldu. Eskişehir-Afyon hareketine karşı, büyük Yunan taarruzuna karar verildi. Seferberlik ilân ettiler. Orada, kanlı bir surette, geniş bir cephede muharebe oldu. Daima yarı kuvvet silâh vasıtalarıyla, makineli tüfek itibarıyla yarı bile değil, yarıdan bile az bir kuvvetle muharebe ediyoruz. [Silâhları] teslim etmişiz mütarekeyle, buldukları yerde almışlar. Ellerine geçmeyenleri kullanıyoruz. Rusya'dan daha bir yardım görmüyoruz. Hatta, heyet gönderdik, ne kadar zamanda Rusya'ya varacağını, görüşeceğimizi, onu da bilmiyorduk.

Yunanlılar, Eskişehir-Afyon hattına taarruz ettiler. Oradan ricata mecbur olduk. Oradan ricat ettik, Sakarya'ya geldik. Aynı sene sıcak sığağına, Temmuzda, Eskişehir hattına da taarruz ettiler. Ağustos'ta Sakarya muharebesi verdik. Kıyamet koptu Sakarya muharebesinde.

Ondan evvel bütün propagandalar İstanbul tarafından benim üzerimdeydi. Ben mâni oluyorum derlerdi. Bir Fransız kıtası Zonguldak'taydı. Oradan bir zabıt, Ankara hükümetiyle görüşmek üzere izin istedi. Buyursun dedik, buraya geldi, üç dört günde geldi. Üç dört gün sonra da gitti. Gözleri parladı. Harpten kurtulacak, bir anlaşma sağlayacak vasıta arıyorlar. Temas başladı zannolundu. Adam geldi, ben konuştum kendisiyle:

“Buyrun, beklerim sizi, teklifiniz nedir, arzunuz nedir?”

“Hayır, dedi, ne istiyorsunuz diye onu öğrenmeğe geldim.” dedi.

“Nasıl şey, yani ne istiyoruz?... Burada devlet teşkil ettik. Büyük Millet Meclisi ilân etti: Toprağımız işgal olunmuştur, tehlike karşısındayız. Zulüm gördük; hayatımızı, istiklâlimizi istiyoruz!” dedim.

“Bilmiyordum, bunu öğrenmeğe geldim.” dedi.

Adam İnebolu’dan çıktı, Ankara’ya gelinceye kadar nerede kalmışsa, her köyde: “Merak etmeyin, hallolunacak, Ankara’ya görüşmeye gidiyorum. Ne mesele varsa çözülecek.” Bunu söyleyerek geldi; burada benimle bir saat görüştüktan sonra geri döndü, tekrar işine gitti. “Gittim, sulh olsun falan... Ne kadar arzu gösterdi isem dinlemediler. İsmet Bey diye birisi var orda, tekrar elim boş dönüyorum.” [demiş]. Kimdir böyle diyen? Nasıl? Böyle işliyorlar! Sonra Fransız gazeteleri de yazdılar: Görüşmek üzere gitmişler, halletmek için çalışmışlar, İsmet Bey isminde birisi varmış, o mâni olmuş görüşmelerine...

Eskişehir taarruzundan sonra Yunanlılar Sakarya’ya geldiler. Biliyorsunuz, 22 gün gece-gündüz muharebe olmuştur, meclis kıyametler koparmıştır. Sakarya’da Yunanlılar bizi cennuptan çevirerek Ankara ile irtibatımızı kesecek surette hareket ettiler. 22 gün gece-gündüz muharebe ettikten sonra ricat etmeğe mecbur oldular, Eskişehir-Afyon hattına çekildiler ve orada beklediler. Onları takip ettik, biz de orada kaldık. Büyük bir netice almıştık. Muntazam ordunun taarruzuna karşı biz, muntazam ordu ile müdafaa etmek vaziyetindeydik. Evvelâ bu lüzumu anlamıştık. Memleketçe, milletçe bu lüzumu kabul etmiştik. Ondan sonra da bu lüzumu tahakkuk ettirmekte muvaffak olmuştuk. Elimizde bulunan vasıtaları muntazam bir surette teşkilâtlandırarak tecrübeli kumandanlarla iyi bir müdafaa yapmağa imkân verdik. O zaman memleketimizin genişliğinden, büyüklüğünden istifade ediyoruz. Eş kuvvetler olmasa da, kendi potansiyel kuvvetlerimizle, Yunanlılar gibi, Ermeniler gibi kuvvetlerin başa çıkamayacağı bir güçteyiz. Bunu ispat etmiş olduk. Bundan sonra 1921 vakaları bu tarzda geçti.

Sakarya muharebesinin geniş neticeleri oldu. Tam bir itimat geldi, tam bir hükümet Teessüs etti. Her tarafta bu hükümetin emirleri tamamıyla caridir. Ondan sonra vicdan-i ammede İstanbul hükümeti, padişah idaresi mahkûm oldu.

Ondan sonra üçüncü kısım geliyor. Düşman sözle, mukaveleyle hattından çıkmaz, zorla çıkar. Nasıl çıkacak? Harp sanatı araya girdi. Bana sormuşlardı mütareke esnasında:

“Yunan ordusunun başlıca eksîği neydi, ne buldun sen?” dediler, “Neden mağlup oldu?”

“İyi muharebe ediyor dedim; Yunan ordusu, harb-i umumî görmemiş dedim, yani Birinci Cihan harbi görmemiş Yunan ordusu. Onun için bilmiyor. Büyük tertiplerde —kumandanlık, sevkidare— tecrübesi yok.” dedim.

Bir sene hazırlık yaptık taarruz için. Şimdi bakın, ben nasıl harp ettim? Meselâ, ağır top kullanabilirsem... Yunanlılar ağır top kullanmadılar. Seyyar bulunuyorlar ve muharebe tecrübeleri de kâfi değil. Ağır top taşıyamadılar, kullanamadılar. Ağır topun lüzumunu bilseler, kullanacak yeri anlasalar, onu bulmak için paraları mı yok, müttetikleri mi yok, fabrikaları mı yok? Hepsi var. Sırf taşımağa korkuyor, ihtiyacı görmüyor! Bizim elimizde 8-10 tane ağır top (15'lik obüsler) vardı. İlk işimiz, o bunalım içinde, bu topları tamir etmek oldu. Kamaları alınmış, şurasını burasını bozabildikleri kadar bozmuşlar. Anadolu'da bizim şimendifer atelyelerinde, demirci dükkânlarında bu 8-10 topu işler hale getirdik. Bu 8-10 topu muharebede lâzım olan yerlerde kullandığımız zaman gözleri faltaşı gibi açıldı. Nasıl şey bu! Zannediyorlardı ki Ruslardan, Fransızlardan ağır toplar aldık. Almadık! Eski, mütarekeyle [düşmanlara] teslim ettiğimiz yalnız kaba gövdeleri olan ağır topları tamir ettik iptidai vasıtalarla.

Birinci İnönü muharebesindeki silâh mevcudu 6.000 tahmin olunur bizim tarafımızda. Yunanlılar. 15.000 kişi olarak taarruz etmişler Birinci İnönü'nde İnönü mevzilerine. İkinci İnönü muharebesinde onlar 30.000 olmuşlardır. Biz nihayet 15.000'e çıkabilmişizdir. Eskişehir taarruzunda Yunanlılar çok üstün gelmişlerdir. Az bir müddette bir şey alamamışızdır. Sakarya'da yine aramızdaki kuvvet farkı pek çöktür.

Bir sene taarruz için hazırlandık, askerin talim-terbiyesi için uğraştık. Muntazam ordu olmak hareketi içindeyiz. Bildiğimiz, anladığımız gibi, istediğimiz gibi orduyu hem kurduk, hem yetiştirdik. Asıl yetişmeğe amil olan unsur, psikolojik emniyet gelmesidir. Anlaşıldı ki fazla kuvvet gönderemiyorlar. Biz bunları yeneriz. Bu emniyeti bir defa verdikten sonra, kabul ettikten sonra çaresini buluyorum. Yenilme yok! Nerede kaybedersem mutlaka sebebini buluyorum: Kaybetmeyeceğim ben! Niçin kaybediyorum? Ama bir derdimiz var. Birinci Cihan harbi başka bir şey ispat etmiştir: Sahrada kesin netice alınmıyor. Mevzi harpleri çok tesirli olmuştur. Muharebe ediyor; çekildiği zaman 24 saat, 48 saat nefes alırsa, silâhlar onu tekrar

ciddî bir düşman olarak meydana çıkarıyor. Bu sayede, mevzi harplerinin kuvveti sayesinde harpler devam etti. Cihan harpleri bu yüzden sürekli oldu. Bizde bu bir sene zarfında ordular mesafeli kalır. Arada büyük mesafe açıklığı vardır. Sulh vaktinde olduğu gibi ileri karakollarla idare edilen [muharebeler] ayrılır. Yeniden sahra harbi başlar. Taarruz edeceğiz, mağlup edeceğiz düşmanı, oradan çekilecek, 24 saatte 40 kilometre çekildi mi, onu oradan atmak için tekrar bir sene uğraşmam lâzım. Niçin? Bir defa, hemen takip edecek vasıtam yok, otomobillerim yok! Ne götüreceksem oraya, nereye gideceksem, elle gidecek, arabayla gidecek, atla gidecek... Nakil vasıtası yok! Hulâsa, mevzi harbine dökmeden, kesin neticeyi almak lâzım. Nasıl olacak bu? Kesin muharebeyi verelim ve oradan, sonra takip edelim. Büyük bir süvari [birliği] yaptık. Çok masraflıdır. İptidai vesaitli bir süvari fırkası meydana getirdik. Üç fırkalık bir kuvvet, 5-6 bin at. Mağlup olmuş bir düşmanın peşine düşerlerse son derece tesirli olacaklardır. Tekrar toplanamaz, barındırmazlar. Muharebenin icra tarzında kesin netice almayı sağlayacak çareler ve harp usulleri kullandık, muvaffak olduk. Müsavi kuvvet var. Eskişehir, arada Kütahya'nın doğusu diyelim, orada bir kuvvet var, ordu var. Biz, bu üç gruptan birini, büyük çoğunlukla, kıyasıya takip etmek isteriz. Bir defa bunun birini tahrip edebildik mi, sonra biz mevcut olarak ona, üçte bir olarak yaklaşmış olacağız. Onu yeneriz. Aldığımız tertipte birini değil, iki grubu (Afyon cephesindeki kuvvetle, onun arasında bulunan kuvveti —Yunan kolorduları bizden daha kuvvetliydi sayı olarak—), bu iki ordudan mürekkep grubu, takriben müsavi bir kuvvetle biz, her taraftan ve Eskişehir'den tasarruf ederek orada topladık. Taarruz ettik, düşman, sonuna kadar bizim taarruzumuzu kabul etti, çırpındı, yenmeğe çalıştı. Nihayet kumandanla beraber hepsi esir oldu. Düşmanın iki parçası mahvolmuştu. Yalnız Eskişehir'deki kuvvet kalmıştı. Eskişehir'deki hakiki kuvvet karşısında üçte bir kuvvet kalmış. Aradaki kolorduyu işgal etmek için onun dörtte bir kuvvetini kullanmak kâfi geldi. Geride, bundan tasarruf ettiğimiz kuvvetlerin hepsini, onun üçte birini topladığımız zaman üstün geliyorduk. Sayı ve vasıta olarak takriben üstün olduktan sonra, dava sahibi enerji olarak üstünlüğümüz vardı.

26 Ağustosta taarruz ettik, 30 Ağustosta o iki kolordunun kumandanını esir olarak aldım. Kolorduların kumandanlarına birer birer sordum:

“Niye Konya istikametine taarruz yapmadın?” dediğim zaman:

“Süvari geçti arkamıza, dedi, gidemiyorum bir yere...” dedi.

Trikopis’in kuvveti cenuptaydı. Bunları, şimdiki başvekile (tarihçi Markezinis gelmişti) de anlattım, hatta Venizelos’a da [anlatmıştım].

“Niçin yalnız muharebe ettin?” dedim.

“Gelmedi.” dedi.

“Niçin gelmedi?” dedim.

“Sorun ona.” dedi.

“Niçin gitmedin, bu seni çağırdı da?”

General Diyenis:

“Ben bütün kuvvetlerimi kaybettim, dedi, nereye gideceğim? dedi, kendimi kurtarmağa çalışıyorum!”

Dörtte bir kuvveti onun karşısında bıraktık, bu kuvvet taarruz etti. Büyük taarruzu yaptığımız zaman da, aynı günde o da taarruz etti. İleride bulunan zayıf, perde gibi hatların hepsini püskürttü attı. “Bütün mevzilerimi kaybettim” dediği odur. Adam bütün kuvvetiyle oraya geldi, kendisine taarruz eden dörtte bir, beşte bir kuvveti ricata mecbur etti, “Vazifeyi ifa ettim.” dedi. Sonra anladık ki, asıl tehlike yanındaymış. Oraya parça parça geldi. Yanına geldiği kuvvet ezilmişti. Onunla beraber, hulâsa 26 Ağustosla 30 Ağustos arasında bütün Yunan ordusunun üçte ikisi harpten hariç kaldı. Ondan sonra İzmir’e girdik. Ben hesap ediyordum zihnimden: Nasıl yapabilirler? Bizim bu tertip muvaffak olursa, aşağıda, Afyon cephesinde mağlup olan kuvvetlerin hepsini Eskişehir’e çekerler ve İzmir’i, yakın bir cepheden, yeni kuvvetlerle, Yunanistan’dan getirecekleri kuvvetlerle tutarlar. Eskişehir’de zamanla çok kuvvetli olursa, ister istemez ayırmağa mecbur oluruz. İzmir’de zaten kendisini müdafaa edecek bir kuvvet yetiştirilmiş olur. Yapabilirler, [ama] öyle yapmadılar. Sordum:

“Niçin Eskişehir üzerine çekilmedin?”

“Emir aldım, İzmir’e gideceğim.” dedi.

“İzmir’e nasıl gideceksin? İşte gidemedin.” dedim.

“Emir aldım...” dedi kumandan.

Harp böyle bitti. Şimdi nasıl olacak? Biz İzmir’e gittik. İzmir’e varır varmaz yangın çıkardılar. Ondan sonra İngiliz donanmasından bir zabıt geldi. Atatürk’e:

“Siz İngiltere’yle harp halinde misiniz? Yazılı cevap verin.”

Cevap verdik:

“Biz, İngiltere’yle harp halinde değiliz!”

İngiltere’yle sulh yapmamışızdır. Aramızda sulh yoktur. Onu takip ediyoruz. Ondan sonra yapmadılar. Çünkü taarruzdan sonra politik bakımdan İngiltere, Lloyd George, Churchill büyük hiddet gösterdiler. Dominyonlara müracaat ettiler. Dominyonlardan bazıları:

“Mecbur olursak, çağırırsa ana vatan, gideriz.” dediler.

Bir kısmı, Kanada gibi meselâ, açıktan:

“Nereye gideceğim? Niçin gideceğim?” dedi.

Hulâsa münakaşa başladı ve hükümet düştü. Yeni gelen hükümet:

“Türkler sulh yapmak ister mi?” Bunu [soruşturdu].

Bundan sonra Lozan başladı. Evvelâ mütareke yaptık. Bir hafta müzakere ettik. 11 Ekimde mütarekeyi (Mudanya mütarekesi) imza ettim. Mütarekeye Yunanlılar gelmedi, müttefikler geldi. Mütarekeyi onlarla yaptık.

Bırakılırlarsa ne yapacağız? İzmir’e gittikten sonra bırakılırlarsa olmaz. Mutlaka bizimle sulh yapmak mecburî olsun. Buna çare arıyoruz. Tuttuk, asker olarak Boğazlara yürüdük. Büyük çoğunluk bizde. Sulh yapmak lâzım. İstanbul ve Çanakkale karşısında düşman kuvvetleri az. Silâh kullanmayacaklar bizimkiler, yürüyecekler ve gözlerinin önünde daima bir tehlike olarak belirecekler. Derhal mütareke ihtiyacı hissedildi, “Ne yapacağız” dediler. 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan muharebesi kazanıldıktan sonra Ankara’da hükümete mütareke için müracaat edildi. Yunanlıları bozmuşuz. Ordu daha henüz Afyon’un 30 km. garbinde. Mütareke yapacağız. Girmedik öyle şeye... Yunan ordusunun evvelâ çıkması lâzım. Ondan sonra o kaldı. Tekrar Boğazlar üzerine hareket ettiğimiz zaman mütareke istediler. Ondan sonra, Lozan Sulh konferansı 1922’de oldu.

Demek 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkül etti. Taarruzlara uğradık. Zaten Mondros mütarekesiyle stratejik noktaları işgal edeceğiz bahanesiyle Adana ve Gaziantep’te Fransızlar cephe açmıştı. Karadeniz kenarında işgaller oldu. Ondan sonra İzmir’i işgal ettiler. Yunan ordusuyle neticeyi alacaklardı. Bunlar olmadı. Şimdi sulh müzakeresine gidiyoruz. “Müsavi şartlarla konu-

şacağız” dediler, müsavi şartlarla konuştuk. Venizelos [anlatmıştı] bana aramız çok iyi olduktan sonra:

“İki memleket arasında sulh yapmak esas politikadır, iyi politikadır.”

Venizelos hakikaten inanmıştı buna. Planları neydi? “Geçti o planlar” diyor. Müttefikler, Rusya ve diğer Garp devletleri Yunanlıları himaye edecekler, Rumeli’den bizi çıkaracaklar gibi. Anadolu’ya da bir gün Yunanlılar hâkim olacaklar. “Megalo idea” dedikleri bu hayal, Yunanlıların kafasında var.

Venizelos bir defa sulha nasıl başlamış? Venizelos, Lord Curzon’a gitmiş, demiş:

“Biz müttefiktik, kaybettim ben bu harbi. Bir ittifak heyetinde azadan birinin muharebe kaybetmesi var mıdır? İttifak heyetinde müttefiklerin hepsi kazanır veya kaybeder. Ben bir felâkete uğramışım, siz beni bu felâketle yalnız bırakıyorsunuz, olmaz bu! Sevr muahedmesini isterim.”

Lord Curzon :

“Canım, sen tecrübeli devlet adamısın, nasıl söylüyorsun bunu? Nasıl yapacağız biz bunu?”

Tehdit etmiş Venizelos, Lord Curzon’u:

“Ben isteyeceğim bunu konferanstan ve size alenen reddettireceğim. Dünyaya göstereceğim ki, İngilizlerle ittifakın neticesi budur! Ben de size bunu yaparım!” demiş.

Lozan konferansı başlamadan evvel oraya gittim. Kimse yok... O da bir oyun gibi geldi bana. Halbuki İngilizlerin seçimi varmış, daha hükümetin ne olacağı belli değil. O yüzden, seçimin sonunu bekliyorlar. Siyasî hayatta tecrübem, bilgim o kadar geniş olmadığı için oraya gittim. İngilizleri bulamayınca, “Yeniden bir oyun karşısında...” dedim.

Bu fasıladan istifade ederek Fransızlar beni davet ettiler. Eski Reisicumhur Mösyö Poincaré başvekil olmuştu, o davet etti. Gittim, konuştuk. Harbin başında, “Sulh olacak mı?” diyorum, “Olacak, sulh olacak...” diyor.

“Çıkacaksınız memleketten!” dedim.

O sordu:

“Sulh olacak, arazi meselesi var mı?” dedi müzakerede.

Fransızlarla Ankara itilâfnamesini yapmıştık, Suriye’den ayığımızı çekmiştik. Onu tanıyor muyuz, tanımıyor muyuz; o, buna teşhis koymak istedi ve hakikaten Fransızlarla anlaşmıştık, istifade ettik onlardan. Böyle bir niyetimiz yoktu. Söyledim :

“Hayır, böyle bir niyetimiz yok, yaptığımız itilâfnameye riayet edeceğiz. Mademki Araplar bizi istemediler, artık ana vatani muhafaza etmeğe, onun üzerinde çalışmağa kararlıyız.”

“Güzel...” dedi.

“Ama bizim istediklerimiz var, dedim, meselâ azınlıkların memleket içinde imtiyaz sahibi gibi muamele görmelerini kabul etmeyiz. Başka memleketlerde azınlıklar ne muamele görüyorlarsa onu kabul ediyoruz, ederiz.”

Lord Curzon gelmişti, yakında onunla konuştum azınlık meselesi ne olacak diye. Lord Curzon :

“Azınlık kaldı mı ki, ne olacağı meselesi olsun?” dedi, “Çünkü Anadolu’daki Rumlar, muharebe sonunda çekilmişlerdi, Türklerle kendiliğimizden mübadele yapmıştık. Öyle bir mesele yok ve dediğim doğru.” dedi.

“Kapitülasyonları kabul etmeyiz.” dedim.

“Canım, edersiniz, dedi, nesi var kapitülasyonların?”

“Nasıl nesi var?...”

Bu bizim için esaslı meseleydi.

“İstiklâl savaşı yaptık biz. Bizden ayrılıyor bir devlet. Daha yeni doğmuştur. Tam müstakil bir devletin bütün haklarını alıyor, gümrük hakkını alıyor, vatandaşlık hakkını alıyor, adalet hakkını alıyor... Neden Türklere bunu böyle tanımıyorsunuz?”

“Bir çare buluruz.” dedi.

“Çaresi yok bunun, ne çare bulacaksınız.”

“Canım, geçici bir şey, tekrar buluruz.” dedi.

Hulâsa, ne söylersem olur, olur diyor, olmaz diyorum, olur diyor. Böyle ayrıldık.

Sonra, orada tanıştığımız Fransızlar var, onlarla görüştim.

“Nasıl buldun?” dedi.

“Poincaré ile konuştum. Poincaré’yi kapitülasyonlar meselesinde musir gördüm. O olmazsa hiç bir şey olmaz!” dedim.

“E, neye atfediyorsunuz?” dedi. Onu konuştuk.

“E, neye atfediyorum, kapitülasyonlardan vazgeçmiyor!”

“Bilmiyorlar, dedi, bizim devlet adamları, bu Anadolu harekâtı nedir, başında bulunan adamlar nedir, bilmiyorlar, cahildirler, dedi. Zannediyorlar ki, orada hakikaten eşkıya dağa çıkmıştır ve muvaffak olmuştur.”

“Öyle değil.” dedim.

“Bunu bilmiyorlar, dedi, ne yapacaksın sen? Kısa bir zamanda kapitülasyonlar vs. meselesi gelecek.”

“Olmuyor, dönüp gideceğim, dedim, başka çare arayacağız, buluruz, dedim, her halde kabul etmeyeceğiz.” dedim ona.

“Sakin kısa zamanda bırakıp gitmeğe kalkma, dedi, adam bir şey için söylemiyor, bilmiyor; cahil... Bu konferansı yıpratmak lâzımdır, dedi, ısrar edeceksin, söyleye söyleye anlatacaksın...”² dedi

Böyle kaldı. Ama bu, benim zihnimde bir yer yaptı. Çok sıkıştırdıkları zaman ilişkiyi koparmıyorum, fakat davada ısrar ediyorum. Askerî kuvveti, yani muharebe kuvvetini icbar etmek, iradesini kabul ettirmek... Bu şart olmazsa, iki memleketin, iki politika tarafının bir konu üzerinde anlaşması son derece güç. Nuh deyip peygamber demezler. Kendisi tasavvur ettiği şeyi istihsal etmeğe çalışır. Mutlaka onu kabul ettirecek, onunla muvazene temin edecek... Bir karşı menfaat bulunmak lâzım: Ya, iki tarafın müsavi derecede istifade edeceği bir konudur, anlaşmak kolaydır, ya da böyle olmaz da bir pazarlık mevzuu olursa, o pazarlıktan netice almak son derece zor, son derece zor! Müsavi şartlarla konferansa başladık. Biz müsavi şartlarla diyoruz ama, o dört sene harp etti, bütün Arabistan’ı işgal etti, müsavi şartlarla demiyor, galebe ettim diyor. İçinde, mağlup olmuş Yunanistan... O kendisi öyle anlıyor. Böyle olunca son derece güç, son derece güç! Ama onun vasıtaları da var.

Lozan konferansında arada (Şubat) kopma oldu, ayrılma oldu. Meselâ, bahsettim; kapitülasyonların kalkmasını kabul etmiyorlar. Promajo isminde bir Fransız hukukçusu var, Hariciye hukuk müşaviri

² Bunu söyleyen Franklin Bouillon’dur (y.k.)

imiş. Çok anlatır bana. Kapitülasyonlar maddesini söyleriz, “Yazın,” der, kapitülasyonlar maddesi:

“Kapitülasyonların ıslahı ve kaldırılması için zemine girmek üzere...” İşte şöyle olur, böyle olur...

“Canım, kaldırılması zeminine girmek falan yok! Kaldırılmıştır! Niye bunu demiyorsunuz?”

“Canım, hukuk dili bu, olmaz ki böyle şey... Hukuk dili...”

Hulâsa, dokuz ay, hukuk dilini öğrenemedim... “Tali komisyon” da uzun boylu konuştuktan sonra olmadı. Sonra bir gün, kapitülasyonlar maddesini yazmak için Promajo bana geldi:

“Nasıl istiyorsunuz?” dedi.

“Yazın! dedim, kapitülasyonlar kaldırılmıştır! Lağvedilmiştir!” Daha bilmem ne falan... “Bitti, yoktur böyle bir mesele!” dedim.

“Peki, böyle yazalım.” dedi.

“Ne oldu, hukuk diline uydu mu?” dedim.

“Karar verdiler, dedi, kapitülasyonları kaldırmaya karar verdiler.

“E, demek şimdiye kadar karar vermemiştiniz?” dedim.

“Vermemişlerdi...”

Hukuk dilidir diye “kıyamet”i kabul ettirmeye çalışıyorlar. Bu tarzda kapitülasyonlardan çıktık.

Neye güveniyorlardı? Harpte padişah onlarla beraberdi. İstanbul hükümeti, harbi kazandırmak için iç isyanlarla her türlü zulmü yaptı. *Cumhuriyet*... Yoktu bizde böyle bir fikir. Yani şahsî bir fikrimiz olsa bile, hükümet şekli değişecek... Böyle bir şey düşünülerek Millî mücadele yapılmamıştır. Millî mücadele; Türkiye’nin yaşama hakkı kabul edilmemiştir, Türk devleti kaldırılmağa karar verilmiştir müşahedesine, davasına isabetle teşhis koyduktan sonra, müdafaa vasıtası olarak gelmiştir. Cumhuriyet, müdafaa rejimi olarak gelmiştir. İmparatorluk, Türk devletinin taksimini Türk milletine kabul ettirmek için düşmanlarla işbirliği yaparak, onlara yardımcı olarak mücadele etmiştir. Hanedan bunu yapmıştır, rejim bunu yapmıştır. [Bunun üzerine] Türk milleti ayaklanmıştır ve Birinci Cihan harbi dört sene devam ettikten sonra, İstiklâl savaşı olarak, 1918’den 1922’ye, 1923’e kadar, dört sene, beş sene daha devam etmiştir.

Şimdi, bu elli sene zarfında ne netice aldık? Benim kanaatimce biz, bizzat demokratik rejim bakımından da bu elli sene içinde müspet netice almışızdır. Bugün seçim oldu, neticeleri alındı. Şu şekilde, bu şekilde... Tek dereceli seçim yapıyoruz ve neticesini ilân ediyorlar. Herhangi bir yerde, seçim yanlış oldu, hatalıdır şikâyeti var mı? Çok partili hayata girmeye karar verdiğimiz zaman 1946 seçimlerini yapmıştık. Seçim yanlıştır diye şikâyet etmişlerdi. Sonra toplandık. Ben o zaman reisicumhurdum. Yanlış olmuştur diye şikâyetler var. Bu şikâyetleri bertaraf etmek için ne lâzımdır? Çaresi? Adaletin murakabesi altında olsun dediler. Bir kısım vatandaşlar, politikacılar katiyen istemiyorlardı. Mademki bu emniyet getirecektir, bunu yapalım diye ısrar ettim. Adaletin kontrolü altında seçim yapılıyor. Tek dereceli seçim görülmemiş bir şeydir. Doğru dürüst yapılmasıyla böyle bir mesele kalmadı. Tek dereceli seçimle *Cumhuriyet* seçim yapabiliyor ve netice alınıyor.

Cumhuriyet ilkeleri muhafaza edilmek esastır. Cumhuriyet ilkeleri üzerinde çok partili hayata girdik. Münakaşası serbest olduğu halde Cumhuriyet ilkeleri üzerinde münakaşa çıkmadı, henüz çıkmadı. Tek parti devrinde, dokunulamayan konulara, tek parti olduğu için dokunulmuyor denebilirdi. Çok partili hayata girmekte asıl maksat da buydu. Herkes serbest olsun, her fikir söylenebildiği zaman ne oluyor, [buna ne kadar alışılmıştır], böyle girdik [çok partili hayata]. Elbette Cumhuriyet için, din ve dünya işlerinin ayrılması için konmuş olan ilkeler bugün münakaşa konusu değildir ve münakaşa konusu yapmak için arzular gizli haldedir, açığa vurulmayacak kadar zayıftır. Bu büyük bir terakkidir. Cumhuriyet ilkelerini muhafaza edebilirsek biz, iç buhranlara çare bulabiliriz.

Ancak bu sayede, Lozan muahdesinde başlıca [edindiğim] tecrübeyi, Lord Curzon'un bana verdiği bir dersi söyleyeyim :

"Memnun değiliz Lozan muahdesinin müzakeresinden. Hiç bir dediğimizi yaptıramadık. Reddettiklerinizin hepsini cebimize atıyoruz. Harap bir memleket alıyorsunuz, bunu kaldırmak için mutlaka paraya ihtiyacınız var. Bu parayı almak için gelip diz çökeceksiniz. Cebime attıklarımın hepsini çıkaracağım size." diyordu [Lord Curzon], "Hepsini vereceğim size..."

Bu, benim kafamda daimî bir yer etmişti. Dışarıdan yalnız para verenin, yalnız para muamalesi yapması son derece güç bir şey. O,

parayla beraber bir ek menfaat istiyor. Muhitine göre, meselesine göre kabili tahammül olur veya olmaz, istiyor.

Bunu bana söyledi. Bundan sonra biz Cumhuriyet'i elli sene tatbik ettik, bu müddet esnasında yatırım yaptık, demiryolları yaptık, demiryolları satın aldık, endüstriler kurabildik. Şeker endüstrisi, dokuma endüstrisi vs. gibi mütevazı endüstriler . . . Diğer endüstrileri kurmadan yapamayız. Bu endüstrileri kurmak için, demiryollarını satın almak için, yeni demiryolları yapmak için istikraz mı ettik? İstikraz etmedik, hiç birini istikraz etmedik. Kendi paramızla yaptık. Gayet basit bir usulüm vardı benim. Malî intizam her şeyin üstündedir devlet idaresinde. Benim usulüm: Her bütçenin mutlaka yatırım payı olmalıdır. Ne kadar gelir var? Yüz milyon gelir var. Yüz milyon gelir, memleketin ihtiyacına yetmiyor bile. Ne yapacağız? Benim usulüm bu: Yüz milyon gelir var. İyi. Doksan milyon gelir olsaydı, onunla da gelir ihtiyacı tamamıyla karşılanıyor mu? Karşılanmıyor. Bu, on milyon daha eksik olsaydı, ihtiyacı nasıl karşılırsak, bu on milyonu yatırım olarak yeni işe ayırmak lâzımdır. Memleket, malî işini intizama koyabilir, kalkınma için para bulabilir. Fakir olduğu nispette, kalkınma için içinden bulacağı para az olur, ama kalkınır. Fakir olduğu için, zenginin on senede yapacağını, bu elli senede yapar. Ama yapar! Ama hiç bir yatırım yapmayan bir bütçe ile memleket idare olunursa, sadece yer ve ilânihaye o halde kalır. Basit bir şey gibi görünür; bunu yaptığın zaman, plan fikri buradan doğuyor, yatırım fikri buradan doğuyor. Beş'le başladığın zaman, iki sene sonra altı oluyor.

* * *

Arkadaşlarım, belki daha muntazam bir konuşma istiyordunuz benden. Başlıca meseleleri, askerî meseleleri ve Lozan konferansı meselelerini, ihtiyaçlarını anlattım. Lozan muahedesi hemen tasdik olunmadı. Biz tasdik ettik. Diğer âkitlerin, imza sahiplerinin meclislerinde tasdik olunması için hemen bir seneye yakın sürüklediler. Niye sürüklediler? Eski Türkiye'yi bilerek kabul olunan maddeler, iç karışıklıklardan dolayı tatbik olunmayacak, yeniden karışıklıklar çıkacak, yeniden ihtiyaçlar çıkacak. Bu ihtiyaçlar karşısında bunlardan, aldıklarından, pazarlık eder, geri alırız. Hiç şüphem yok. Bu, kafamın içinde vardır. Bununla ellinci seneyi bulduk. İyimser bir vaziyetteyim. Mutlaka Cumhuriyet'i korumağa mecburuz, ilkelerini

,-----

Atatürk, seyahat intibalarını uzun uzun anlattı. Günün önemli meselesi şapka giyimi idi. Bir de Parti programı üzerinde konuştular. "Tenkitlere cevap vereceğiz" diyen Atatürk, bazı konuların açıklamasını yapıyordu. 9 umde deyimini ilk defa işitiyordum. "Prensiplerimizi belirteceğiz" diyorlardı her ikisi de. Sonraları Atatürk'ün

korumağa mecburuz. Bu ilkelerin de, Cumhuriyet'te Atatürk hareketinin de, kendisi hayattan çekilip de yalnız eserleri kaldıktan sonra, Atatürk isminin ve hareketlerinin münakaşa ve tenkit konusu olmak vasfı, niteliği kalmamıştır, müşterek mal olmuştur. Cumhuriyet'le beraber müşterek millet malı olmuştur. Bütün münakaşalar, ihtilâflar, siyasî mücadeleler o hudut içinde kalacaktır. Bu ümitteyim. Cumhuriyet'in geleceği emniyetli görünür. Sağlam bir Cumhuriyet kurulmuştur. Vatandaşlarımız bunu şerefle muhafaza edeceklerdir.

Teşekkür ederim, arkadaşlarım...

BİR TARİH GÖÇTÜ

Prof. Dr. A. AFETİNAN

İnsanlar bir kıtadan başka birine göç ederler. Dünya yüzünde yer değiştirenler çok olur çeşitli nedenlerden. Fakat bir de öteki dünya dediğimiz bir âleme göç etme, her insanın değişmez bir sonucudur. Geçen yılın son günlerinde Türk tarihinde bir göç oldu bu sonsuz âleme. Onu milletçe uğurladık acı duyarak. Çünkü yarım yüzyıllık Cumhuriyetimizin kurucularındandı İsmet İnönü. Bizim nesil, İsmet Paşa'yı Lozan konferansı esnasında okul sıralarında iken heyecanla takip ederdi. O, barış antlaşması imzalamıştı. Muzaffer ordu kumandanlığından barış devrimizin siyaset alanına geçmişti. Onu resimlerinde neşeli, güler yüzlü görüyorduk. Kendisini yakından ilk gördüğüm zamanki duygularımı şöyle not etmişim:

Cumhurbaşkanı Gazi (Atatürk)'nin Çankaya Köşkünde yemek salonu. Köşe kule çıkıntısında kanape ve koltuklar var ve Atatürk oturuyor. İçeriye çevik adımlarla ve neşe saçan bir yüzle İsmet (İnönü) Paşa girdi. Birbirini seven, özleyen insanların içtenliği ile selâmlaştılar. İkisinin de birbirine söyleyecekleri şeyler pek çoktu. Onlar konuştu, ben dinledim. Söyledikleri bütün meseleleri o gün tam anlamıyla kavradığımı sanmıyorum. Çünkü bu konuşmalara ben henüz yabancı idim ve yaşım da 17 idi. Fakat bu konuşmaları ben daha sonraları da dinleyecek ve her seferinde biraz daha anlayışlı ve ilgili olacaktım. Ben o gün daha ziyade ilk defa gördüğüm İsmet Paşa'yı tanımakla meşgul olmuştum. Orta boylu, çevik, hareketli vücudun taşıdığı baş ve yüzün ifadesi, tarihi kişiliğinin bir sembolü idi. O kadar süratle dönen gözbebeklerine ben ilk defa rastlamıştım. Siyah saçlarına aklar düşmeye başlamıştı. Fakat yüz ifadesi rahatlığın sükûnetini belirtiyordu.

Atatürk, seyahat intibalarını uzun uzun anlattı. Günün önemli meselesi şapka giyimi idi. Bir de Parti programı üzerinde konuştular. "Tenkitlere cevap vereceğiz" diyen Atatürk, bazı konuların açıklamasını yapıyordu. 9 umde deyimini ilk defa işitiyordum. "Prensiplerimizi belirteceğiz" diyorlardı her ikisi de. Sonraları Atatürk'ün

hem İsmet İnönü hakkındaki hatıralarını dinledim, hem de kendisi ile olan çalışmalarına şahit oldum. Lozan konferansındaki baş delege meselesi için Atatürk'ten şunu dinlemiştim:

“Diyorlar ki, İsmet Paşa kulağında özrü olduğu için heyette müşavir olarak bulunsun. İşte bu özründen dolayıdır ki müşavir değil, baş delege olması gerekir. Çünkü herkes ona her şeyi duyurmak mecburiyetinde olacaktır”.

Atatürk'ün tarih çalışmalarına önem verdiği günlerdeydi. Başbakan İsmet Paşa çok telâşlı ve üzgün bir surette köşke gelmişti. Atatürk bütün gece kitap okumuş ve biraz dinlenmeye çekilmişti. Kendisine haber verildi. Hemen acele hükümet işlerini konuşacaklardı. Kütüphanede karşılaştıkları zaman, Atatürk, başbakana okuduğu kitaplardan söz açtı. O, sabırsızlanıyordu. Ama dinlemek mecburiyetinde oluyordu Atatürk'ü. Böylece, bir süre bu tarihî konular üzerinde durdular. Ben bile asıl günün meselesi için sabırsızlanırken, başbakanın telâşı yatışmıştı. O da bu tarihî konular üzerinde konuşmaya başlamıştı. Atatürk bu ruh haletinden yararlanarak birdenbire günün meselesine girdi. Tarihî konular tarihte kalmış, fakat başbakanı sinirli havasından kurtarmıştı. Her iki devlet adamı yılın bütçesi üzerinde konuştular, kararlara vardılar. Daha başka hükümet meselelerini dış ve iç siyaset konularını beraberce hallettiler. Böylece başbakan köşkten çıkarken ilk girdiği zamanki halinden eser kalmamıştı. Kararların uygulamasını yapacaktı.

1930 yılında her iki devlet adamı Yalova'dadır. Atatürk bir taraftan tarihçileri toplamış, onlarla çalışıyor, bir taraftan misafiri olan Fethi Okyar ile demokrasi ve çok partili sistemler üzerinde özel görüşmeler yapıyordu. Paris Elçisi Fethi Bey, hükümetin bazı işlerini tenkit ediyor ve bunları açıkça söylüyordu. Atatürk bazen cevap veriyorsa da, daha ziyade dinlemeyi tercih ediyordu. Bu özel konuşmalar esnasında bir gün birdenbire Atatürk, Fethi Bey'e bu fikirlerinin Mecliste tartışılmasını ve hükümeti denetlemek için bir siyasî parti kurmasını teklif etti. Böylece kamuoyu bu meselelerle oluşturulmalı ve Cumhuriyet rejimi demokratik esaslarda yerleşmeli idi. Bundan sonraki olaylar ve Serbest Cumhuriyet Partisinin kuruluşu tarihimizde yer almıştır. Bu tarihte Yalova yoğun siyasî bir atmosfer içine girmişti. Cumhurbaşkanı aynı zamanda başbakan ile de bu konuları görüşüyor ve Cumhuriyet rejimi için siyasî partilerin lüzumuna

değiniyordu. Atatürk'ten o zaman not ettiğim yazılar arasında şu cümleler ilgi çekicidir:

“Cumhuriyet Halk Partisinin esas ilkeleri ve bu ilkeleri uygulayan bugünkü hükümet, Cumhuriyetin temelini sağlamlaştıracak niteliktedir. Bunun böyle olduğu, yıllardan beri görülen hareket tarzı ve eserlerden kolaylıkla anlaşılabilir... Fakat bu durumun devamında hatıra gelen ve görülen önemli sakıncalar vardır. İlk söylenilecek sakınca, Meclis yalnız bir parti mensuplarından olunca o partinin iktidar mevkiinde tuttuğu hükümetin icraatı yeterince eleştirilip denetlenememesidir”.

Bu eksikliği Atatürk iki nedene dayatıyordu: 1) Meclisin seçtiği Cumhurbaşkanı ile Onun görevlendirdiği Başbakan aynı Partinin üyesi olduğundan yapılan işleri uzun uzadıya inceleme ve eleştirmeye gerek görmeyebilirlerdi. 2) Aynı Partiden olan kimselerin arkadaşlık durumu, lüzumsuz ve zararlı bir hassasiyet uyandırabilirdi. Eleştirerek birbirini gücendirmemek gibi bir fikre sahip olabilirlerdi.

“Çünkü az eleştirilerek veya hiç eleştirilmeden iş görmek, her hareketinin eleştirileceğini düşünerek hareket etmekten daha kolaydır. Zamanla bu durumun nasıl bir şekil alacağını kestirmek güçtür...” demişti.

Bunun açıklamasını tarihî örneklerle vererek söyledikten sonra, şu sonuca varıyordu Atatürk:

“Memlekette C.H.P. ve S.C.P. birbirini kontrol edecek, birbirinin fikirleri, niyetleri, hareketleri hakkında kamuoyunu aydınlatacaklardır. Bu sayede kişisel yetkilere dayanılarak, yapılan davranışla milletin gözü önünde bulundurulacaktır. Milletin kişilere kendini kapıtacak kadar meclup olması iyi netice vermez”.

Ancak, bütün bu iyi niyetlere rağmen bu Partinin ödevini yapamaması, bilindiği gibi, gericilik hareketlerini engelleyememesi, kapanmasına yol açmıştır. Fakat, buna rağmen bildiğime göre Atatürk ve İsmet İnönü, daima demokratik kuruluşların memlekete yerleşmesine önem vermişlerdir. Tabiidir ki bu bir zaman ve imkân meselesi idi.

1934 tarihinde soyadı kanunu çıkmıştı. Atatürk'ün İsmet Paşa için uygun gördüğü ad, *İnönü* olmuştur. Çünkü Batı cephesi komutanı milletin makûs talihini İnönü'de yenmişti.

Başbakanlıktan çekildikten sonra stadyumda kendisine gösteri yapıldığı için, üzerinde çok yorumlar yapılan olayda Atatürk'ten duyduğum şu sözleri kaydetmek isterim: "Türk milleti kendine hizmet edenleri elbette sever ve değerlendirir".

1937 yılında Ege askerî manevraları ve Nazilli Fabrikasının açılışı yapılacaktı. İsmet İnönü o tarihte başbakan değildi, fakat bu seyahate davetli idi. Mareşal Fevzi Çakmak da beraber bulunuyordu. Bu yolculukta Atatürk'ün bana söylediği bir sözünü unutamıyorum: "İsmet İnönü'yü arka sıralarda bırakmamaya dikkat edelim" diyordu.

İstanbul'da Atatürk'ün hastalığı sırasında, "İsmet İnönü'yü buraya çağıralım" dediğim zaman, "Biz Ankara'ya gideceğiz" diyor ve kendisine gelen doktorları onun sıhhati ile ilgilenmeleri için Ankara'ya gönderiyor ve sık sıkda iyi haberlerini alıyordu.

Ben, Atatürk'ün hastalığı esnasında, Cenevre'de Üniversite öğre-nimimi bitirmek üzere idim. Lisans diplomamı alarak Ağustos 1938'de İstanbul'a döndüğüm zaman, Atatürk Dolmabahçe'de hasta yatı-yordu. Bu tarihlerde Atatürk'ün ölümüne kadar Ankara'ya hiç git-medim.

İsmet İnönü için hem tarihi kişiliği yönünden, hem de Atatürk'le olan ilgileri ve çalışmaları bakımından pek çok anılarım vardır.

Yazımın başında "Bir Tarih Göçtü" dedim. O, Cumhuriyet devri-mizin tarihinde daima anılacak ve tarih içinde yaşayacaktır. Tanrı'dan rahmet dilerim.

İSMET İNÖNÜ

ULUĞ İĞDEMİR

Kurtuluş savaşımızda ve devrimlerimizde Atatürk'ün en büyük yardımcısı ve en yakın arkadaşı İsmet İnönü de doğa kanunlarına boyun eğerek dünyaya gözlerini kapadı. İnönü'nün ölümü ile son 65 yıllık tarihimizin yaprakları da kapanmış oldu. O, acılar ve başarılarla dolu bu altmış beş yılın simgesi idi.

Ben bu yazımda İnönü ile ilgili birkaç anımı ve Türk Tarih Kurumu'na olan yakınlığını anlatmak istiyorum.

İnönü ile ilk tanışmam 1928 Martında olmuştu. O yıl Ankara'ya ilk kez bir yabancı operet topluluğu gelmişti. Bu topluluk, başında Madam Kordi Miloviç'in bulunduğu ünlü Viyana operet topluluğu idi. Birinci Dünya savaşında İstanbul'da verdiği temsilleri, özellikle "Çardaş Fürstin" opereti ile tanınan bu sanatçı, şimdi yerine büyük bir işhanı ve çarşı yapılmakta olan eski Millet bahçesindeki derme çatma sinema binasında 27 Mart 1928'de ilk temsil olarak "Kontes Mariça"yı oynuyordu. Atatürk sanatçılara çok önem verirdi. Miloviç'in bu ilk temsiline de smokin giyerek gitmişti. Temsilin ortalarında tiyatronun dekorları yıkılmış, Miloviç ağlayarak oyunu bırakmıştı. Atatürk çok sıkılmış, sanatçıyı locasına çağırarak teselli etmiş ve ona: "İkinci kez gelişinizde Ankara'da yeni bir tiyatro binasında temsiller vereceksiniz, üzülmeğiniz" diyerek gönlünü almıştı.

İşte o akşam arkadaşlarıyla birlikte Çankaya'ya dönen Atatürk, derhal Başbakan İsmet Paşa'yı çağırarak ona, en kısa zamanda Ankara'da bir opera binası yapılması emrini verir. O zamanki hesaplara göre opera binası üç milyon liraya çıkabilirmiş. İnönü 200 milyon liralık devlet bütçesi içinden bu kadar bir parayı nasıl bulacağını düşünürken, orada bulunan Falih Rıfkı (Atay), Atatürk'e, Türkocaklarının yeni yapılmakta olan binasında genişçe bir konferans salonu bulunduğunu, bunun az bir değişiklikle bir tiyatro haline getirilebileceğini söyler. İsmet Paşa geniş bir nefes alır. Ertesi gün Türkocakları Merkez Heyeti'ne Başbakanlıktan telefon edildi, İsmet Paşa'nın yeni binayı görmek istediği bildirildi. Ben o tarihte Türkocakları Merkez

Heyeti Başkâtibi idim. Hemen planları alarak yeni binaya koştum. Biraz sonra İsmet Paşa da geldiler. İnşaat içinde ve planlar üzerinde bir inceleme yaptılar. Ben gerekli bilgileri verdim. Birkaç gün sonra Türkocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Ankara'ya gelince durumu ona bildirdim. Türkocaklarına Emlâk Kredi Bankasından önemli miktarda bir kredi açıldı. Bina'nın mimarı Hikmet Bey, konferans salonunun yanlarına geniş bölümlerle, arkaya bir sahne ve soyunma odaları ekledi. Bu sahne, dekor değiştiren asansörleri, gökyüzünü canlandıran arka perdesi ve gök gürültüsü yapan araçlarıyla Türkiye'nin ilk modern sahnesi idi. Salonun camla örtülü tavanının altına çelik tellerle alçıdan yeni bir tavan yapıldı. Yanlardaki pencereler kapatılarak alta ve üste localar eklendi. Ortaya da Atatürk için geniş bir loca yapıldı. Sahne makinelerinin yapımını ve ışıklandırma işlerini ünlü Siemens firması üzerine aldı. Öteki döşemeler Selâhaddin Refik marangoz fabrikasına verildi. Salonun koltukları Viyana'dan getirildi. Böylece Türkocağı binasının 300 kişilik konferans salonu şık ve rahat bir tiyatro salonu haline geldi. İlk Türk Operası, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Ankara'yı ziyaretinde 1934'te burada oynandı.

İnönü, Türk Tarih Kurumu ile olan yakın ilgisini, kurulduğu günden başlayarak, ölünceye kadar sürdürmüştür. Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun koruyucu başkanı idi. Onun ölümünden sonra bu Başkanlığı İnönü üstüne aldı ve çalışmalarımızı yakından izledi. Çıkan her yapıtımızı okuduğunu biliyorum.

Atatürk'ün ölümü üzerine, anısına ayırdığımız *Belleten*'in 10'uncu sayısına "Atatürk'ün Aziz Hatırasına" başlığı altında yazdığı yazının sonunda şöyle diyordu:

"Sevgili Ebedî Atatürk!"

*Tarih Kurumundan beklediğin maksatları, biz ve bizden sonra gelecekler, aşk ile takip edeceğiz"*¹.

İnönü 12 Kasım 1967'de Türk Tarih Kurumu binasının açılış töreninde de Kurumun şeref defterine şunları yazmıştır:

"Türk Tarih Kurumu büyük Atatürk'ün her eseri gibi hayal gibi doğdu.

¹ Son cümlesi Türk Tarih Kurumu binasının girişindeki Atatürk büstünün altına konmuş olan bu yazının, İnönü'nün el yazısıyla olan fotokopisini ikinci kez yazıma ekliyorum.

Göz kamaştırıcı bir abide haline geldi. Henüz genç yaştadır. Ehliyetli ellerdedir. Olgunluk devirleri çok feyizli olacaktır. Her yetişen nesil daha hayran olacaktır”.

İnönü, Atatürk’e sonsuz bir sevgi ile bağlı idi. Bazı kişiler, 1937’de Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, İnönü’nün Atatürk’le olan bağlantısının kesildiğini, hele hastalığı sırasında hiç görüşmediklerini ve dargın öldüklerini sanırlar. Bu, tümü ile gerçek dışıdır. Atatürk’ün de İnönü’yü ne kadar çok sevdiğini, ona bağlı olduğunu bir belge ile kanıtlamak isterim.

1959 yılında rahmetli Ruşen Eşref Ünaydın, Atatürk’ü son hastalığında tedavi eden Prof. Dr. Nihat Reşat Belger’le konuşarak “Atatürk’ün Hastalığı” başlığı altında bir yapıt hazırlamış ve bu yapıtın müsveddeleri basılmak üzere Kurumumuza verilmişti. Son provaları gören bir arkadaşımız, kitapta İnönü’nün İstanbul’a gelerek Dolmabahçe Sarayında Atatürk’ü ziyaret etmesine ilişkin bölümü görünce “Bunda bir yanlışlık olacaktır.” dedi. Bunun üzerine provaları İnönü’ye götürerek gösterdik. İnönü kitabın 27’nci sayfasında yer alan “*İnönü, kendi hastalığı geçip ayağa kalkar kalkmaz Ankara’dan İstanbul’a gelmiş ve Dolmabahçe’de Atatürk’ün ziyaretine üç dört defa gitmiş. Atatürk İnönü’yü görmekten memnun olmuş. Her defasında onu derhal kabul etmiş; geç vakitlere kadar yanında alakoymuş; uzun uzun görüşmüşler. Her ayrılışta Atatürk, İnönü’ye kendisini yine beklediğini söylemiş. Son defasında da yakında tekrar buluşmak arzusu ile ayrılmışlar.*” biçimindeki bölümün” üç dört defa” ve “her defasında onu derhal kabul etmiş” cümlelerini silerek ve sayfaya “ek” işaretiyle “Sarayda misafir etmiş” sözcüklerini eklemiştir. Bu çıkarma ve eklerden sonra bu bölüm şu biçimi almıştır:

“İnönü kendi hastalığı geçip ayağa kalkar kalkmaz Ankara’dan İstanbul’a gelmiş ve Dolmabahçe’de Atatürk’ün ziyaretine gitmiş. Atatürk, İnönü’yü görmekten çok memnun olmuş; sarayda misafir etmiş; geç vakitlere kadar yanında alakoymuş; uzun uzun görüşmüşler. Ayrılışta Atatürk, İnönü’ye kendisini yine beklediğini söylemiş. Son defasında da yakında tekrar buluşmak arzusu ile ayrılmışlar”².

İnönü çeşitli söylev ve açıklamalarında Atatürk’ün bu yakın ilgi ve sevgisini dile getirmiştir. Eğer Atatürk İnönü’ye küsmüş, onunla

² Kitabın bu sayfasında İnönü’nün yaptığı değişikliklerin fotokopisini sunuyorum. Sayfadaki öteki düzeltmeler, rahmetli Ruşen Eşref Ünaydın’ındır.

olan yakın dostluğuna son vermiş olsaydı, vasiyetnamesine beşinci madde olarak:

“İnönü’nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.” hükmünü koyar mı idi?

İnönü, Atatürk devrimlerinin de en cesur ve en içten savunucusu idi. Onun bu devrimlerden ödün (taviz) verdiği görülmemiştir. Latin harflerinin kabulünden sonra birçoklarımız ara sıra, kolay geldiği için, Arap harfleriyle not tutmuş, yazı yazmışlardır. Fakat İnönü, kanunun onaylanmasından başlayarak, Arap harfleriyle bir tek kelime yazmamıştır.

Layiklik ilkesinde de İnönü son derece titizdi. Politika yaşamında din konusunda kendisine ve partisine gericiler çok ağır suçlamalarla saldırdıkları halde o, layiklik yolundan ayrılmamış, din sömürücülüğüne hiç bir zaman sapmamıştır.

İnönü, “Türk müziğinin geleceği çok sesli Batı müziğindedir” ilkesine de bağlı kalmıştır. Onun Batı müziği konserlerini kaçırdığı az görülürdü. Ölümünden on on beş gün kadar önce Cumhurbaşkanlığı Orkestrasının bir konserini yerinde izlediğini gazetelerde okumuştuk.

İnönü her şeyden önce bir ilke adamı idi. İnandığı ilkelerden kolay kolay ayrılmaz, onları cesaretle savunurdu. Atatürk ilkelerine içten bağlı olduğu için onları hayatının sonuna kadar savunmuştur.

İnönü’nün büyük özelliklerinden birisi de görev duygusu, görev sorumluluğu idi. Onun için görevin büyüğü küçüğü yoktu. Her işi ciddiye alır, sonuna kadar izlerdi.

Türk Tarih Kurumu’nun düzenlediği Cumhuriyetin 50. yıldönümü seminerinin ilk konuşmasını 23 Ekim 1973’te “İstiklâl Savaşı ve Lozan” konusunda İnönü yapmıştı³. Konuşmasını banda almıştık. O tarihten sonra sık sık konuşmanın ne zaman makine ile yazılacağını sormuştu. Baskıdan önce mutlaka görmek istiyordu.

Onun bir başka özelliği de her şeyi öğrenmek istemesidir. Hiç bir şeyi üstünkörü geçiştirmek istemez, özüne, derinliğine inmek isterdi.

Yazımı rahmetli Adliye Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’un 8 Ocak 1928’de Türkocakları Merkez ve Hars Heyetleri onuruna Ankara’da verdiği yemekte Türkocakları Merkez Heyeti Başkanı Ham-

³ Bu konuşmayı bu sayımızın başyazısı olarak okuyacaksınız.

dullah Suphi Tanrıöver'in İnönü için söylediği sözlerle bitirmek istiyorum:

“Biz İsmet Paşa’yı, büyük inkılâbı en derin bir sezişle kavramış ve onu şuurla, cesaretle infaz eden büyük bir devlet adamı olarak tanırız. O, bir gün Başvekil olmayabilir, hattâ mebusluktan çekilir. Biz, onu bugün haiz olduğu ehemmiyetten bir zerre kaybetmemiş bir vatanperver olarak sevmekte, saymakta devam edeceğiz. O, Türk vatanının en asil fikir kuvvetlerinden biridir”⁴.

Büyük kişiliğinin anısı önünde saygı ile eğilelim.

⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ocak 1928.

U. İğdemir

Sayın İnönü 5 Mayıs 1965'te Türk Tarih Kurumunda Fransa'nın eski Dışişleri bakanlarından M. René Massigli'nin "La Turquie devant la Guerre. Mission à Ankara (1939-1940)" adlı eseri için düzenlenen kollokiumda konuşurken

M. R. Massigli'nin kitabı için yapılan toplantıda Sayın İnönü
Rahmetli Dışişleri Bakanlarından Selim Sarper'le konuşurken

Atatürk'ün ağız hatırasına

Türk tarih kurumu bu rushada bir toplantı tertip etmiş oluyor. Buna hepimiz hâmet ve muhabbetle, koşarak geldik. Cemiyet kurmak, cemiyet içinde konuşmak Atatürk'ün verdiği bir adeti ve çok hususî bir mehareti idi. Bir toplantıdan onun ruhu şad olacaktı. Bizde bu fırsatı verdiği işin de Türk Tarih Kurumuna teşekkür etmeliyiz.

Türk tarih kurumu, millî kültürümüz, kültürel terbiyemiz için birinci derece de faydalı bir müessesemiz olmuştur. Geniş nişgâste enternasyonal nezariyata, eski eserlere ve vesikalara ve arkeolojiye dayanan araştırmaları, ilim ve ideal efkârımızda yeni âlemler açmıştır.

Bir milletin en büyük kaybı, kendine itimadın kaybetmesidir. Cumhuriyet kadar iki yüzyıla yakındır ki, bu milletten okunmuş geçirenleri, kendi medeniyet kuvvetlerine inanmadan konuştukları. Türklerin millî hayatını karakterden mahrum etmek isteyen bir yabancı edebiyatın zehirli telkini, en dikkatli olduğumuzu zanneden ilim muhittelerimizde bile yerleşmişti. Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün hususî alakası ve tesiri sayesinde, tetkiklerinde başlı başına dışını ve hüküm verir bir müstakil zihniyetle tenazir olmuştur.

U. İğdemir

Bu millî kültür için büyük kazanç ve çok sağlam bir
esastır. Kürsümün, kırk yıllık hurafeler ve sabit fikirlere
karşısında tereddüt etmeksizin, hakikatleri bulmak ve söylemek
cesaretini muhafaza etmesini isteriz. Türk Tarih Kurumu,
Türk milletinin medenî kabiliyet ve hizmetlerini, insanlık
âleminde teşrik ederken yeni nesillerin tamiy idealine de
taze can katığından emin olabilir.

Sengili ebedî Atatürk !

Tarih Kurumundan beklediğin maksatları, biz ve
bizden sonra gelecekle, aşk ile takip edeceğiz.

31.3.1939

İsmet İnönü

Sayın İnönünün yazısının ikinci sayfası

U. İğdemir

Türk Tarih Kurumu Büyük Atatürkün

Her eseri gibi bir hayal gibi doğdu. Göz

kamaştıran bir âbide haline geldi. Henüz

Genç yaştadır. Ehlizetli eldedir.

Olgunluk devirleri çok ferizli olacaktır.

Her yetişen nesil daha hayran olacaktır

İsmet İnönü

12 Kasım 1962

Sayın İnönü'nün Türk Tarih Kurumu binasının açılış
günü Kurumun şeref defterine yazdıkları

üzere, başka kimsenin ziyaretini pek arzu etmeyordu. Yâverleri bile huzuruna gaayet seyrek girerlerdi... Bununla beraber, yakın arkadaşlarından başızları ziyâretine gelirlerdi... O Kendi de onları isterdi... Hatırlıyorum ki bir defâ, İsmet İnönü gelmişti. Onu derhal kabûl etti; onunla bir hayli görüştü"...

- "Evet; İsmet İnönü'nün kendinden iğirmiş olarak ben de biliyorum ki, İnönü, kendi hastalığı geçip ayağa kalkar kalmaz Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve Dolmabahçe'de Atatürk'ün ziyaretine üç dört defâ gitmiş. Atatürk İnönü'yü görmekten memnun olmuş. Her defasında onu derhal kabûl etmiş; geç vakitlere kadar yanında alakoymuş; uzun uzun görüşmüşler. Her ayrılışta Atatürk İnönü'ye kendisini yine beklediğini söylemiş. Ve yakında tekrar buluşmak üzere görüşmüşler. Biliyorum..."

- "Atatürk, mareşal Fevzi Çakmak'ı da kabul etti... Ali Fethi Okyar'ı da... Siz de, kabul edilenlerden değil mi idiniz? Bilmiyor musunuz, azizim?..."

- "Hâttâ, bir defâ, İstanbul'da mareşal bulunan elçileri hep birden kabul etmişti. Ertesi gün keyfiyet, İstanbul gazetelerinde ve Anadolu ajansında yayınlanmıştı..."

- "Evet; öyle idi, hatırlıyorum... Fakat, istifâatı hâtır için her gün gelenlerden çoğu, aşağıda, yâverler dairesindeki defter-i mahsusa imza eder, ve ya kart bırakır; o dairede yâverler tarafından ağırlanır, temennilerini bildirir giderlerdi. Bunlar, sonra, münâsib

(Ek). Sarayda misafir rehberi

Sayın İnönü'nün Ruşen Eşref Ünaydın'ın "Atatürk'ün Hastalığı" adlı eserinin provaları üzerinde yaptığı düzeltme

LOZAN'DA TÜRK DİPLOMASİSİ

(Eylül 1922 — Ağustos 1923)

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

1. KONFERANSTAN ÖNCEKİ DURUM

Yunanlıların 1922 Eylülünde Anadolu'da uğradıkları büyük bozgunun ardından Antant Devletleri (özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya), yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, Büyük Millet Meclisi¹ yönetimini, Yunanistan ve diğer bazı devletleri ivedilikle bir barış konferansına katılmaya çağırıyorlardı². Türkler, barış görüşmelerinin derhal başlayacağına dair Franklin-Bouillon'dan³ güvence aldıktan sonra bu çağırışı kabul ederek, konferansın 20 Ekimde İzmir'de yapılmasını ve Boğazlar sorunuyla ilgilenen Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmalarını öneriyor; bu devletler katılırlarsa, daha esaslı bir anlaşmaya varılacağı ve gelecekte herhangi bir çatışmanın önleneyeceği görüşünü ileri sürüyorlardı⁴.

Esasen Sovyet Rusya da, BMM yönetiminden, konferansa katılmasının sağlanmasını dileyordu çünkü Sovyetler, Türklerin zafere rinden sonra, Ankara'nın Antant Devletleriyle bir anlaşmaya varmasından ve Sovyet Rusya'nın bu anlaşma dışında bırakılmasından kaygılanıyorlar⁵, kendi çıkarları adına Türkiye'nin koruyucusu rolüne bürünerek, bu konuda Antant Devletlerine de baş vurmaktan geri kalmıyorlardı⁶. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan,

¹ Büyük Millet Meclisi bundan böyle kısaca BMM olarak anılacaktır. Diğer kısaltmalar için ekteki bibliyografyaya bakınız.

² İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri FO/7892/E 9783, Bağlaşıklar'dan Ankara'ya nota, Paris, 23.9.1922.

³ Franklin-Bouillon, 20 Ekim 1921'de, BMM yönetimi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk)'le Ankara Antlaşmasını Fransa adına imzalayan Türk dostu Fransız Senatörü idi.

⁴ FO/7899/E 10481, E 10569; FO/7901/E 10746; İngiliz Kabinesi belgeleri Cab. P. 4287; DBFP 1/XVIII, s. 141; Cebesoy, s. 88; Yusuf Kemal'den Bağlaşıklar'a nota, Ankara, 29.9.1922.

⁵ FO/7894/E 9939, Moskova'dan Ankara'ya telyazısı, 14.9.1922.

⁶ FO/7895/E 9970, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Moskova, 24.9.1922; Aralov, s. 151-152; Carr, s. 476-477; Degras, s. 331-336; Tunçay, s. 140; Gönübol ve Sar, s. 43.

Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın konferansa katılmasını sağlaması için Moskova'daki Türk diplomatik temsilcisini, hükümetini teşvik etmeye üstelerken, Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov da, Türk yönetimini, Sovyet Rusya ile gizli bir antlaşma imzalamaya çağırıyor, fakat Türk yönetimi, barış imzalanmadan bu konuda herhangi bir sorumluluk altına girmeye yanaşmıyordu⁷. İstanbul'daki İngiliz askerî makamlarına göre, Türkler, Rusları, gerek konferansta gerekse konferans dışında (özellikle konferans başarısızlığa uğrarsa) bir destek aracı olarak kullanmak umuyduyla, onlarla olan dostluklarını sürdürmek amacını güdüyorlardı⁸.

Konferansın nerede yapılacağı bir süre bazı anlaşmazlık ve güçlüklerle yol açtı. Kemalistler, bunun İzmir'de düzenlenmesi için direniyorlar; İzmir kabul edilirse, Mustafa Kemal'in de şahsen katılabileceğini ileri sürüyorlardı⁹. Öte yandan, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı konferansta temsil edecek olan eski başbakan Eleftherios Venizelos'un duygularını incitebileceği korkusuyla toplantı yeri olarak İzmir'i kabul etmiyor; ayrıca şu olasılık üstünde duruyordu: Konferans, herhangi bir Türk şehrinde yapılsa, Türkler, çok haklı olarak buna başkanlık etmek isteyecekler, böylece saygınlıklarını artırmış olacaklardı. Bu nedenle, İzmir yerine Büyükkada, İstanbul, hattâ Üsküdar önerilip reddedildikten sonra, Bağlaşıklar, konferansın, Kasımın ilk haftasında, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması kararını alıyorlardı.

Lord Curzon, konferansta Fransa'yı temsil edeceğine dair Kemalistlere söz veren Türk dostu Franklin-Bouillon'un konferansa katılmasını önlemek amacıyla, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un önerisi üzerine, devletlerin konferansta nasıl temsil edilecekleri konusunda ustaca bir formül buluyordu. Bu formüle göre, her ülkeden, biri kabine bakanı olmak şartıyla, iki

⁷ FO/8219/N 10200, Aralov'dan BMM yönetimi Dışişleri Bakanına yazı, Ankara, 7.10.1922; FO/7908/E 11966, İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 3 ve 8.11.1922.

⁸ FO/7907/E 11861, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından Londra'daki Askerî İstihbarat Şefine kapalı telyazısı, 17.10.1922.

⁹ Ankara'dan Paris ve Roma'daki Türk temsilcilerine talimat, 8.10.1922. Cebesoy, s. 88-89; Türk geldi, s. 170.

temsilci çağrılacaktı¹⁰. Bağlaşıklar, ayrıca Bulgaristan, Sovyet Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve diğer bazı devletleri, tam üye olarak değil, ancak bu ülkeleri ilgilendiren konuların görüşülmesi sırasında hazır bulunmak üzere konferansa çağırma kararını alıyorlardı.

Lord Curzon, BMM yönetimiyle birlikte İstanbul hükümetinin de konferansa katılmaya çağırılması görüşünde direniyor, Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré tarafından destekleniyor, ama Poincaré, daha sonra bu konuda fikrini değiştiriyordu¹¹. Böylece Curzon, yetkileri İstanbul'un surlarını aşmıyan kukla Tevfik Paşa hükümetinin mezarını kazmış oluyordu; çünkü 27 Ekimde Bağlaşıklar, hem Ankara, hem de İstanbul hükümetlerini konferansa çağırırken¹², Ankara, temsilci göndermeyi kabul etmekle birlikte, İstanbul hükümetine gönderilen çağrıdan ötürü Bağlaşıkları protesto ediyor; bu davranışın, Mudanya Bırakışmasının "özüne ve sözüne" aykırı olduğu görüşünü ileri sürerek, İstanbul hükümeti konferansa katılırsa, bunun BMM hükümetinin konferansa katılmasını önleyebileceği uyarısında bulunuyordu¹³.

¹⁰ FO/7906/E 11539, DBFP 1/XVIII, s. 171-176, Paris toplantısı, 7.10.1922; FO/7902/E 10928, Sir Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 11.10.1922; CP No. 174, Lord Curzon'dan Paris'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'e telyazısı, Londra, 12.10.1922; FO/7903/E 11024, DBFP 1/XVIII, s. 194-195, Lord Hardinge'in Lord Curzon'la telefon görüşmesi, Paris, 13.10.1922; CP 11262, Fransız devlet başkanı Poincaré'den Lord Curzon'a nota, Paris, 14.10.1922.

¹¹ FO/7903/E 11023, DBFP 1/XVIII, s. 188-191, Lord Curzon'dan Lord Hardinge'e telyazısı, Londra, 12.10.1922; FO/7904/E 11262, Raymond Poincaré'den Lord Curzon'a yazı, Paris, 14.10.1922; FO/7908/E 12000 DBFP 1/XVIII, s. 219-220, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'dan Fransız Büyükelçisi St. Aulaire'e yazı, Londra, 2.11.1922; a. g. e., E 12001, St. Aulaire'den Lord Curzon'a yazı, Londra, 2.11.1922.

¹² FO/7906/E 11637, DBFP 1/XVIII, s. 208-209, İngiliz Dışişleri Bakanlı-ğından Atina ve İstanbul'a telyazıları, 26.10.1922; BTDD No. 34, Temmuz 1970, s. 12.

¹³ FO/7907/E 11925, Ankara'dan Bağlaşıklar'a nota, 29.10.1922; FO/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922. İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden (Türk düşmanı) Andrew Ryan'la görüşürken, İstanbul yönetiminin hukukî (*de jure*) hükümet olarak konferansa katılmak hakkı olduğunu; Ankara'nın bu hükümete karşı düşmanca duygular beslemediğini ve konferansta iki delegasyonun anlaşmaya varabileceğini söylemişti. FO/7903/E 11025, Andrew Ryan'ın İzzet Paşa'yla yaptığı görüşmeyle ilgili telyazısı, İstanbul, 13.10.1922.

Tevfik Paşa, konferansa karma bir temsilci hey'eti göndermelerini Mustafa Kemal'e önerince, Türk önderi, Türkiye'nin ancak BMM yönetimince temsil edilebileceği karşılığını veriyordu¹⁴. Tevfik Paşa'nın bu davranışı, Büyük Millet Meclisinde öfkeli bir hava yaratıyordu. Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur, Osmanlı İmparatorluğunun kaldırılarak yerini yeni bir Türk Devletinin aldığına dair Meclis'e bir önerge sunuyor; Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve diğer milletvekillerince de desteklenen bu önerge sonucunda, saltanatın kaldırılmasına yol açan bir kanun tasarısı kaleme alınıyor; 1 Kasım 1922'de Meclis'te oybirliğiyle kabul edilen kanunla saltanat kaldırılıyor; kişisel egemenliğe dayanan İstanbul hükümetinin 16 Mart 1920'den¹⁵ itibaren tarihe karıştığı; halifelik Osmanlı hanedanına ait olmakla birlikte, bunun dayanak noktasının Türkiye Devleti olduğu ve bu makamı ancak BMM tarafından seçilecek bir şahsiyetin işgal edebileceği kesinlikle belirtiliyordu¹⁶.

Bu hakarete dayanamayan İstanbul hükümeti, iktidarda ancak dört gün daha kalabiliyordu. Bu süreden yararlanan Tevfik Paşa, son dakikada bile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri Rumbold ve General Pellé ile entrika çevirmeye çalışıyor; onların öneri ve yardımlarını rica ediyordu. Rumbold'a başvuran Tevfik Paşa, iktidarda kalarak Lozan'a bir delegasyon gönderip göndermeme ya da BMM'nin baskısı altında iktidardan çekilip çekilmeme konusunda görüşünü soruyor; BMM'ni, "padişahlığı kaldırmaya ve halifelikte değişiklik yapmaya yetkisi olmıyan, düzensiz bir biçimde kurulmuş bir meclis" olarak niteliyor, ama bu konuda Rumbold ona hiç bir yardımda bulunamıyordu¹⁷. Böylece, bir sonuç alamayınca, 5 Kasım 1922'de sadrazamlıktan çekilerek, 19 Ekimde İstanbul'a

¹⁴ Tevfik Paşa'dan Mustafa Kemal'e telyazısı, İstanbul, 29.10.1922 ve Mustafa Kemal'den Tevfik Paşa'ya telyazısı, Ankara, 29.10.1922. ATTB, s. 476; Cebesoy, s. 113-115; BTDD No. 34, Temmuz, 1970, s. 13.

¹⁵ İstanbul'un Antant kuvvetlerince resmen işgal edildiği tarih.

¹⁶ 1.11.1922 tarihli Kanun No. 56. *Söylev ve Speech*, Belge No. 264; Bıyıklıoğlu I, s. 461; Aydemir, s. 60; BTDD No. 34, Temmuz, 1970, s. 13-14; *Daily Telegraph* ve *Times*, 3.11.1922; FO/7908/E 12003 ve E 12043, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 3.11.1922; FO/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922.

¹⁷ FO/7908/E 12079, DBFP 1/XVIII, s. 226-227, Rumbold'un Tevfik Paşa ile yaptığı konuşma, İstanbul, 4.11.1922.

varan BMM temsilcisi Refet Paşa'ya (Bele) makamını devrediyordu¹⁸. Tevfik Paşa ve Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa'nın iktidarda geçirdikleri son dakikalar, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından anlatılmaktadır. Özellikle Ahmet İzzet Paşa, Rumbold'la yaptığı son görüşmede, Türklerin Yunanlılara karşı kazanmış oldukları zaferden ötürü bir Türk olarak sevinç duyması gerekirken, bir dereceye kadar üzüntü duyduğunu belirtiyordu¹⁹. Son dakikaya kadar İngilizlerden medet umarak tahtına âdeta yapışıp kalan son Osmanlı Padişahı Vahdettin, İstanbul hükümetinin çekilmesinden hemen sonra, Türkiye'deki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Sir Charles Harington'a gönderdiği şahsî bir mektupla İngiliz hükümetinin koruyuculuğuna sığınmıyor, siyasî melce dileyordu. Bu dileği derhal kabul edilen Vahdettin, 17 Kasım 1922'de sarayından gizlice alınarak, İngiliz "Malaya" zırhlısıyla Malta adasına götürülüyordu²⁰.

Padişahla kukla yönetimi böylece siyasal sahneden çekilince, Kemalistler, Lozan Konferansında birleşik bir Türkiye'yi temsil etme olanağına kavuşuyorlar; bu önemli konferansta Türkiye'yi temsil edecek Murahhasları seçmeye başlıyorlardı. Türk hey'etine başkanlık edecek birkaç aday üzerinde duruluyordu. En güçlü aday olarak Başbakan Hüseyin Rauf (Orbay)'dan söz ediliyordu. Onu Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur izliyorlardı. Mustafa Kemal, BMM'ne salık vereceği kişiyi bu adaylar arasından seçmekte zorluk çekiyordu; ancak onca, Hüseyin Rauf söz konusu edilemezdi, çünkü başbakan sıfatıyla konferansa katılamazdı. Sonra, dünya savaşı sonucunda Türklerin yenilgiye uğratıldığını açıkça gösteren uğursuz Mondros bırakış-

¹⁸ FO/7907/E 11820; FO/7908/E 12097, CP No. 412/414, DBFP 1/XVIII, s. 229-230, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 24.10.1922 ve telyazısı, 5.11.1922. Başkenti kurtaran bir general gibi İstanbul'a giren Refet Paşa, halk tarafından coşkun gösterilerle karşılanmıştı.

¹⁹ FO/7912/E 12643; FO/7914/E 12936, Rumbold'dan Curzon'a iki yazı, İstanbul, 7 ve 14.11.1922.

²⁰ FO/7912/E 12647, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 7.11.1922; FO/7914/E 12907, E 12952; FO/7962/E 12790, E 12846, E 12887, DBFP 1/XVIII, s. 283, Londra'dan Malta'ya telyazısı, 17.11.1922; Malta'dan Londra'ya telyazısı, 17.11.1922. Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Oliphant'tan Yüksek Komiser vekili Henderson'a (İstanbul) telyazısı, 24.11.1922; FO/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922, *Söylev*, s. 476; *Speech*, s. 578.

masını²¹ imzalayan Osmanlı murahhas hey'etine başkanlık etmişti ve biraz da Batı eğilimli, İngiliz dostluğu yanlısıydı. Dolayısıyla Mustafa Kemal, İngiltere'nin Türkiye'ye başlıca rakip olacağı bir konferansa Rauf Bey'i gönderemezdi. Onun önemli konularda Batılı devletlere ödün verebileceğinden kuşkulanıyordu²². Rauf Bey, İsmet Paşa'nın (İnönü) kendisine danışman olarak delegeler kuruluna katılmasını Mustafa Kemal'e öneriyor, ama Mustafa Kemal bunu uygun bulmuyordu²³.

Yetenekli bir Dışişleri Bakanı ve zeki bir tartışmacı olarak tanınan Yusuf Kemal, güçlü bir aday olmasına rağmen, baş temsilci olarak Lozan'a gönderilemezdi, çünkü Kemalistlerin Doğu siyasasının önderliğini yapıyordu ve 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması²⁴ görüşmelerine katılan Türk hey'etine başkanlık etmişti. Ayrıca, büyük bir ameliyat geçirmiş olup nekahet döneminde bulunuyordu²⁵.

Mustafa Kemal, Mudanya Bırakışması görüşmelerinde başarı sağlayan İsmet Paşa'nın adı üstünde duruyor, onu Türk hey'etinin baş temsilciliğine getirmeye karar veriyordu. İsmet Paşa, uluslararası diplomasi alanında deneyli olmamakla birlikte, sabırlı, azimli ve çetin bir tartışmacıydı. Gerektiğinde ketum davranmayı biliyor; bu özelliğinden ve ağır işitmesinden ötürü, çabuk karar alma, hazırlıksız ve anı olarak söz söyleme yeteneklerinden yoksun olduğu izlenimini veriyordu. Bununla birlikte, bu ağırbaşlı ve ölçülü tutumundan yararlanarak, oldukça önemli konularda herhangi bir sorumluluk altına girmeden önce uzun süre düşünmek yoluna gidiyordu. Mustafa Ke-

²¹ Mondros Bırakışmasıyla ilgili olarak bkz. FO/3449/181110, Bırakışma belgeleri; BFSP, 1917-1918, C. CXI, s. 611-613; Temperley, s. 495; Türkgeldi, s. 23 vd.

²² FO/7903/E 11098, DBFP I/XVIII, s. 196-197, İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Tyrrell'in BMM temsilcisi Dr. Reşat Nihat'la yaptığı görüşme, Londra, 13.10.1922. Dr. Reşat Nihat, Rauf Beyin de kendisi gibi içten bir İngiliz yanlısı olduğunu Tyrrell'e bildirmişti. Ayr. bkz. Aralov, s. 184.

²³ *Söylev*, s. 469; Aydemir I, s. 211-212; Kandemir II, s. 41-44. Rauf Bey daha sonra, Türk murahhas hey'eti başkanlığına İsmet Paşa'yı salık vermekle birlikte, Yusuf Kemal'i tercih ettiğini ileri sürmüştür. "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Takım Tarihimiz II*, s. 52-53.

²⁴ Moskova Antlaşması için bkz., *Düstur II*, s. 72-78; Tengirşenk, s. 293-304; Cebesoy I, s. 147-150; Degras, s. 237-240; BFSP, C. 118, s. 990-996.

²⁵ Tengirşenk, s. 285.

mal'in ona olan güveni, İsmet Paşa lehinde önemli bir nokta idi. Bu güven ve desteğe karşılık, İsmet Paşa da Mustafa Kemal'in buyruklarını bağlılıkla yerine getiriyordu²⁶. Dışişleri Bakanı ve Lozan'a gidecek Türk hey'etine baş delege atandığını Yusuf Kemal'den öğrenince hayret içinde kalan İsmet Paşa, asker olduğunu, diplomat olmadığını ileri sürerek karşı çıkmışsa da, sonuçta ikna edilerek bu atanmayı, buyruk olarak kabul etmiştir²⁷. Onun baş murahhas atanması, kendisi kadar başkalarını da şaşırtıyor, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'u hiç de memnun etmiyordu; çünkü Rumbold, onun konferansta "süngüleyici (*sabering*) davranışlarda bulunacağı" tahminini yürütüyordu²⁸.

2 Kasım 1922'de BMM, İsmet Paşa'nın baş murahhaslığını, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka)'in murahhaslıklarını onaylıyor; İsmet Paşa ertesi günkü oturumda söz alarak, konferansta *Misak-ı Millî*'den ve mevcut antlaşmalardan esinleneceğine dair Meclise güvence veriyordu²⁹. Bunu Türk hey'etine verilecek direktifler konusunda uzun görüşmeler izliyor; başta başbakan Hüseyin Rauf olmak üzere, bazı milletvekilleri, *Misak-ı Millî* koşullarının, özellikle ülke bütünlüğü ve ulusal egemenliğin sağlanması için büyük bir çaba harcanmasını öneriyor; bu öneriler ve ileri sürülen diğer görüşler iki karar halinde kaleme alınarak, Meclis Başkanı tarafından başmurahhasa veriliyordu³⁰.

Lozan'a gidecek olan Türk hey'eti, 5 Kasım'da Ankara'dan hareket ederken, BMM'nin bu önerilerine ek olarak, Bakanlar Kurulunun kesin direktiflerini de birlikte götürüyordu. Bu direktiflere göre, Türk hey'etinden, konferansta şunları sağlaması isteniyordu: Türk toprakları üzerinde ulusal bir Ermeni devleti kurulmasıyla ilgili görüşmeler reddedilmeli (bu konuda direnilirse konferansta kesinti olur); Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi istenmeli (İngiltere'ye bazı ekonomik ayrıcalıklar, örneğin

²⁶ Bıyıklıoğlu I, s. 466-468; FO/7967/E 14346, İstanbul'daki İngiliz siyasi memuru Andrew Ryan'ın andırısı, 22.12.1922.

²⁷ *Söylev*, s. 468-470; *Speech*, s. 571; Tengirşenk, s. 283-288.

²⁸ FO/7907/E 11757, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 28.10.1922; Aydemir I, s. 211.

²⁹ BMM.ZC., C. 24, 3.11.1922; s. 330-376; Cebesoy, s. 169; Aydemir I, s. 213; Karacan, s. 31-33; Gönübol ve Sar, s. 46.

³⁰ BMM.ZC., C. 24-26, s. 330-376; BTDD No. 34, Temmuz 1970, s. 12-29.

petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık sağlanması görüşülebilir); Suriye ile ortak sınır daha güneye ve güney-doğuya çekilmeli; Anadolu'ya yakın olan adalar Türkiye'ye verilmeli; Doğu Trakya'da 1914 sınırı ve Batı Trakya'da bir plebisit yapılması sağlanmalı; Boğazlarda ya da Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına karşı çıkılmalı; konferansın kesilmesine yol açsa bile kapitülasyonların kabulü reddedilmeli; azınlıklar sorununun çözümü konusunda nüfus mübadelesi usulü kabul edilmeli; Osmanlı genel borcunun, Osmanlı imparatorluğundan ayrılan ülkeler arasında eşit olarak bölüştürülmesi sağlanmalı; Türklerin genel borçlarının Yunanistan'dan istenecek savaş tazminatına karşılık silinmesi sağlanmalı, bu sağlanamazsa, borcun 20 yıl süre ile ödenmesi ve Osmanlı Genel Borcu (*Düyun-u Umumiye*) İdaresinin kaldırılması sağlanmalı; Türk ordu ve donanmasında kısıntı yapılması kabul edilmemeli; Türkiye'deki yabancı kuruluşların, Türk kanunlarına tabi tutulması ve Türkiye'den ayrılan ülkelere *Misak-ı Milli* koşullarının uygulanması sağlanmalı³¹.

Türk hey'eti Lozan'a hareket etmeden önce, konferansın toplantı günü üzerinde bir anlaşmazlık doğmuştu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, konferansın 20 Kasımdan sonra yapılması görüşünde direniyordu. Başbakan Lloyd George'un koalisyon hükümetinin çekilmesi sonucunda yapılması gereken genel seçim, o tarihe kadar bitmiş olacaktı³². Curzon, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a, konferansın açılış tarihi konusunda son bir karar alınıncaya değin, Türkiye'den ayrılışını ertelemesini İsmet Paşa'ya bildirmesini emrediyordu³³; ama bu sırada İstanbul'a varmış bulunan İsmet Paşa, konferansın derhal oturumlarına başlamasını

³¹ Bıyıklıoğlu I ve II, Belge No. 54, s. 104-105 ve 469; FO/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922; FO/7964/E 13341, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.11.1922.

³² 15 Kasım 1922'de İngiltere'de yapılan genel seçimlerde Liberal Partili Lloyd George, Bonar Law tarafından yenilgiye uğratılmış, Muhafazakârlardan oluşan bir yönetim işbaşına gelmiş, Lord Curzon, Dışişleri Bakanı olarak kalmıştı. Nicolson, s. 280. Bu arada İtalya'da da hükümet değişikliği olmuş, iktidara Musolini gelmişti. FO/7909/E 12123, Curzon'dan Rumbold'a ve Roma'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Graham'a telyazıları, Londra, 4.11.1922.

³³ FO/7909/E 12274, DBFP 1/XVIII, s. 230-232, Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra 6.11.1922.

öneriyordu. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye bakılacak olursa, bunun bir nedeni vardı: Ankara'daki ılımlı önderler, ordunun hareketini durdurdukları için sert bir dille eleştiriliyorlardı.

Öte yandan, Mustafa Kemal, İstanbul'u boşaltmaları için Bağlaşıklara baskı yapıyor; İstanbul'daki durum gerginleşiyordu; çünkü oradaki İngiliz siyasî ve askerî temsilcilerine bakılacak olursa, BMM yönetimini temsil eden Refet Paşa, Bağlaşıkları yavaş yavaş İstanbul'dan çıkarmaya çalışıyordu³⁴. Bu gelişmelerden kaygılanan İtalya'nın yeni başbakanı Musolini, Roma'da tehditler savuruyor, Mustafa Kemal'e, olayları körüklememesi yolunda uyarıda bulunuyor; Bağlaşıklara, Kemalistlerin davranışlarını gözönünde tutarak konferansı askıda bırakmayı öneriyor; İngiltere ile bir anlaşmaya varmak dileğini belirtiyordu³⁵. İtalyanların bu davranışından yararlanan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, ayrıcalık hakkı koparmak umuduyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan İtalyan Maissa hey'etini geri çevirmesi için Musolini'yi ikna etmeyi başarıyordu³⁶.

Konferanstan önceki Türk tutumu, Fransız basınında da tepki yaratıyordu. Bu basına göre, Türk istekleri "aşırı" idi ve "sözde Millet Meclisi (BMM), tamamen gemi aزیya almıştı". Türk delegeleri Lozan'a bu zihniyetle gelirlerse, Fransızlar, Türklere karşı uyguladıkları destekleme siyasasını yeniden gözden geçirebilirlerdi³⁷. Bu gerginlik ve karşılıklı güvensizlik havası içinde İstanbul'da toplanan üç Bağlaşık Yüksek Komiseri, Ankara'daki, kendi deyişyle "aşırı öğelerin", ulusal yönetim üstündeki baskılarını etkisiz kılmak amacıyla, konferansın en kısa zamanda başlamasının önemi konusunda hükümetlerini uyarak, Ankara'nın, bu gibi baskılara karşı direnememesi sonucunda, sorunun barış yoluyla çözüme bağlanması

³⁴ FO/7908/E 12099, İngiliz İşgal Ordusu Başkomutanı Tümgeneral Harington'dan Savunma Bakanlığına kapalı telyazısı, İstanbul, 6.11.1922; CP No. 451, Curzon'dan Hardinge'e kapalı telyazısı, Londra, 7.11.1922; FO/7910/E 12297, Hardinge'den Curzon'a telyazısı, Paris, 8.11.1922.

³⁵ FO/7908/E 12083; FO/7660/C 15567, DBFP 1/XVIII, s. 220-221, Graham'dan Curzon'a kapalı telyazıları, Roma, 3 ve 10.11.1922; FO/7912/E 12581, DBFP 1/XVIII, s. 256-257, İtalya Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na nota, Londra, 11.11.1922.

³⁶ FO/7908/E 12099, Graham'dan Curzon'a kapalı telyazısı, Roma, 5.11.1922.

³⁷ FO/7909/E 12232, DBFP 1/XVIII, s. 239-240, Hardinge'den Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 7.11.1922.

yönündeki son fırsatın kaçırılması olanağına işaret ediyorlardı³⁸. Bu sürekli uyarılardan ve Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré'nin önerilerinden etkilenen Lord Curzon, sonunda konferansın toplanma tarihi olarak 20 Kasımı kabul ediyordu³⁹.

Öte yandan, konferansın ertelenmesinden çok canı sıkılan ve daha önce planladığı gibi Lozan'a hareket etmeye kararlı olan İsmet Paşa, Lozan'a giderse belki kimseyi orada bulamayacağı yolunda İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un uyarısına karşın, 9 Kasım'da İstanbul'dan hareket ediyordu. Kendi görüşünce, konferansın ertelendiğine dair BMM yönetimine resmi hiç bir bildiri gönderilmediğine göre, kararlaştırılan ilk tarihte Lozan'da bulunmalıydı⁴⁰. Bunu haber alan Poincaré, Bağlaşıkları güç bir durumdan kurtarmak amacıyla İsmet Paşa'yı Paris'e çağırıyor, ama bu davranışı Lord Curzon'un hiç hoşuna gitmiyordu; çünkü İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransız devlet başkanının, konferansın öngününde (arifesinde) Türklerle ayrı görüşmelere girişmesi olasılığından büyük bir kaygı duyuyordu⁴¹. İngiliz lordunun kaygısını gidermek isteyen Poincaré, İsmet Paşa konferanstan önce Paris'e giderse nezaketle karşılanacağını (esasen Bağlaşıklar, 13 Kasım'da Lozan'da hazır bulunmamakla Ankara delegasyonuna karşı göstermiş oldukları açık nezaketsizlikten sonra, delegasyon başkanı bu nezakete hak kazanmıştı), ama konferansı ilgilendiren konularda İsmet Paşa ile hiç bir görüşmede bulunulmayacağı konusunda Lord Curzon'a güvence vermek zorunluğunu duyuyordu⁴². Bundan sonra İsmet Paşa, Poincaré'nin konuğu olarak Paris'e gidiyor; iki devlet adamı, güreş alanına çıkmaya hazırlanan iki pehlivan gibi birbirlerinin gücünü yoklamaya çalışıyorlar; Poincaré, Türk tutumunun konferansta ne olacağını Türk

³⁸ FO/7910/E 12311, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanından Donanma Bakanlığına kapalı telyazısı, 8.11.1922.

³⁹ FO/7910/E 12313 DBFP 1/XVIII, s. 245-246, Hardinge'den Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 8.11.1922; *a. g. e.* E 12368, Curzon'dan Bağlaşıklar'a, Atina ve İstanbul'a telyazıları, Londra, 8.11.1922.

⁴⁰ FO/7910/E 12310; FO/7911/E 12392, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazıları, İstanbul, 8 ve 9.11.1922.

⁴¹ FO/7913/E 12676, Curzon'dan Hardinge'e kapalı telyazısı, Londra, 13.11.1922; *Times*, 12.11.1922.

⁴² FO/7913/E 12652; CP No. 559, Hardinge'in Curzon'la yaptığı telefon konuşması, Paris, 14.11.1922.

dostu Franklin-Bouillon aracılığıyla İsmet Paşa'dan öğrenmeye çalışıyor, ama Türk baş murahhası bu konuda en küçük bir ipucu bile vermiyordu ⁴³.

Bu arada Lord Curzon, Bağlaşıklar arasında baş gösteren ayrılıkları gidermeye, konferansta Türklere karşı tek bir cephe kurmaya çalışıyordu. Curzon ve Musolini ⁴⁴, Bağlaşıklar dayanışmayı sürdürürlerse, Türklerin Bağlaşık koşullarını kabullenmek zorunda kalacaklarına inanıyorlardı. 1922 Mart ve Eylülünde yapılan önerilere dayanan ve bizzat Curzon tarafından kaleme alınan koşullara göre, Batı Trakya'da bir plebisit yapılmasıyla ilgili Türk istekleri reddedilmeli; Trakya sınırı, 1915 Eylülünde imzalanan Türk-Bulgar Antlaşmasında ⁴⁵ belirtildiği gibi olmalı (Bulgaristan'a, demiryoluyla Ege Denizine ulaşabilmek fırsatı vermek için bu bölgede nötral bir alan kurulabilir); Boğazlar sorunu açıkça görüşülmeli, ama kararlaştırılacak koşullar altında Gelibolu boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz boğazı askerden arındırılarak denetime tabi tutulmalı; kapitülasyonlar, 1922 Mart kararları ⁴⁶ gereğince ve bazı değişikliklerle yürürlükte kalmalı; Ege Denizi'ndeki adalar Türkiye tarafından Bağlaşıklara verilmeli, Bağlaşıklar da bunları istedikleri gibi elden çıkarmalı; Suriye ve Irak sınırları aynen muhafaza edilmeli, ancak mandater devletler isterse yerel değişiklikler yapılmalı; güdüm altında bulunan Suriye, Irak ve Filistin ülkelerinde hiç bir değişiklik yapılmamalı; Bağlaşıklar, Türk ülkelerinde kendi askerlerinin gömüldükleri mezarlıkların bulunduğu topraklara sahip olmakta direnmeli; Türkiye'den savaş tazminatı istenmeli (istenecek miktar, Bağlaşıklerce saptanmalı); Türklerin Yunanlılardan istedikleri savaş tazminatı reddedilmeli; Mudanya Bırakışması ⁴⁷ sert bir biçimde uygulanmalı, Türkler bunu ihlâl ederse onlara karşı şiddetli tedbirler alınmalı; Türkiye ile aktedilecek yeni antlaşma onaylanmadıkça, Bağlaşık askerî kuvvetleri İstanbul'dan çekilmemeli; Türkiye'deki azınlıkların hakları güvence altına alınmalı; Türk askerî gücü, özel-

⁴³ Karacan, s. 52-53.

⁴⁴ FO/7914/E 12852, DBFP I/XVIII, s. 284, Graham'dan Curzon'a kapalı telyazısı, Roma, 17.11.1922.

⁴⁵ BFSP, C. 109, s. 882-883.

⁴⁶ DBFP I/XVII, No. 570.

⁴⁷ FO/10636/27/44, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 6.10.1922; *Times*, 14.10.1922; Frangulis, s. 456-459; Türkgeldi, *passim*.

likle Doğu Trakya'daki kuvvetler, kesinlikle sınırlandırılmalı; antlaşmanın malî hükümleri, Bağlaşık uzmanları arasında kararlaştırılmalı; Türkiye, savaştan önce Bağlaşıklara verilen ayrıcalıkları tanımalı ve bırakışmadan bu yana hükümsüz ilân ettiği sözleşmelerin halâ yürürlükte olduğunu kabul etmeli⁴⁸.

Curzon'un bu önerilerine karşılık veren Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré, Türkler Doğu Trakya'da Karaağaç'ı ve Meriç'in sağ kıyısındaki Edirne kalesini isterlerse, Bağlaşıkların bunları kabul etmemekte direnmelerinin boşuna olacağını ileri sürüyor; adli ve malî kapitülasyonların sürdürülmesinden ve Ege Denizi'ndeki adaların Türkiye'ye verilmesinden yana olduğunu; "Musul sorunda İngiltere'yi desteklemeyi bir şeref sayacağını"; Türkiye'den savaş tazminatı isteğinde direnilmesini ve Yunanlıların Türklerden tazminat istemelerinden vazgeçmelerine karşılık Türklerin de Yunanlılardan tazminat istememeleri gerektiğini öne sürüyor; Osmanlı yönetimince verilen ayrıcalıkların güvence altına alınması ve Doğu Trakya'nın askerden arındırılması gereğini kabul ediyordu⁴⁹. Musolini'ye gelince, İtalya'nın bu yeni Başbakanı, Batı Trakya'da bir plebisit düzenlenmesinden yana olmadığını; İtalya'nın Türkiye'deki ekonomik ayrıcalıklarının ve Kapitülasyonların başka bir ad altında korunması gerektiğini belirtiyordu⁵⁰.

Bağlaşıklar arasındaki birliği sağlamak amacıyla Curzon, Fransızlar, Bağlaşıkların yanında yer almazlarsa, konferansa gitmiyeceğini açıklayarak⁵¹, Poincaré'ye adeta ultimatom veriyor; 18 Kasım'da Paris'de Poincaré ile görüşerek, taslak halinde hazırlamış olduğu barış koşullarının ana noktaları üstünde genel bir anlaşmaya varıyordu⁵². Bundan sonra Curzon'la Poincaré Territet'ye giderek, aynı

⁴⁸ FO/7913/E 12765, E 12653/27/44, CP No. 568, Curzon'dan Paris ve Roma'ya kapalı telyazıları, Londra 14.11.1922.

⁴⁹ FO/7913/E 12745, CP No. 570 ve 584, DBFP 1/XVIII, s. 276-278, Hardinge'den Curzon'a telyazısı, Paris 15.11.1922.

⁵⁰ FO/7914/E 12852, CP No. 402/535, DBFP 1/XVIII, s. 284, Graham'dan Curzon'a telyazısı, Roma, 17.11.1922. Musolini'nin Meclis'te yaptığı konuşma, DDI (i), No. 127, n. 2.

⁵¹ FO/7911/E 12514, Cab. P. 23/32, 64(22), Curzon'dan Hardinge'e kapalı telyazısı, Londra, 11.11.1922.

⁵² FO/7914/E 12893, FO/7915/E 13148, CP No. 599/602, DBFP 1/XVIII, s. 292-307, Curzon'dan Paris'e kapalı telyazısı, Londra 18.11.22. Curzon, bu anlaşmadan çok memnun görünmüyor, bunun ne ölçüde başarılı olacağını kestiremiyordu.

noktaları bu kez de Musolini ile görüşüyor, onun kolayca rızasını alıyorlardı⁵³.

Öte yandan, Lozan'da karşılaştığı gecikmeden memnun olmıyan İsmet Paşa, Bağlaşıklara gönderdiği notada, bu gecikmenin Türklerin fedakârlık ve zahmetlerini arttıracığına ve beklenmedik sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekerek, dünya barışı adına konferansın derhal toplanması dileğinde bulunuyordu⁵⁴. Bu arada, Bağlaşıkların Türklere kabul ettirmek üzere bir belge hazırladıkları yolunda söylentiler dolaşüyor; Yunan ordusunun Türkiye'ye karşı sinsi amaçlarla kullanılmak üzere Batı Trakya'da yeniden örgütlenmesiyle ilgili Yunan davranışları kuşkuyla karşılanıyordu. Gerçekten İngiltere, bir Kemalist saldırısına karşı koyabilmek ve konferansta hem kendi hem de Yunanistan tarafından koz olarak kullanılmak üzere, Batı Trakya'daki Yunan ordusunu yeniden örgütlemesi için Atina'daki ihtilâl yönetimini sürekli olarak uyarıyordu⁵⁵.

2. KONFERANSIN İLK DÖNEMİ

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un deyimiyle, Türkler, "bir elde *Misak-ı Milli*, bir elde kılıç" olduğu halde konferansa giriyorlardı⁵⁶. Askerî açıdan güçlü bir durumda olduklarına; Doğu'da Sovyet Rusya ile İslâm ülkeleri, Batı'da Fransa ile belki İtalya'nın yardımına güvenebileceklerine inanıyorlardı. Konferansta en güçlü rakip olarak İngiltere'yi karşılarında bulacaklarını biliyorlardı; ama onun gücünü ve azametini, İngiltere'deki Türk dostu, etkili elemanların yardımıyla kırabileceklerini umuyorlardı⁵⁷. Yüzlerce yıllık

⁵³ FO/7914/E 12957, FO/7915/E 13149, DBFP 1/XVIII, s. 308-317, Lord Curzon'un notaları, Londra 19.11.1922 ve Lord Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına kapalı telyazısı, Lozan 20.11.1922. Lord Curzon, Musolini'yi "cahil bir aktör" olarak niteliyordu.

⁵⁴ Karacan, s. 46-53.

⁵⁵ FO/7587/C 15575, İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Nicolson'un derkenarı, 12.10.1922; FO/7903/E 11098, FO/7906/E 11502, DBFP 1/XVIII, s. 196-197, Sir Rumbold'dan Lord Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul 15.10.1922 ve yazı 17.10.1922. Yunanlıların Anadolu'da uğradıkları büyük yenilgiden sonra, ordu ileri gelenlerinden Plastiras ve Gonatas tarafından yapılan askerî bir darbeyle Yunan Kralı Konstantin tahtından indirilmiş, Atina'da Krokidas başkanlığında bir ihtilâl yönetimi kurulmuştu.

⁵⁶ FO/7906/E 11502, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 17.10.1922.

⁵⁷ Nicolson, s. 282-283.

bir geçmişi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerini temizlemeye çağrılacaklarını, bu işlemin güç ve tehlikeli olacağını kavriyorlardı⁵⁸. Avrupa diplomasisinin deneyiminden yoksun olan Türk delegasyonu, bu görevi gereğince yerine getirecek bir durumda değildi. Türk murahhasları, Batı diplomasisinin düzenlerini ancak zamanla ve deneylerin ışığı altında anlıyacaktı. Bu yetmiyormuş gibi, bilgi kaynaklarının sınırlı, dil bilgilerinin yetersiz olması, kendilerine karşı tuzak kurulmasında muhaliflerine büyük fırsatlar veriyordu⁵⁹.

Lord Curzon'un İngiliz murahhas hey'eti başkanlığına atanması, Türklere göre büyük bir talihsizlikti⁶⁰. Çünkü onun, Anadolu'daki Yunan yenilgisinin yüzkarasını, Çanakkale'de İngilizlerin düşürüldüğü aşağılık durumu ve Türk Milliyetçilerinin Mudanya'da kazandığı zaferi bir çırpıda ortadan kaldırmak ve Türklerle Rusların arasını açmak azminde olduğuna inanılıyordu⁶¹. Curzon, konferansta Türk murahhaslarına, gereken hazırlığı yapmak fırsatını vermemeye ve onları derhal görüşlerini açıklamaya zorlayarak bir çok güçlükler çıkarıyor, zor duruma düşürüyordu. Ankara ile Türk delegasyonu arasında teati edilen telyazılarını yolda keserek içeriğini öğrenen İngiliz istihbarat Servisi⁶² ve konferans süresince İstanbul ve Boğazlara egemen olan Bağlaşık deniz ve kara gücü, İngiliz başmuraahhasının görevini kolaylaştırıyor, Türk delegasyonu üzerinde tinsel (manevî) bir etki yaratıyor, onları, Bağlaşıklara ödün vermeye zorluyordu⁶³. Sevr Antlaşmasının⁶⁴ büyüüne kapılan Curzon, Türklere 1918 yılının gözlükleri arkasından bakarak eşit muamele yapmıyor; onları Mudanya Bırakışmasının muzafferleri olarak değil,

⁵⁸ Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'ni açış söylevi, 17.2.1923. ASD II, s. 109; *İzmir Yollarında*, s. 103-126; FO/9067/E 2030, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 19.2.1923.

⁵⁹ Cebesoy, s. 184-185 ve 221-222.

⁶⁰ Cebesoy, s. 218.

⁶¹ FO/8219/N 9811, İngiliz Dışişleri Bakanının özel sekreter yardımcısı A.W. Leeper'in kaleme aldığı derkenar, Londra 29.10.1922.

⁶² FO/7915/E 13099, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına kapalı telyazısı, Lozan 23.11.1922.

⁶³ Bıyıklıoğlu I, s. 463.

⁶⁴ Sevr Antlaşmasıyla ilgili olarak bkz. BFSP, C. 113, s. 652-776; Cmd. 964, (1920); FO/5108/E 4333, İngiliz temsilcisi Vansittart'tan Curzon'a yazı, Paris, 5.5.1920.

yenilmiş bir ulus olarak görüyor ve Mondros Bırakışmasını Mudanya Bırakışmasına yeğ tutuyordu⁶⁵. Türkleri küçültücü bir duruma düşürmek niyetinde olduğu anlaşıyordu. Dokunaklı alayları ve hoşgörülü bir koruyucu rolüne bürünüşü, Türk delegelerini incitiyordu. Bir İngiliz yazarına göre, Türklere “kendilerine kalan mirasın bir bölümünü olsun kurtarabilmek için pişmanlık göstermeleri gereken müsrif oğullar” gibi davranan Curzon⁶⁶, haşarı öğrencileri terbiye etmeye çalışan bir öğretmene benzetiliyordu⁶⁷. Ama İsmet Paşa, Lord Curzon’un kendisine yönelttiği ağır saldırıları duymazlıktan geliyordu.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Türk delegasyonu, Lozan’da, Yunan ve Ermeni propaganda ve entrikalarına göğüs germek zorundaydı. İsviçre basınının bir kısmı, özellikle *Journal de Genève* adlı gazete, Türk aleyhtarı yazılar yayımlıyordu. Bu propaganda ve entrikaları etkisiz kılmak için Türkler, pek de faal olmıyan Türk Konsolosluğuna ve sayıları az olan Türk öğrencilerine güveniyorlardı⁶⁸.

(i) Konferansın Açılışı

Konferans⁶⁹, 20 Kasım 1922’de bir kararsızlık, kuşku ve entrika havası içinde açıldı. Lord Curzon’un başkanlığındaki İngiliz hey’e-

⁶⁵ İsmet İnönü’nün “Önsözü”, Ankara 30.9.1969; Meray, s. VII.

⁶⁶ A. Hulme Beaman, “Lausanne and its Lessons”, *Nineteenth Century and After*, C. 93, No. DLIII, Mart, 1923, s. 321.

⁶⁷ Henderson, s. 116; Mears, s. 571.

⁶⁸ Naşit Erez, “Lozan Konferansı ve İsviçre Halkoyu”, BTTD No. 34, Temmuz 1970, s. 33; Karacan, s. 54; FO/7905/E 11442, DBFP 1/XVIII, s. 206-207, Hardinge’den Curzon’a yazı, Paris 22.10.1922.

⁶⁹ Bu yazıda daha ziyade İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı gizli ve açık belgeleri (CP ve FO 371), İngiliz Kabinesi belgeleri (Cab. P.), konferansın 1. devresi tutanaklarını kapsıyan İngiliz resmî yayını (Command 1814 (1923)) ve *Documents on British Foreign Policy* adlı ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan resmî eserlerden yararlanılmıştır. Birinci dönemi kapsıyan Fransız yayınları, *Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-23)*; *Recueil des Actes de la Conférence, Première Série, C. I-IV*, Paris, 1923 ve ikinci dönemi kapsıyan *Deuxième Série, C. I-II*, Paris, 1923; aynı konuyla ilgili İtalyan belgelerini kapsıyan *Documenti Diplomatici Italiani*, seri 7, C. 1-2 ve Amerikan belgelerini kapsıyan *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* adlı eserlerden ve bazı Türk, Yunan ve Rus kaynaklarından da yararlanılmıştır. Bu kaynaklar için ekteki bibliyografyaya bakınız.

tinde, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, siyasî memur ve baştercüman Andrew Ryan ve mali işler uzmanı Sir Adam Block da bulunuyordu. Fransızları, Türklerin bekledikleri gibi Franklin-Bouillon değil⁷⁰, Barrère ve Bompard; İtalya'yı Garroni ile Montagna, Yunanistan'ı ise Eleftherios Venizelos temsil ediyordu.

İsmet Paşa'nın açılış töreninde verdiği ve daha önce Poincaré'nin önerisi üzerine hafifletmeye çalıştığı, ama gene de hazmedilemeyen meydan okuyucu söylevi, Bağlaşıklar üstünde iyi etki yapmıyor, tam tersine, onların Türklere karşı olan düşmanca duygularını daha da kamçılıyordu⁷¹. Türk başmurahtasının söylevinden canı sıkılan Lord Curzon, konferansın her aşamasının öfkeli bir hava içinde geçeceği tahminini yürütüyor; bu tahmini aynı gün öğleden sonra gerçekleşiyordu: İsmet Paşa, başlıca komisyonlardan birinin başkanlığının Türklere verilmesini istiyor, ama tarafsız bir ülkede, başkanlıkların davet eden devletler arasında paylaşılması gerektiği özürüyle bu isteği reddediliyordu⁷². Ertesi gün, konferansta uygulanacak usul konusunda görüşmeler yapılırken, Türkler, kendilerine eşit muamele yapılmasını sağlamaya çalışıyorlarsa da, bu yöndeki çabaları desteksiz kalıyordu.

Konferansın 21 Kasım oturumunda üç ana komisyon kurulmuştu: Lord Curzon'un başkanlığı altındaki birinci komisyon, ülkesel ve askerî konuları; Garroni'nin başkanlık edeceği ikinci komisyon, Türkiye'deki yabancıların ve azınlıkların statüsünü; Barrère'nin başkanlığındaki üçüncü komisyon da malî ve ekonomik konuları ele alacaktı⁷³. Bu komisyonların kurulmasından sonra, "Yakın Doğu İşleri Konferansı", oturumlarına resmen başlıyordu.

⁷⁰ Bayur, s. 117.

⁷¹ İsmet İnönü'nün önsözü, Ankara, 30.9.1969, Meray, s. VII; Cebesoy, s. 184; Karacan, s. 64-66; FO/7964/E 12960, DBFP 1/XVIII, s. 320, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 20.11.1922.

⁷² FO/7964/E 12958, DBFP 1/XVIII, s. 317, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 20.11.1922.

⁷³ FO/7964/E 13003, E 13005, DBFP 1/XVIII, s. 321-322, Cmd. 1814, s. 5-19, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 21.11.1922.

(ii) *Trakya Sorunu*

Türklerin zayıf olduklarına inandığı konulara, ele alınacak ilk sorunlar arasında yer verilmesi için elinden geldiğince çaba harcıyan Lord Curzon⁷⁴, ilk olarak Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları sorununu başkanı bulunduğu Arazi Komisyonu'na getiriyordu. Bu soruna ve Musul, Boğazlar, Kapitülasyonlar, savaş tazminatı, azınlıklar ve Bağlaşıkların Türk ülkelerini boşaltması gibi çözülmesi çok zor konulara Türkler büyük ölçüde önem veriyorlardı⁷⁵. Lord Curzon, Türklerin Avrupa'ya dönmelerini elden geldiği kadar kösteklemek azminde idi.

Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları konusu 22 Kasım'da ele alınınca, İsmet Paşa, Trakya'da, Karadeniz'den Meriç'in ağzına dek uzanan ve 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla saptanan savaş öncesi Türk sınırlarının iade edilmesini; Edirne'yi İstanbul'a bağlayan Kuleli-Burgaz-Mustafapaşa demiryolunun bulunduğu bölgenin bu sınırlar içinde bırakılmasını; ayrıca, sınırını kesinlikle açıklamadığı Batı Trakya'da bir halkoyu düzenlenmesini istiyordu. Söze karışan Yunan temsilcisi Venizelos, kaderi Neuilly Antlaşmasıyla çizilmiş bulunan bu bölgelerle Türkiye'nin bir ilgisi olamayacağını ileri sürüyor; Sırbistan temsilcisi Nincic ve Romanya temsilcisi Duca, Bağlaşıklarla birleşerek Türk tezine karşı cephe alıyorlardı. Nincic, Türk-Bulgar sınırının iki yakasında, Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar uzanacak askerden arındırılmış (demilitarized) bir bölge kurulmasını öneriyor, bu önerisi Lord Curzon tarafından destekleniyordu. İngiliz başmurahtasına göre, Bağlaşıklar, Meriç sınırında ısrar etmeli ve Türklerin hak iddiasında bulunmadıkları Batı Trakya'da bir plebisit düzenlenmesini reddetmeliydiler. Bu görüşlerinde onu Fransız ve İtalyan temsilcileri destekliyor; Bağlaşıkların bu önemli konuda birlik halinde davranışları ve Balkan devletlerinin Türk tezine karşı bir blok teşkil etmesi, Türkleri şaşırtıyordu⁷⁶.

⁷⁴ Nicolson, s. 292.

⁷⁵ Ayrıca bkz. Karacan, s. 184.

⁷⁶ FO/7964/E 13103, FO/7965/E 13552, E 13600, DBFP 1/XVIII, s. 325-326, Cmd., s. 19-28, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar. Lozan, 22.11.1922; FO/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922; Cebesoy, s. 73.

Buna rağmen ertesi günkü oturumda dileklerinde ısrar eden İsmet Paşa, Edirne'nin bir dış semti olan Karaağaç'ın, Mudanya Konferansında⁷⁷ Fransız temsilcisi Mombelli ve İngiliz temsilcisi Harington tarafından Türklere vaad edildiğini ileri sürüyor; Bulgaristan'a, Ege Denizine çıkış hakkı verilmesini; Bulgaristan, Türkiye ve Batı Trakya arasındaki demiryolunun uluslararası denetime bağlı olmasını kabul ediyor, ama Meriç ırmağının ikiye böldüğü Edirne kentinin, ırmağın batı yakasında kalan kesiminin Türkiye'ye verilmesini istiyor; Trakya'da askerden arındırılmış bir bölge kurulması konusunda Nincic tarafından yapılan öneriyi olumlu karşılıyordu. Bunun üzerine, askerden arındırılmış bölgeyle ilgili ayrıntıları hazırlamak amacıyla General Weygand başkanlığında bir yardımcı komisyon kuruluyordu⁷⁸.

Arazi Komisyonu, 25 Kasım'da Trakya konusunu yeniden ele alırken, Lord Curzon, Türklerin Batı Trakya'da plebisit yapılmasıyla ilgili önerisini reddediyor, Meriç sınırı üzerinde direniyor, ama Türklere küçük bir ödün vererek, Meriç'ten başlayan tali demiryolunu ve tren istasyonunu Türklere öneriyor, ancak bir Yunan kasabası olduğunu iddia ettiği Karaağaç'ı Yunanlılara bırakıyordu. İngiliz Lordu, General Harington'un Karaağaç'ı Türklere vaad ettiğine dair İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü iddiayı kabul etmiyor, davet eden devletlerle bir çatışmaya girişmekten kaçınmasını, böyle bir çatışmanın yeni bir savaşa yol açabileceğini belirterek İsmet Paşa'yı uyarıyor; esasen bu konuda Bağlaşıkların Balkan devletleriyle güçlü bir blok teşkil ettiklerini öne sürüyordu⁷⁹. Böylece, Türklerin Bağlaşıklara gönderdikleri 29 Eylül ve 4 Ekim 1922 tarihli notalarda bu sınırı istememekle büyük bir hatâ işledikleri, şimdi de konferansta Batı Trakya ve Karaağaç konularında güçlükle karşılaştıkları belli oluyordu⁸⁰.

⁷⁷ Mudanya Konferansı ile ilgili olarak bkz. Bıyıklıoğlu I, s. 445-454; Cebe-soy, s. 90-99; Türkgeldi, s. 154-175; Karacan, s. 30-31; ATTB, s. 467-472; Walder, s. 304; FO/7905/E 11495, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 17.10.1922; FO/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922; Kordatu, s. 603.

⁷⁸ FO/7964/E 13109, FO/7965/E 13747, DBFP 1/XVIII, s. 327, Cmd., s. 40-61, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 23.11.1922; Karacan, s. 81.

⁷⁹ FO/7964/E 13193, FO/7966/E 14101, DBFP 1/XVIII, s. 336-337, Cmd. s. 80-101, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 25.11.1922.

⁸⁰ Bıyıklıoğlu I, s. 485-486.

İsmet Paşa, Lord Curzon'un uyarısını Ankara'ya duyurunca, Başbakan Hüseyin Rauf, BMM'de yaptığı konuşmada, Türklerin söz konusu notalarda yalnız Edirne'den ve Meriç sınırından söz etmelerinin Türk isteklerini sınırlandıramıyacağını, Türkiye'nin 1913 sınırını ve Batı Trakya'da plebisit yapılmasını istemekte direneceğini açıklıyordu. Mecliste heyecan ve galeyan içinde bulunan milletvekilleri, Bağlaşıkların Karaağaç'ı Türkiye'ye geri vermemekle Edirne'yi ekonomik bakımdan boğmak istediklerine inanıyorlardı. Hattâ bazı milletvekilleri daha ileri giderek, Türk delegasyonu Lozan'dan eli boş dönerse, "doğuda kıyam kopacağına" dair Bağlaşıklara tehditler savuruyorlardı⁸¹.

Bu arada kendi gelecekleriyle yakından ilgilenen Batı Trakya Türkleri, Galip Bahtiyari, İskeçeli Arif ve Sabri beylerden oluşan bir hey'eti derhal Lozan'a gönderiyor; hey'et mensupları İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur'la görüşmeler yapıyor, kaygılarını dile getiriyorlardı. İsmet Paşa, Türk hey'etinin, Trakya sorununu ulusal emellere uygun bir çözüme bağlamak için elden geleni yapacağına dair onlara güvence veriyor; ama bu konuda kötümser olan Dr. Rıza Nur, Batı Trakya sorununda ileri gidilirse bir savaşın patlayabileceği yolunda uyarıda bulunuyor⁸²; buna rağmen Trakya sorunu konferansın ilk aşamasında bir çözüme bağlanamıyarak askıda bırakılıyordu.

(iii) Musul Sorunu

Bundan sonra Lord Curzon, yalnız Türklerle Fransızları ilgilendirdiği iddiasıyla Türkiye-Suriye sınırını⁸³ ve esasen Türkiye, Sovyet Rusya ve Kafkasya devletleri arasında çözülmüş bulunan Doğu sınırını ele almaktan kaçınarak, dikkatini, Türkiye-Irak ve özellikle de Musul sorunu üstünde yoğunlaştırıyordu⁸⁴. Konferansın

⁸¹ FO/7966/E 13863, Rauf Beyin BMM'de yaptığı konuşma, Ankara, 29.11.1922; Cebesoy, s. 190-191.

⁸² Bıyıklıoğlu I, s. 501-502.

⁸³ FO/7964/E 13495, Hardinge'den Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Paris 1.12.1922; *Le Matin*, Paris 1.12.1922, İsmet Paşanın demeci.

⁸⁴ Trakya sorunundan sonra Arazi Komisyonu, Ege Denizi'ndeki adalar sorununu ele alıyor ve 29 Kasım'da tali komisyonun, bu adaların büyük bir kısmının askerden arıtılarak Yunanistan'ın yönetiminde kalması önerisini, Türk murahhaslarının iki noktada haklarını saklı tutarak kabul etmeleriyle çözümlüyor, İmroz ve Bozcaada konusunda son kararı erteliyordu. FO/7964/E 13421, DBFP 1/XVIII,

en çok uyuşmazlıklara yol açan konularından biri olan Musul sorunuyla ilgili Türk tezi, *Misak-ı Milli*'de belirtilen uluslar ilkesine; etnik, coğrafî, tarihî, siyasî ve ekonomik nedenlere dayanıyordu.

Kemalistler, Musul ilinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türklerle Kürtlerin Türk yönetimine dönmeyi istediklerine inanıyorlardı. İsmet Paşa'nın, 23 Ocak 1923'de Arazi Komisyonu'nda açıkladığına göre, Büyük Savaş'tan önce bu bölge ile ilgili Türk istatistiklerinde, toplam nüfus 503.000 olarak saptanmıştı. Bunun 170.000'i göçebe hayatı yaşıyordu. Sancaklara göre nüfus dağılımı şöyle idi :

	Kürt	Türk	Arap	Yezidi	Gayri Müslim	Toplam
Süleymaniye	62.830	32.960	7.210	—	—	103.000
Kerkük	97.000	79.000	8.000	—	—	184.000
Musul	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Genel toplam:	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000

Bu rakamlara göre, Musul ilindeki nüfusun 4/5'i aynı din ve geleneklere bağlı Türklerle Kürtlerden, 1/5'ten azı Arap ve gayri Müslimlerden oluşuyordu. Oysa İsmet Paşa'ya göre, kendi hükümetlerinden yetki almaksızın ve ilin tüm ilçelerine gitmek zahmetine katlanmaksızın, bazı İngiliz memurlarının saptamış oldukları istatistiklere göre, nüfus dağılımı şöyle idi:

	Kürt	Türk	Arap	Hristiyan	Musevi	Toplam
Süleymaniye	152.900	1.000	—	100	1.000	155.000
Kerkük	45.000	35.000	10.000	600	1.400	92.000
Musul	179.820	14.895	170.633	57.425	9.665	432.468
Erbil	77.000	15.000	5.100	4.100	4.800	106.000
Genel toplam:	454.720	65.895	185.763	62.225	16.865	785.468

Bizzat İngiliz hükümeti, Araplarla gayri Müslimlerin Musul ilinde azınlıkta olduklarını; Kürtlerle Türklerin nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturduklarını kabul ediyor; nüfusun 455.000'inini Kürt-

lerin, 186.000'inini Arapların, 66.000'inini Türklerin, 62.000'inini Hristiyanların ve 17.000'inini Musevilerin oluşturduklarını öne sürüyordu⁸⁵. Musul ili ayrıca coğrafi, tarihî, siyasî ve ekonomik bakımlardan Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıydı ve Akdeniz limanlarıyla ancak Anadolu yoluyla bağlantı kurabilirdi. Mondros Bırakışması imzalandıktan çok sonra İngiliz askerî kuvvetleri tarafından Bırakışma koşullarına aykırı olarak işgal edilmiş bulunan Musul⁸⁶, "Anadolu'nun güney bölgelerini birbirlerine bağlayan yolların kavşagını teşkil ediyor", bu bölgelerin "ekonomik hayatı ve güvenliği için" Türkiye'ye geri verilmesi gerekiyordu⁸⁷.

Çeşitli vesilelerle Lord Curzon tarafından ileri sürülen İngiliz tezine göre, Cemiyet-i Akvam tarafından İngiliz mandaterliğine teslim edilen bir ülke geri verilemezdi. Esasen Musul ilindeki nüfusun çoğunluğu Arap ve Kürtlerden oluşuyordu. Kürtler İran asıllıydılar ve Türklerle bir ilişkileri yoktu. Özellikle Musul şehrinde Araplardan da az olan Türkler, Osmanlıca değil, Azerbaycan diline benzer bir Turan dili konuşan Türkmenlerdi. Curzon'un görüşünce, Türkler, nüfusun 1/12'si Türkmen, 7/12'si Kürt, 3/12'si Arap ve 1/12'den çoğu gayri Müslim olan bir bölgeyi istiyorlardı. Araplar, yeni Irak devletini ve Kral Faysal'ı destekliyorlar; Kürtler kendi kendilerini yönetme özgürlüğü istiyorlar; Hristiyan unsurlar ise Türk yönetimini istemiyorlardı. Lord Curzon'un iddiasına göre, bu bölgede Misak-ı Milli'de belirtildiği şekilde iki plebisit yapılmış, her ikisinde de sonuç Türklerin aleyhine olmuştu⁸⁸. İngiliz Lordu, verdiği açık demeçlerde, Hindistan yolunu koruyan, zengin petrol kaynaklarına sahip Musul'un İngiltere bakımından stratejik ve ekonomik önemini gizlemeye ya da küçültmeye çalışıyor⁸⁹, Musul sorunu doğrudan doğ-

⁸⁵ FO/9060/E 896, E 959, CP No. 109, 932, FO/9061/E 1000, E 1001, FO/9063/E 1297, E 1391, DBFP 1/XVIII, s. 463-465, Cmd., s. 337-404, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazıları ve tutanaklar; İsmet Paşa ve Curzon'un konferanstaki konuşmaları, Lozan, 23.1.1923; *Times*, 24.1.1923; *Livre Rouge Turquie, la Question de Mossoul*, s. 116.

⁸⁶ İngiliz belgeleri de bunu kanıtlamaktadır. FO/3384/182014, FO/9060/E 832, FO/7797/E 13993, Cmd. 1061, kısım 5.

⁸⁷ FO/7968/E 14402, *Livre Rouge*, a.g.e., s. 116, İsmet Paşa'dan Curzon'a yazı, Lozan 23.12.1922.

⁸⁸ FO/7966/E 14103, Cmd., s. 352-362, Curzon'dan İsmet Paşa'ya yazı, Lozan 14.12.1922.

⁸⁹ Vere-Hodge, s. 41.

ruya İngiliz çıkarlarıyla ilgili olduğundan, Curzon, bu konuda konferansın kesintiye uğramasından kaygılanıyor, bundan kaçınmaya çalışıyordu. İngiltere’de işbaşına yeni gelen Başbakan Bonar Law da, aynı kaygının etkisi altında kalarak, İngiltere’nin Irak’tan bütün bütün çekilmesini istiyordu ⁹⁰.

Musul sorunu, İsmet Paşa tarafından Lord Curzon’la yaptığı özel bir görüşmede ilk olarak 26 Kasım’da ileri sürülüyordu. Türk başmurahtası, Türk tezini etraflıca anlattıktan sonra, Musul’un Türkiye’ye geri verilmesini isteyeceğini bildiriyor; Lord Curzon, sorunun konferans dışında “dostça” görüşülerek özel bir çözüme bağlanmasını öneriyor; İsmet Paşa bu öneriyi kabul ediyordu ⁹¹. Ertesi gün, İngiliz temsilcilerinden Tyrrell ile görüşen İsmet Paşa, Türkiye’nin Musul petrol kaynaklarından pay istediğini bildirince, Tyrrell, tatmin edici bir barış antlaşması imzalanır imzalanmaz, İngiltere’nin yeni Türkiye’ye her türlü ekonomik yardımı yapacağını, fakat barış antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya mali yardımın pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini belirtiyordu ⁹².

O tarihten sonra, Türkiye’nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyla ona Musul petrol kaynaklarından ya da gelirden bir hisse verilmesi imkânlarını araştırmak amacıyla, İngiliz petrol uzmanları ve Türk delegasyonu üyeleri arasında görüşmeler yapılıyor ⁹³, ama İsmet Paşa, Musul’un Türkiye’ye geri verilmesi isteginden asla vazgeçmiyordu ⁹⁴. İkinci Türk murahtası Dr. Rıza Nur, 5 Aralıkta Lord Curzon’u ziyaret ederek, Türkiye Musul’a sahip olursa, her bakımdan İngilizleri memnun ederek tatmin edici bir barış imzalamaya ve hattâ Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini kesmeye hazır olduğunu yetkisiz olarak bildirince, Musul elden çıkarsa bunun İngiliz siyasetine Doğuda son darbeyi indireceğine inanan İngiliz

⁹⁰ BL 111/12/38, Bonar Law’dan Curzon’a telyazısı, Londra, 5.12.1922; Aydemir, s. 110.

⁹¹ FO/7964/E 13286, DBFP 1/XVIII, s. 338-339, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 27.11.1922.

⁹² FO/7965/E 13599, Tyrrell’in raporu, Lozan, 28.11.1922.

⁹³ FO/7964/E 13443, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 1.12.1922.

⁹⁴ FO/7964/E 13495, İsmet Paşa’nın Sauerwein’e verdiği demeç, *Le Matin*, Paris, 1.12.1922.

Dışişleri Bakanı, buna yanaşmıyordu⁹⁵. Bundan sonra Lord Curzon'un 10 Aralıkta İsmet Paşa ile aynı konuda yaptığı görüşme bir sonuç vermiyor; Türk başmurahtası, Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi konusunda direniyor; Musul'u almadan asla Ankara'ya dönmiyeceğini söylüyor; ama Curzon bunu kabule yanaşmıyordu⁹⁶.

1923 Ocak ayına kadar bir anlaşmaya varılamayınca, Ankara bu konuda Fransız hükümetinin desteğine başvuruyorsa da başarı sağlayamıyordu⁹⁷. Bunun üzerine, İsmet Paşa, sorunu doğrudan doğruya Londra ile görüşme yoluna gidiyordu. Esasen Londra'daki Türk temsilcisi, Lozan'da çabuk ve kesin bir karara varılmasına Musul sorununun engel olduğu yolunda söylentiler yayıyordu. İsmet Paşa, İngiliz hükümetiyle temasa geçerek, Musul sorunundan ötürü görüşmelerin kesilmesinden ve savaşa gidilmesinden yana olmadığı bilinen İngiliz Başbakanı Bonar Law'u etkilemek amacıyla, Muhtar ve Şeref beyleri Londra'ya gönderiyor⁹⁸; ancak Türk temsilcileri, Musul petrol kaynaklarında çıkarları olan bazı İngiliz milletvekilleriyle temastan öteye gidemiyorlardı; çünkü Lord Curzon, Lozandan duruma müdahale ederek onların "temas ve entrikalarına" son verilmesini sağlıyordu⁹⁹. Hükümetine gönderdiği kapalı telyazısında, "Musul'un, herkesin ellerini kirleten petrol kaynaklarından uzak durulmasını" öneriyordu¹⁰⁰. İsmet Paşa'ya gönderdiği özel bir mektupta ise, Londra'daki davranışlarını hayretle karşıladığını; İsmet Paşa'nın oraya gönderdiği ajanların temas ettiği kişilerin yetkili olmadıklarını ve İngiliz hükümetince tanınmadıklarını bildiriyordu. İsmet Paşa buna verdiği karşılıkta, Londra'daki bazı İngiliz gruplarının kendisine yapmış olduğu sondaj sonucunda, daha ziyade ticarî

⁹⁵ FO/7965/E 13695, DBFP 1/XVIII, s. 370-371, CP No. 737, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 5.12.1922.

⁹⁶ FO/7966/E 13891, DBFP 1/XVIII, s. 386-387, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 11.12.1922.

⁹⁷ FO/9061/E 997, DBFP 1/XVIII, s. 470-471, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser vekili Henderson'dan Curzon'a telyazısı, 25.1.1923.

⁹⁸ Bonar Law'dan Curzon'a yazı, Londra 8.1.1923; Ronaldshay, s. 333; FO/9059/E 589, DBFP 1/XVIII, s. 445-446, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Crowe'un derkenarı, Londra, 9.1.1923; Karacan, s. 166-169.

⁹⁹ FO/9059/E 589, DBFP 1/XVIII, s. 445-446, Curzon'dan Crowe'a telyazısı, Lozan, 11.1.1923.

¹⁰⁰ a. g. e., Curzon'dan Bonar Law'a telyazısı, Lozan, 13.1.1923.

konularda temaslarda bulunmak üzere oraya iki temsilci gönderdiği özürünü ileri sürüyordu ¹⁰¹.

Lord Curzon, özel görüşmelerle Musul sorununun çözümlenemeyeceğini anlayınca, Türk tezinin, kendi deyişince “tüm zayıflığıyla” dünyaya duyurulması için, sorunu 23 Ocak 1923’te, başkanı bulunduğu Arazi Komisyonu’na getiriyordu ¹⁰². Komisyonunda ilk söz alan İsmet Paşa, Türk tezini savunuyor; buna karşılık veren Lord Curzon, İngiliz görüşlerini belirterek, Musul’daki petrol kaynaklarının İngiliz teziyle ilgili olmadığını öne sürüyor, Musul sorununun bir hakem hey’etine havale edilmesini öneriyordu. Bu önerisi Bompard ve Garroni tarafından destekleniyor, ama İsmet Paşa, Musul’da bir plebisit yapılmasında direnerek Curzon’un önerisini reddediyordu. Buna karşılık veren Curzon, “halkının çoğunluğu cahil olan, kısmen göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli ırkî ve dinî inançları bulunan” bir ülkede plebisit düzenlemenin boşuna ve tehlikeli olacağını, Kürtlerin böyle bir plebisit yapılmasını asla istemediklerini, esasen bunun anlamını bile bilmediklerini ileri sürerek, İsmet Paşa hakem hey’etini kabullenmezse, İngiliz hükümetinin, Cemiyet-i Akvam’ı, Anayasasının 11’inci maddesi gereğince, “barış adına”, Musul sorununa müdahaleye davet edeceğini söylüyordu. Bompard, Garroni ve Japonya temsilcisi Baron Hayashi, Lord Curzon’u destekliyorlardı.

İngiliz başmurahtası, İsmet Paşa üzerinde zerre kadar etki yapamadığını görünce, Musul sorununu Cemiyet-i Akvama havale etmek niyetinde olduğunu açıklıyor ¹⁰³ ve 25 Ocak 1923’te, Cemiyet-i Akvam’a sunduğu bir dilekçede, Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının en kısa zamanda Cemiyet-i Akvam Konseyi’ne getirilmesini rica ediyordu ¹⁰⁴. Beş gün sonra, Cemiyet-i Akvam’daki İngiliz temsilcisi Lord Balfour, Konseyi, “barışa karşı yöneltilen

¹⁰¹ FO/9059/E 598, Curzon’dan İsmet Paşa’ya yazı, Lozan, 12.1.1923; *a. g. e.*, E 745, İsmet Paşa’dan Curzon’a yazı, Lozan, 13.1.1923.

¹⁰² FO/9060/E 830, CP No. 902, DBFP 1/XVIII, s. 456-457, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 19.1.1923.

¹⁰³ FO/9060/E 932, E 959, CP No. 109; FO/9061/E 1000, E 1001; FO/9063/E 1297, E 1391, DBFP 1/XVIII s. 463-465, Cmd., s. 463-465, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 23.1.1923; *Times* 24.1.1923.

¹⁰⁴ FO/9061/E 1050, Curzon’dan Cemiyet-i Akvam Genel Sekreterine yazı, Lozan, 25.1.1923.

tehdidi önlemeye" çağırıyor; Cemiyet-i Akvam Anayasası'nın 17'inci maddesinin, Türkiye'yi geçici üye olarak tanıdığını belirtiyordu. Aynı maddeye değinen Cemiyet başkanı M. Viviani (Fransız) ise, Türkiye'nin diğer ülkeler gibi eşit işleme tabi tutulacağını açıklıyordu. 1923 Şubatında Lozan Konferansı başka sorunlarla ilgili olarak kesintiye uğrarken, Musul sorunu, iki ülke arasında çözülmemiş olarak askıda bırakılıyordu.

(iv) *Boğazlar Sorunu*

Bu arada Arazi Komisyonu'nun çözümlemeye çalıştığı oldukça ihtilâflı konulardan biri de, Boğazlar sorunu idi. İsmet Paşa, barışın İngilizlerin elinde olduğu kanısında idi. Ona göre, dünyada en güçlü donanmaya sahip bulunan İngilizler, Boğazlar sorununu en önemli konu olarak niteliyorlardı. Dolayısıyla bu konuda uzlaşıcı bir tutum izlerse, Türkiye'nin tatmin edici bir barışa kavuşmasına yardımcı olacağına inanıyordu. Bu yüzden, konferansın Boğazlar sorunundan ötürü kesintiye uğramasını her bakımdan önlemeye çalışıyordu¹⁰⁵. Ancak, bu konuda Lord Curzon'un kendi ayrı hesapları vardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un önerisi üzerine¹⁰⁶, İsmet Paşa'yı Sovyet Rusya'nın etkisinden uzaklaştırarak, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını açmaya çalışıyordu. 27 Kasım 1922'de İsmet Paşa ile yaptığı özel bir görüşme sırasında, Boğazlar sorununda Türklerin Sovyet görüşlerine kapılmamaları yolunda uyarıda bulunuyor; ileride ekonomik yardım için Batı'ya başvurmaları olasılığından söz ediyordu¹⁰⁷.

Arazi Komisyonu, 4 Aralık 1922'de Boğazlar sorununu görüşmeye başlarken, İsmet Paşa, Boğazlar'ı genel ulaştırma açısından dünya ticaretine açık bulundurmak yönünde varılacak ortak bir anlaşmayı Türkiye'nin kabule hazır olduğunu; şimdilik bu konuda fazla birşey söyleyemeyeceğini; öteki delegeleri dinlemeyi yeğ tuttuğunu belirtiyordu. İsmet Paşa'dan sonra söz alan Sovyet Rusya temsilcisi (Dışişleri Bakanı) Çiçerin, uzun bir söylevi kâğıttan okuyarak, Boğazlar'la ilgili Sovyet koşullarını ileri sürüyordu. Bu koşullara göre,

¹⁰⁵ İsmet İnönü'nün önsözü, Ankara 30.9.1969, Meray, s. VII.

¹⁰⁶ FO/7906/E 11502, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 7.10.1922.

¹⁰⁷ FO/7964/E 13286, DBFP 1/XVIII, s. 338-339, Curzon'un İsmet Paşa ile konuşması, Lozan, 27.11.1922.

Türk Boğazları, ticaret gemilerine ve barışçı seyrüsefere daima açık bulundurulmalı; İstanbul'un güvenliği, Karadeniz'in barışı ve kıyıların güvenliği sürekli güvence altına alınmalı; Türk Boğazları, gerek savaşta gerekse barışta tüm savaş gemi ve uçaklarına (Türk gemi ve uçakları dışında) kapalı bulundurulmalı; Türkiye, Boğazlar'da istihkâmlar kurmalı ve bir savaş filosuna sahip olmalıydı.

Romanya temsilcisi Duca, Boğazların askerden arındırılmış bölge ilân edilerek, uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini; savaş ve ticaret gemilerine kayıtsız şartsız açık olmasını öneriyor; diğer sözcülerce destekleniyordu. Bu konuda Lord Curzon tarafından görüşü sorulan İsmet Paşa, Çiçerin'in ileri sürmüş olduğu noktaların Türk delegasyonunun genel görüşlerine uyduğunu, bununla birlikte, diğer devlet temsilcilerinin önerilerini de öğrenmek istediğini ileri sürerek, kendi görüşlerini daha sonra açıklamak hakkını saklı tuttuğunu açıklıyor, Lord Curzon'u hayretler içinde bırakıyor-
du ¹⁰⁸.

Ertesi sabah konferansta söz alan Curzon, Çiçerin'in önerilerini reddediyor ve İngiliz projesini, Bağlaşıklar'ın projesi olarak şöyle açıklıyordu: Boğazlar, gerek savaş gerekse barış sırasında deniz ulaşımına tamamen açık bulundurulmalı; Türkiye'nin güvenliği kısmen güvence altına alınmalı; Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Avrupa ve Asya kıtalarındaki kıyılarında bazı bölgeler etkili bir şekilde askerden arındırılmalı; gerekli teknik hizmetleri ve denetimi sağlayacak uluslararası bir komisyon kurulmalı; bu komisyonda Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerle —Türkiye, Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan— Akdeniz ticaretiyle yakından ilgilenen Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Birleşik Amerika, Yunanistan ve Yugoslavya birer üye ile temsil edilmeli; Türkiye'yi temsil eden üye; komisyonun sürekli başkanı olmalı; askerden arındırılmış bölgelere karşılık, Türkiye'nin güvenliği için herhangi bir güvence verilmesi konusu öteki askerden arındırılmış bölgelerin görüşüleceği zamana bırakılmalı.

Barré ve Garroni, her zamanki gibi Lord Curzon'u destekliyorlar; İsmet Paşa bu projeyi dikkatle inceleyebilmek için zaman

¹⁰⁸ FO/7965/E 13661, CP No. 730, FO/7968/E 14400, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 5.12.1920; Cmd., s. 125-136.

istiyor¹⁰⁹; Boğazlar'ı tüm savaş gemilerine kapatmak amacını güden Sovyet önerileri Türk çıkarlarına uygun düşmekle birlikte, Lord Curzon'un projesini reddederse, barışı tehlikeye düşüreceğine inanıyordu. Esasen İsmet Paşa, Çiçerin'le yaptığı özel bir görüşmeden, Türkiye, Boğazlar sorunuyla ilgili olarak Bağlaşıkla'la silâhlı bir çatışmaya girişirse, Sovyet Rusya'dan yardım bekliyemeyeceği sonucunu çıkarmıştı¹¹⁰. Dolayısıyla Bağlaşıkla'nın projesini, Türk çıkarlarına en az zararlı bir şekilde kabul etmeye karar veriyor; böylece, İngiltere'nin, ekonomik, malî ve adli konularda, Fransa ile İtalya'yı şevkle desteklemeyeceğini umuyor; Lord Curzon'un Boğazlar'la ilgili olarak öne sürmüş olduğu temel ilkeleri 8 Aralıkta zımnen kabul ediyor, ama buna karşılık Boğazlar, Marmara Denizi ve İstanbul'un anî bir saldırıya karşı korunacağına dair güvence istiyor; bazı teknik konularda Türk haklarını saklı tutuyor; bu davranışıyla Sovyet temsilcisi Çiçerin'i şaşırtıyordu. Esasen Sovyet temsilcisi, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin Bağlaşık önerilerini kabul etmeleri üzerine, konferansta yalnız kalıyordu. Lord Curzon, bu konuda ustalıkla davranarak, çoğunu makul bulduğu Türk dileklerine karşı uzlaşıcı bir tutum uyguluyor; bu dileklerin incelenmesi için ilgili uzmanlar arasında bir toplantı yapılmasını öneriyordu¹¹¹.

Bunu izleyen on gün içinde, Bompard ve Garroni'nin baskısı üzerine Lord Curzon, Türklere gönülsüz olarak bazı önemli ödünler vermek zorunda kalıyordu. Bu ödünler Karadeniz'e girecek savaş gemilerinin sayısının kesinlikle sınırlandırılması; Yunanistan'ın Boğazlar Komisyonu'ndan çıkarılması; Komisyonun yalnız büyük devletlerin ve Türkiye'nin temsilcilerinden kurulması; askerden arındırılmış bölgelerde kısıntı yapılması ve İstanbul'da 12.000 kişilik bir Türk garnizonu bulundurulmasıydı. İsmet Paşa, Türklerin Gelibolu

¹⁰⁹ FO/7965/E 13709, E 13748, DBFP 1/XVIII, s. 374-375, Cmd., s. 136-154, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan 6.12.1922; CP No. 7938, Curzon'dan Crowe'a telyazısı, Lozan 8.12.1922; *Times*, 7.12.1922; PRFRUS, 1923, II, s. 912-914.

¹¹⁰ İsmet Paşa'nın Çiçerin'le yaptığı görüşme, Lozan, 7.12.1922. Bıyıklıoğlu I, s. 508-509; Karacan, s. 91.

¹¹¹ FO/7966/E 13800, E 13868, E 14600, E 14604, CP No. 753, DBFP 1/XV-III, s. 381-382, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 8.12.1922; Cmd., s. 154-173; PRFRUS, s. 917-920.

yarımadasında da bir garnizon bulundurmalarını, İstanbul'un güvenliğinin güvence altına alınmasını ve Ege adalarına egemenlik tanınmasını da istiyor, ancak Lord Curzon buna kesinlikle karşı çıkıyordu.

Bu arada Çiçerin, "sinsi" olarak nitelendirdiği Bağlaşık projesini tümüyle reddederek, bir tali komisyon tarafından görüşülmek üzere ikinci bir Rus projesi sununca (bu proje, Karadeniz'in bir Rus gölü haline getirilmesini sağlayacaktı), Lord Curzon bunu kabul etmiyordu. Rusların bu davranışından cesaret alan Türk temsilcileri, son on günden beri Boğazlar sorunuyla ilgili olarak yapılagelen görüşmelerin yetersiz olduğundan yakınıyorlar; ana konuların yeniden ele alınmasını istiyorlar; iki karşı proje sunuyorlar, ama Lord Curzon'un ilgisini çekemiyorlardı. Lord Curzon, ancak zararsız saydığı bir iki noktada onlara ödün vermek istiyordu¹¹². Türk önerileri 19 Aralık günü Curzon tarafından reddedilince, İsmet Paşa, kurulması tasarlanan Boğazlar Komisyonu'yla ilgili önerileri protesto ediyor; verilecek siyasî güvencenin yetersizliğini öne sürüyordu. Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Türk ve Rus projelerini reddederek Bağlaşık projesini desteklemeleri üzerine, Lord Curzon, adeta bir ultimatom verdiği Türklere, tezlerini ileri sürmeleri için bir fırsat daha tanımak kararını alıyordu¹¹³.

20 Aralık günü Arazi Komisyonu oturumunda, İsmet Paşa, Bağlaşık önerilerini kabul ediyor; bununla birlikte özel bir önem taşıyan noktalarla ilgili Türk görüşünü belirtiyor; Lord Curzon, bu noktaların yapılacak özel görüşmelerde ele alınmasını kabul ediyordu. Bu arada Sovyet temsilcisi suskunluğunu sürdürerek, Boğazlar sorununda Türklerle Rusların arasının açıldığı izlenimini uyandırıyor¹¹⁴. Buna rağmen, İsmet Paşa ile Bağlaşık temsilcileri arasında askıda kalmış konularla ilgili olarak yapılan iki ayrı görüşmede Boğazlar Konvansiyonu konusunda bir anlaşmaya varılamayınca, Lord Cur-

¹¹² FO/7967/E 14202; FO/9058/E 322, DBFP 1/XVIII, s. 396-398, Cmd., s. 228-260, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 18.12.1922; Degras, s. 353-356.

¹¹³ FO/7967/E 14238, FO/9058/E 427, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 19.12.1922.

¹¹⁴ FO/7967/E 14272, FO/9059/E 509, DBFP 1/XVIII, s. 399, Cmd., s. 278-288, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 20.12.1922.

zon, bunu Türklere empoze etmek isteğini duymaya başlıyordu¹¹⁵. Askerden arındırılacak bölgelerin Bağlaşıkların denetimi altında bulundurulması görüşüne kesinlikle karşı olan İsmet Paşa, bu görüşte direnilecek olursa, konferansın kesintiye uğrayacağını 20 Aralıkta Ankara'ya bildiriyordu¹¹⁶.

1 Şubat 1923 günkü oturumda İsmet Paşa, Gelibolu'ya bir Türk garnizonu gönderilmesi ve Trakya'daki Türk askeri kuvvetlerine konan sınırlandırmanın kaldırılması şartıyla Boğazlar Konvansiyonu'nu kabule hazır olduğunu açıklıyor; Sovyet temsilcisi Çiçerin ise bu Konvansiyonu reddediyor¹¹⁷, böylece Türkiye ile Rusya'nın arasını açmayı başaran Lord Curzon, büyük bir başarı sağlıyordu¹¹⁸.

(v) Azınlıklar Sorunu

Azınlıklar sorunu, Lozan Konferansı'nı uzun süre uğraştıran ihtilâflı konulardan biriydi. Türkler, büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışmak için sık sık özür olarak kullandıkları azınlıklar konusunda özellikle hassastılar. Lord Curzon, bu sorunu Lozan'da Türklere karşı büyük bir propaganda aracı olarak kullanmaya yelteniyor; Türkler boyun eğmezlerse, bu konunun konferansı kesintiye uğratmak yönünde mükemmel bir bahane olacağına inanıyordu¹¹⁹.

Azınlıklar konusunda, Amerikalı temsilcilerden Child ile Grew ve Lozan'daki Ermeni propagandacıları tarafından sürekli olarak kışkırtılan Lord Curzon, Türk delegasyonunu güç bir durumda bırakmak amacıyla, Türk toprakları üzerinde bir Ermeni yurdu kurulmasına ilişkin dileklerini ilgili komisyona iletmek kararını alıyordu¹²⁰. Lord Curzon, 12 Aralıkta komisyon huzurunda yaptığı

¹¹⁵ FO/7967/E 14370, DBFP 1/XVIII, s. 400-401, Lord Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 22.12.1922.

¹¹⁶ FO/7968/E 14526, İsmet Paşa'dan Ankara'ya telyazısı, Lozan, 20.12.1922.

¹¹⁷ FO/9063/E 1315, DBFP 1/XVIII, s. 490-491, Cmd., s. 447-485, Lord Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 2.2.1923; PRFRUS, s. 966.

¹¹⁸ FO/9058/E 262, Gizli Rapor, 21.12.1922; Nicolson, s. 313. Fransız başına göre, Boğazlar Konvansiyonu, dünyada en güçlü donanmaya sahip ulus lehinde kaleme alınmıştı. FO/7967/E 14273, Paris'teki İngiliz diplomatik temsilcisi Phipps'ten Lord Curzon'a telyazısı, 20.12.1922; *Le Temps*, 20.12.1922.

¹¹⁹ Karacan, s. 127; Gordon, s. 273.

¹²⁰ Karacan, s. 165; Aydemir, s. 109; BTTD, Temmuz 1970, s. 26.

heyecanlı bir konuşmada, Türkiye sınırları içinde kalan azınlıklara “düzen ve güvenlik içinde var olmalarını” sağlayacak güvence verilmesini öneriyor; Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a girmesi ve azınlıklarla ilgili olarak alınacak tedbirlere Cemiyetin nezaret etmesi umudunu belirterek, Türkiye ve Yunanistan hükümetlerini genel af ilân etmeye çağırıyor; Türkiye’deki Hristiyanlarla Batı Trakya’daki Müslümanların, saptanacak “makul ve sabit bir vergi karşılığında” askerden muaf tutulma hakkına sahip olmaları gereğine değinerek, bu konuyu esaslı olarak inceleyip resmî önerilerde bulunacak bir tali komisyon kurulmasını öneriyor, Fransız, İtalyan, Amerikan, Yunan ve Sırp delegeleri tarafından destekleniyordu¹²¹.

Azınlıklar sorununun görüşüleceğini geç haber alan ve hazırlıksız olan İsmet Paşa, daha önce kaleme alınan uzun bir demeci okuyarak, nüfus mübadelesinde bulunulmasını önermekle yetiniyordu. Bu öneriden hiç memnun olmadığını belirten Lord Curzon, yukarıda sözü edilen tâli komisyonun kurulmasını, Türklerin bu konuda görüşlerini açıklayacak uygun bir cevap hazırlıyacakları tarihe kadar erteleyeceğini açıklıyor; daha sonra İsmet Paşa’yı, tutumunu tamamen değiştirmese, bir felâketten kaçınılamıyacağını söyleyerek uyarıyordu¹²². Curzon’un bu uyarısına karşı Türk basını, Türkiye’nin, onun önerisine ihtiyacı olmadığını bir ağızdan haykırıyor; Lord Curzon’u ve diğer Avrupa delegelerini, “Hristiyan fanatikler” olarak niteliyordu¹²³. O sıralarda İstanbul’da bulunan Türk murahhas hey’eti üyesi Hasan Bey, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiser vekili Nevile Henderson’a, Türk toprakları üzerinde ulusal bir Ermeni yurdu kurulmasını ve Hristiyanların askerî hizmetten muaf tutulmalarını BMM’nin asla kabul etmiyeceğini bildiriyordu¹²⁴.

13 Aralıkta ilgili komisyon huzurunda söz alan ve bu kez daha hazırlıklı olan İsmet Paşa, Türk ülkeleri üzerinde ulusal bir Ermeni

¹²¹ FO/7966/E 14015, Cmd., s. 173-204, *Times*, 13.12.1922, Curzon’un söylevi, Lozan, 12.12.1922; BL 111/12/45, Curzon’dan Başbakan Bonar Law’a telyazısı, Lozan, 13.12.1922; Karacan, s. 129.

¹²² FO/7966/E 13943; FO/9058/E 83, DBFP 1/XVIII, s. 387-388, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 12.12.1922; Karacan, s. 128.

¹²³ FO/7919/E 14507, Henderson’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 19.12.1922; *Tevhid-i Efkar*, 18.12.1922.

¹²⁴ FO/9058/E 406, DBFP 1/XVIII, s. 433-434, Henderson’un Hasan Bey’e yaptığı konuşma, İstanbul 8.1.1923.

yurdu kurulmasını reddediyor; esasen bunun “bağımsızlık ve egemenlik” haklarıyla bağdaşmayacağı gibi, Türkiye’nin bölünmesine de yol açacağını belirtiyor; Türkiye’deki azınlıkların güvenliğine nezaret edecek bağımsız bir örgüt kurulmasıyla ilgili öneriyi reddediyor; genel bir af ilânını incelemeyi kabul etmekle birlikte, herhangi bir unsurun askerî görevden muaf tutulması görüşüne karşı olduğunu belirtiyordu. Avrupa barış antlaşmalarında azınlıklarla ilgili bir çeşit güvence, ya da özel garantilere gelince, İsmet Paşa, bunlara hiç değinmiyor; bunun üzerine Lord Curzon, Türkiye bu tutumunda direnirse, dünya kamuoyunu aleyhine çevireceğini söyleyerek İsmet Paşa’yı uyarıyor; Türkiye azınlıklar konusunda konferansı kesintiye uğratmak yoluna giderse, hiç bir taraftan destek görmeyeceğini iddia ediyor; bu sorunla ilgili olarak Cemiyet-i Akvam’a başvurup vurmayacağını bir karara bağlaması gerektiğini ileri sürüyordu¹²⁵. Lord Curzon’un bu uyarısı, esasen bu konuda Amerikan kamuoyunu dikkate almaları için Amerikalı temsilcilerden Grew ve Amiral Bristol tarafından konferans dışında sürekli olarak baskı yapılan Türk temsilcileri üzerinde beklenmedik bir etki yapıyordu¹²⁶.

Ertesi gün, İsmet Paşa, barışın imzalanmasından sonra Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a girmeye hazır olacağını açıklıyor; Avrupa devletlerinin azınlıklarla ilgili antlaşmalarda kabul ettikleri azınlık haklarını tanıdığını ve genel bir af ilânını kabul ettiğini açıklıyor; İsmet Paşa’nın bu davranışını iyi karşılayan Lord Curzon, azınlıklarla ilgili tâli komisyonun derhal çalışmalarına başlamasını emrediyordu¹²⁷. Bu arada çalışmalarına başlayan tali komisyon, birçok sorunları çözümlemeyi başarıyordu.

9 Ocak 1923’de Bağlaşıklar, Türklere iki önemli ödün veriyorlardı: 1. Gayri Müslim azınlıkların korunmasıyla ilgili isteklerini sınırılıyorlar; 2. Cemiyet-i Akvam’ın İstanbul’da temsil edilmesi fikrinden vazgeçiyorlardı. Öte yandan Türkler, geniş kapsamlı bir

¹²⁵ FO/7966/E 14010; FO/9058/E 169, DBFP 1/XVIII, s. 388, Cmd., s. 204-205, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 13.12.1922; Ronaldshay, s. 329.

¹²⁶ FO/7967/E 14206, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Ronald’ın derkenarı, 14.12.1922.

¹²⁷ FO/7966/E 14061; FO/9058/E 219, DBFP 1/XVIII, s. 391, Cmd., s. 216-227, Curzon’dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 14.12.1922.

genel af ilânını kabul etmekten kaçınıyor ve azınlıkları askerî görevden muaf tutmayı reddediyorlardı. Aynı gün Lord Curzon, gene Ermeni sorununu ileri sürmeye çalışıyorsa da, İsmet Paşa, bunu tartışmayı kesinlikle reddediyordu ¹²⁸. Üç gün önce, Ermeni sorunu, Amerikalı temsilci Child, İtalyanlar ve bazı İngiliz Protestanlarının teşvikiyle, İngiliz temsilcisi Sir Horace Rumbold tarafından tâli komisyona getiriliyor; bunun üzerine Türk temsilcisi Dr. Rıza Nur, protesto olarak toplantıyı terk ediyordu ¹²⁹.

Buna rağmen, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girmeye söz vermesi, Lord Curzon için bir başarı daha sayılıyordu; çünkü böylece, Türkiye ile Rusya'nın arasını daha çok açma olanağı belirliyordu. Londra'da yayımlanan *Westminster Gazette* adlı gazeteye göre:

“... Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a girmeyi kabul etmekle, Sovyet Rusya'nın Doğuda bir karakolu olmaktan çıkarak, diğer Avrupa devletleriyle dostça ilişkiler kuracak bir Avrupa devleti olarak Avrupa'ya dönmek kararını almış bulunuyor”du ¹³⁰.

(vi) *İktisadî ve Malî Konular*

Bu arada, Barrère başkanlığındaki Ekonomik ve Malî İşler Komisyonu, kendi yetkisine giren ve sonuçta konferansın kesintiye uğramasına yol açan oldukça ihtilâflı malî ve ekonomik sorunları incelemeye başlıyordu. İsmet Paşa, iktisat ve maliye alanlarında esaslı bilgiye sahip olmaması yüzünden, Komisyon'da birçok güçlüklerle karşılaşlıyordu ¹³¹.

Komisyon'un ilk toplantısını yaptığı 27 Kasım günü, başkan Barrère, taşıt ve ulaştırma, gümrük ve ticaret rejimi ve ekonomik sorunları inceleyecek üç ayrı tâli komisyon kurulmasını öneriyordu. Daha sonra söz alan İsmet Paşa, Türkiye'nin ekonomik bağımsız-

¹²⁸ FO/9058/E 435; FO/9060/E 838, DBFP 1/XVIII, s. 435-436, Cmd., s. 289-313, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 9.1.1923; PRFRUS, s. 948.

¹²⁹ Karacan, s. 165; Gordon, s. 32; FO/9058/E 467, Rumbold'un söylevi, Lozan, 6.1.1923; FO/9059/E 598, Dışişleri Bakanlığından Henderson'a telyazısı Londra, 11.1.1923.

¹³⁰ *Westminster Gazette*, Londra 21.12.1922.

¹³¹ FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

lığını kısıtlayan bütün sınırlamaların kaldırılmasını ve Osmanlı genel borcunun (*Düyun-u Umumiye*), çeşitli tarihlerde Osmanlı İmparatorluğundan koparılan ülkeler arasında bölüştürülmesini¹³²; Türklerin, kendi paylarına düşecek borcu ödemeyi üstlendiklerini söylüyor; Türkiye'nin, Bağlaşık askerî işgalinin masraflarını ödemeye zorlanmamasını, fakat Yunan ordusunun Anadolu'da sebep olduğu büyük yıkımın karşılığı olarak Yunanistan tarafından tazminat ödenmesi gerektiği görüşünü ileri sürüyordu. Yunan temsilcisi Venizelos, buna derhal karşı çıkıyor; bu itirazı dikkate alınmazsa, Türkiye'den çıkarılan Rumlara da tazminat ödenmesi konusunun görüşülmesi için karşı istekte bulunacağını; esasen maddî kaynakları tükenmiş olan Yunanistan'ın tazminat ödeyemeyeceğini belirtiyordu.

Bundan sonra söz alan Sırbistan temsilcisi Nincic, Osmanlı genel borcunu inceleyecek özel bir malî komisyon kurulmasını önerince, İsmet Paşa, Türkiye'nin tüm Osmanlı genel borcunun yükünü taşıyamıyacağı görüşünde ısrar ediyor; buna karşılık veren Barrère, Osmanlı genel borcunun, *Muharrem* kararnamesince¹³³ yorumlanarak, resmen büyük devletlere bildirilen ve onların teminatı altına verilen bir kuruluş olduğunu ileri sürüyordu. Sonra Mondros Bırakışmasının 7'inci maddesi gereğince işgal edilen Türk ülkelerinin işgal masraflarını ödemekle Türkiye sorumlu idi. Fakat bu işgal oldukça uzun sürdüğünü nazar-ı itibara alan Bağlaşıkların, Türkiye'den talep ettikleri tazminatı bir hayli azaltmayı düşündüklerini bildiriyordu. Ankara'nın kuvvetle desteklediği İsmet Paşa, Türkiye'nin işgal masraflarını kabul edemeyeceği görüşünü tekrarlıyor; Mondros Bırakışmasının artık yürürlükte olmadığını, onun yerini Mudanya Bırakışmasının aldığını hatırlatıyor; bu arada Osmanlı genel borcunun bölüştürülmesi ilkesinin kabul edilmesinden memnunkluk duyduğunu belirtiyordu¹³⁴.

Türklerin sonuçta malî ve ekonomik sorunların büyük bir kısmında baş egeceklerine inanan Bompard'ın güvenine rağmen¹³⁵,

¹³² FO/7967/E 14132, Lozan Konferansı tutanakları, 27.11.1922.

¹³³ 8/20.12.1881 tarihli Muharrem Kararnamesi için bkz. BFSP, C. 73, s. 115-140.

¹³⁴ FO/7967/E 14278, Lozan Konferansı tutanakları, 28.11.1922; FO/7918/E 14124, Rauf Beyin BMM'de yaptığı konuşma, Ankara 15.12.1922.

¹³⁵ FO/7966/E 13891, DBFP 1/XVIII, s. 386-387, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 11.12.1922.

ilgili komisyondaki durum öyle bunalımlı bir noktaya geliyordu ki, Aralık sonunda İsmet Paşa, Türk delegasyonunun maliye uzmanı ve üçüncü murahhası Hasan Bey'i Ankara'ya göndermeye karar veriyordu. Hasan Bey Ankara'ya dönünce, konferanstaki gelişmeler konusunda BMM'ne etraflıca bilgi veriyor¹³⁶; milletvekilleri, Lozan'da herhangi bir sonuç sağlanmadığı için hükümete ve Türk delegasyonuna sert eleştiriler yöneltiyorlardı. Onları yatıştırmaya çalışan Bakanlar Kurulu, Osmanlı genel borcunun Türkiye'den çekilen ülkeler arasında bölüştürülmesi, Bağlaşıkların işgalinden doğan masrafların ödenmesinin reddi ve diğer malî konularda Türk tezinde kesinlikle direnmesi, Musul ve Kapitülâsyonlar konularında herhangi bir ödün vermemesi ve Anadolu'daki Türk askerî kuvvetlerinin sınırlandırılmasını kabul etmemesi yolunda İsmet Paşa'ya talimat verilmesi için karar alıyordu¹³⁷. Bu heyecanlı aşamada, Türk basını da anlaşmazlığa karışıyor, İstanbul'da yayımlanan *Vakit* gazetesi, 18.1.1923 tarihli sayısında, Lozan'da malî konularda Türklere büyük zorluklar çıkardıklarını ileri sürdüğü Fransızlara, "Türkiye'nin en zengin illerinden biri olan" Suriye ile yetinerek, Osmanlı genel borcundan almayı tasarladıkları birkaç milyon franktan vazgeçmelerini öneriyordu¹³⁸.

1922 yılı sona ererken, Lozan'da, malî konularla ilgili görüşmeler bir duraklama dönemine girmişti. Bu konularla yakından ilgilenen Fransız hükümeti, Türklerle özel bir anlaşmaya varmayı umuyor, Barrère'in tavsiyesiyle, General Pellé'yi ve Lozan'daki kendi maliye uzmanlarından birini ivedilikle Ankara'ya göndermeyi öneriyordu. Fakat Lord Curzon'la İtalyan temsilcisi, o sırada böyle bir davranışın Bağlaşıklar'ın Türklerin ayaklarına kapandığı etkisini yaratacağını öne sürerek, Fransız önerisini reddediyorlardı¹³⁹. Buna rağmen, Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré, İzmir'deki Fransız Konsolosu aracılığıyla bu konuda Başbakan Hüseyin Rauf'a baş-

¹³⁶ FO/7967/E 14392, İsmet Paşa'dan Ankara'ya telyazısı, Lozan, 22.12.1922; FO/9120/E 130, BMM gizli oturumu, Ankara, 1.1.1923; Cebesoy, s. 198.

¹³⁷ BMM.ZC., C. 24, s. 523, Rauf Bey'in söylevi, 3.1.1922; Cebesoy, s. 198-205; Soysal, s. 97-98; Aydemir, s. 106-107; FO/9063/E 1273 İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.2.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

¹³⁸ *Vakit*, 18.1.1923; FO/9121/E 1145.

¹³⁹ FO/9058/E 2, CP No. 831, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 30.12.1922.

vuruyor, ancak Rauf Bey, Fransa'nın Lozan'da Türkiye'yi destekleyeceğine dair Franklin-Bouillon'un verdiği güvenceye değinerek, bunun henüz gerçekleşmediğini belirtiyor; Poincaré'nin verdiği sözün bundan öteye gitmediğini ima ediyor, Fransızları, malî konularda güçlük çıkararak kapitalist çıkarlarına hizmet etmekle suçluyordu¹⁴⁰.

1923 Ocak ayının ikinci haftasının sonuna doğru, bütün önemli malî konularda hâlâ bir anlaşmaya varılamıyordu¹⁴¹. Ocak ortalarına doğru Bompard, bu sorunlara bir çözüm bulabilmek umuduyla, Türk temsilcileriyle gizli görüşmelere başlıyor, ancak başarı sağlamıyordu. Onun bu çabaları Türklere daha çok cesaret veriyor; Türk tezinde direnirken, petrol imtiyazları konusunda Birleşik Amerika'nın desteğini kazanmaya çalışıyorlardı¹⁴². Esasen Amerikalılar da Türkleri teşvik etmekten geri kalmıyorlardı¹⁴³. Sonuçta İsmet Paşa, malî ve ekonomik sorunların, barışın imzalanmasından sonra çözülmesini öneriyorsa da, Lord Curzon bunu reddediyordu¹⁴⁴.

(vii) Kapitülasyonlar Sorunu

Lozan'da kapitülasyonlar konusunda anlaşmaya varmak imkânsız bir hale geliyordu. Uzun yıllar boyunca çeşitli padişahların adalet, ticaret ve maliye sektörlerinde yabancılara vermiş oldukları, bu devlet ve ulus-üstü ayrıcalık hakları, zamanla Türkiye'nin ulusal varlığını sarsmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı patladığı zaman, Osmanlı hükümeti, kapitülasyonları tek taraflı olarak ortadan kaldırmışsa da, büyük devletler, bu davranışı onaylamamışlardı. Şimdi, ulusal egemenliğe dayanan yeni bir Türkiye devleti vardı ve bu devlet, kapitülasyonları tanımıyordu; ama bu görüşü Lozan'da büyük devletlere kabul ettirmek büyük bir mesele idi.

Garroni'nin başkanlığındaki ilgili komisyon, 2 Aralıkta kapitülasyonlar sorununu görüşmeye başlarken, ilkin komisyon başkanı

¹⁴⁰ FO/9063/E 1273, Fransız Konsolosundan Rauf Beye yazı, İzmir, 27.1.1923.

¹⁴¹ FO/9059/E 598, Dışişleri Bakanlığından Henderson'a telyazısı, Londra, 11.1.1923.

¹⁴² FO/9059/E 590, E 814; FO/9062/E 1089, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 13.1.1923; Grew, 22.11.1922.

¹⁴³ CP No. 1599, Bakanlıklararası toplantı, Londra, 8.2.1923; Child, 31.11.1922.

¹⁴⁴ CP No. 840, Curzon'dan Crowe'a telyazısı, Lozan, 26.12.1922.

söz alarak, kapitülasyonların, yasama ve yargı alanlarında Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğiyle bağdaşacak ve onun yetkisine girecek kişilere güven verecek garantilerle değiştirilmesi gerektiğini açıklıyor; sorunu çözmek için üç talî komisyon kurulmasını öneriyordu. Ona karşılık veren İsmet Paşa, kapitülasyonların, bir ulusun bağımsızlığıyla bağdaşamayacağını Garroni'nin de kabul ettiğini ileri sürerek, bunların özünün değil, adının kaldırılması amacını güden görüşmelere katılmayı reddediyor; Türkiye'deki yabancıların durumunun tüm uygar ve bağımsız ülkelerde yürürlükte olan genel yasalara benzeyen yasalarla güvence altına alındığını, Türk delegasyonunun ancak bu ilkeye göre talî komisyonda çalışabileceğini belirtiyordu. Ona karşılık veren Lord Curzon, kapitülasyonların antlaşma haklarına dayandığını, tarafların birbirlerine danışmadan ve kapitülasyonların yerine yeni bir sistem koymadan onları kaldıramıyacaklarını anlatmaya çalışıyor; Curzon'un bu görüşünü yalnız Bağlaşıklar değil, Amerikan temsilcisi de destekliyordu. İsmet Paşa, Curzon'a verdiği cevapta, talî komisyonun, Türkiye'deki yabancılar konusunda devletler hukuku genel kurallarına göre karşılıklı ticaret anlaşmaları imzalanması olanaklarını araştırmasını öneriyordu¹⁴⁵.

O günden itibaren Türkler, bu talî komisyonun çalışmalarını her vesile ile kösteklemekten geri kalmıyorlardı; çünkü ne şekilde olursa olsun, kapitülasyonları kabul etmemeye kararlıydılar¹⁴⁶. Türk delegasyonu, bu konuda Lozan'da bir köstekleme siyasası uygularken, Türk basını da, kapitülasyonları sürdürme yönündeki çabaların arkasında bulunduğu Fransızlara karşı sistemli bir mücadele açıyordu¹⁴⁷.

Türklerin en çok itiraz ettiği, yabancıları Türk yargısının yetkisiinden muaf tutan adli kapitülasyonlardı. Bu sorunu incelemekle sorumlu olan Sir Horace Rumbold başkanlığındaki talî komisyon, altı oturum yaptıktan sonra nihayet 28 Aralık 1922'de bir çıkmaza giriyordu. Bağlaşıklar'ca ileri sürülen her öneri, Türk egemenliğini

¹⁴⁵ FO/7965/E 13525; FO/7968/E 14399, DBFP 1/XVIII, s. 360; Cmd., 465-480, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 2 ve 3.12.1922.

¹⁴⁶ FO/7966/E 13802, DBFP 1/XVIII, s. 383-384, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 10.12.1922.

¹⁴⁷ FO/7919/E 14507, Türk basını, 11 ve 18.12.1922.

ihlâl ettiği görüşünde direnen Türk temsilcileri tarafından reddediliyordu. İsmet Paşa, Türkiye'deki yargı sisteminin, dünyada en iyi yönetilen ülkelerin yargı sisteminin ayarında olduğunu ileri sürüyor; bu sistemin değiştirilmesi, yabancı yargıçların Türkiye'de görevlendirilmesi ve hattâ geçici bir sistemin uygulanmasıyla ilgili her türlü öneriyi, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına karşı bir saldırı olarak nitelendiriyor; Barrerè, Bompard ve Curzon'un sürekli baskılarına rağmen, boyun eğmiyordu¹⁴⁸; çünkü kapitülasyonlar, "Türk egemenliği ve bağımsızlığını en açık bir şekilde kısıtlayan" bir sembol olmuştur¹⁴⁹.

Buna bir çözüm yolu bulmak için 6 Ocak 1923'te harcanan çabalar da olumlu bir sonuç vermiyor; İsmet Paşa, daha önceki tutumundan zerre kadar ayrılmıyordu¹⁵⁰. Bunun üzerine, Lord Curzon, daha sonra Amerikan temsilcisi Child'la birlikte onu ziyaret ederek, Bağlaşıkların, tüm kapitülasyonları kaldırmaya ve bu konuda antlaşmaya bir madde koymaya hazır olduklarını, buna karşılık, Türk adli sisteminin geliştirilmesi gereken süreyi kapsamak üzere, kendilerinin onaylayacağı geçici bir sistemin kabulünü istediklerini; bu konuda bizzat Türkler tarafından yapılacak önerilerin bir protokol halinde antlaşmaya ekleneceğini; bu olmazsa, Bağlaşıklar'ın bizzat kendilerinin kaleme alacağı hükümlerin konacağını söylüyor; İsmet Paşa bu öneriyi de kabul etmezse, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için "tek bir Amerikan doları, tek bir İngiliz şilini" verilmeyeceğini söylüyordu¹⁵¹. Ama, bu şantaj da İsmet Paşa'yı etkilemiyor; Türk başmurahtası, 16 Ocak 1923'te Curzon ve Child'a ayrı ayrı gönderdiği mektuplarda, Türkiye'nin, diğer ülkelerde yürürlükte olan adli sistemden değişik bir sistemi asla kabul edemeyeceğini bildiriyordu¹⁵². Ankara'da da Başbakan Hüseyin Rauf, aynı kesin görüşü Fransız diplomatik temsilcisi Mougin'e tekrarlıyor; BMM hükü-

¹⁴⁸ FO/7968/E 14529, E 14601; FO/9059/E 671, Cmd., s. 480-508, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan 28.12.1922; PRFRUS, 936-938.

¹⁴⁹ FO/9058/E 2, diplomat Lindsay'in derkenarı, 30.12.1922.

¹⁵⁰ FO/9058/E 305; FO/9050/E 807, DBFP 1/XVIII, s. 431-432, Cmd., s. 508-520, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı ve tutanaklar, Lozan, 6.1.1923.

¹⁵¹ FO/9059/E 726, DBFP 1/XVIII, s. 448-449, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 15.1.1923; PRFRUS, s. 951-953.

¹⁵² FO/9059/E 815, İsmet Paşa'nın mektubu, Lozan, 16.1.1923.

metinin, adli kapitülâsyonları kabul etme yetkisine sahip olmadığını belirtiyordu ¹⁵³.

(viii) *Konferansın Bunalımlı Dönemi*

1922 yılı Aralık ayı ortalarına doğru, Lord Curzon, ileride Türklere teslim edilecek bir antlaşma tasarısı üzerinde çalışmaya başlıyordu. Yalnız bu tasarıdan doğacak bazı gerekli noktaların tartışılmasını kabul edecekti ¹⁵⁴. Zaten antlaşmanın imzalanmasını çabuklaştırmak için bu arada Raymond Poincaré tarafından sıkıştırılıyordu. Fransız temsilcisi Mougin'in Ankara'dan gönderdiği ve "Ankara'daki aşırı görüşlülerin zemin kazanmaya başladıkları" iddiasında bulunan rapor, buna neden teşkil ediyordu. Oysa, Barrère'in kendi hükûmetine bildirdiğine göre, İsmet Paşa uzlaşıcı bir tutum uyguluyordu ¹⁵⁵.

Fransız temsilcisinin bu iyimserliğine rağmen genel durum hiç de onun tahmin ettiği gibi değildi. İsmet Paşa, 18 Aralıkta Ankara'ya gönderdiği kapalı telyazısında, Türk yönetiminin ve ordunun hazırlıklı olmasını öneriyor, "dört bir yandan bunalımlarla çevrili bulunuyoruz" diyordu ¹⁵⁶. İki gün sonra gönderdiği telyazısında, Boğazlar sorunu ve Bağlaşıkların askerden arındırılmış kesimleri kendi denetimleri altında tutmak istemeleri yüzünden konferansın kesintiye uğraması ihtimali olduğunu Ankara'ya duyuruyor ¹⁵⁷; 23 Aralıkta gönderdiği telyazısında ise Bağlaşıkların, malî ve adli kapitülâsyonları sürdürerek, bunların yalnız adlarını değiştirmek istediklerini bildiriyordu. İsmet Paşa'ya göre, Bağlaşıklar, Türkleri korkutmaya, "çürük ve küstah" dileklerini görüşmeye zorlamakla yavaşça "bir bataklığa sürüklemeye" çalışıyorlardı. Hemen her sorunda Türkler sıkıştırılıyorlardı ¹⁵⁸. Buna karşılık veren Başbakan Hüseyin Rauf, Türk ordusunun her ihtimale karşı hazır olduğunu bildiriyor ¹⁵⁹;

¹⁵³ FO/9063/E 1273, Nevile Henderson'dan Lord Curzon'a telyazısı, İstanbul, 29.1.1923.

¹⁵⁴ FO/7967/E 14125, DBFP 1/XVIII, s. 392-393, Lord Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 16.12.1922.

¹⁵⁵ FO/7967/E 14143, Diplomat Phipps'ten Lord Curzon'a telyazısı, Paris, 17.12.1922.

¹⁵⁶ FO/7967/E 14392, İsmet Paşa'dan Ankara'ya telyazısı, Lozan, 18.12.1922.

¹⁵⁷ FO/7968/E 14526, İsmet Paşa'dan Ankara'ya telyazısı, Lozan, 20.12.1922.

¹⁵⁸ FO/7967/E 14392, İsmet Paşa'dan Ankara'ya telyazısı, Lozan, 23.12.1922.

¹⁵⁹ FO/7967/E 14392, Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya telyazısı, Ankara, 24.12.1922.

Istanbul'da Refet Paşa, İngiliz diplomatik temsilcisi Henderson'la görüşürken, Türklerin, Lord Curzon'a güveni olmadığını, çünkü kendilerine "temiz bir barış vermek istemediğine inandıklarını" açıklıyordu ¹⁶⁰.

1922 Aralık ayının sonuna doğru durum öylesine bunalımlı bir noktaya geliyordu ki, Lord Curzon, İngiliz askerî makamlarını, her türlü tedbirin alınması ve olağanüstü bir durum ortaya çıkarsa uygulanabilecek bir harekât plânı hazırlanması yolunda uyarıyordu ¹⁶¹. 26 Aralıkta İsmet Paşa ile görüşürken, Türk başdelegesi, Bağlaşıklar'ın olmayacak isteklerde bulunarak Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlık haklarını incittiklerinden yakınıyordu. Buna karşılık veren Curzon, İsmet Paşa'yı, barışa sırt çevirmekle suçluyor, uyguladığı siyasanın, Türkiye'nin mahvına yol açacağını öne sürüyordu. Curzon, Bağlaşıklar'ın yakında Türk delegasyonuna bir barış tasarısı sunacaklarını; bunu kısa bir süre içinde kabul ya da reddetmeleri gerektiğini; reddederlerse, bütün belgelerin yayımlanacağını ve dünya kamuoyunun, sorumluluğun kime ait olduğunu saptamaya çağrılacağını bildiriyordu. İsmet Paşa ise, arazi sorunlarının henüz bir çözüme bağlanmadığından yakınarak, bu sorunların, diğer çözülmemiş sorunlarla birlikte ele alınıp ayrı ayrı çözümlerini öneriyor, ancak Lord Curzon bu öneriyi kabul etmiyerek kendi görüşlerinde direniyordu ¹⁶².

1923 Ocak ayının ilk haftasında, tazminat konusunu görüşmek üzere İngilizlerle Fransızlar arasında Paris'te yapılan konferansın başarısızlığa uğraması üzerine, Ankara'nın tutumunda bir sertleşme görülüyordu. Başbakan Hüseyin Rauf, yaptığı sert bir konuşmada, Türkiye'nin *Misak-ı Milli*'den asla ayrılmıyacağını bir kez daha belirtiyor; tazminat konusunda İngilizlere içerleyen Fransızlar, siyasetlerini değiştirerek Türkleri desteklemeye başlıyorlardı ¹⁶³. Bu yeni gelişme karşısında Türkler, Lozan Konferansının sonucu konusunda

¹⁶⁰ FO/7968/E 14375, DBFP 1/XVIII, s. 404-405, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 24.12.1922.

¹⁶¹ FO/7967/E 14392, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 26.12.1922.

¹⁶² FO/7968/E 14471, DBFP 1/XVIII, s. 415-416, Curzon'un İsmet Paşa ile yaptığı konuşma, Lozan, 26.12.1922; Ronaldshay, s. 331.

¹⁶³ FO/9060/E 877, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 6.1.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

daha iyimser görünüyorlar; Bağlaşıklar arasındaki birliğin bozulduğuna ve kendi görevlerinin kolaylaştığına inanıyorlardı¹⁶⁴.

Ocak ayının ikinci haftasında, Fransızların Ruhr bölgesini işgal etmeleri üzerine, Lord Curzon, konferansı ivedilikle sona erdirmeye çalışıyor¹⁶⁵; Türklere yeni tavizler verilmesine taraftar görünen Bompard ve Garroni'nin geciktirme taktiklerini gözönünde tutarak, Lozan'ı terketmek tehdidini savuruyor; bir yandan da kendi hükümetine başvurarak, İngiliz işçileriyle uğraşmak üzere en kısa zamanda Londra'ya dönmek istendiğine dair kendisine talimat gönderilmesini rica ediyordu¹⁶⁶. Bunun üzerine, İngiliz Başbakanı Bonar Law, 15 Ocakta Lord Curzon'a gönderdiği telyazısında, onun bu isteğini aynen yerine getiriyordu¹⁶⁷.

Ruhr bölgesindeki olaylar yüzünden güç durumda kalan Fransızlar, Lozan'da ne pahasına olursa olsun ivedilikle bir anlaşmaya varılmasını istiyorlardı¹⁶⁸. Bompard'ın Curzon'a anlattığına göre, Bağlaşıklar'ın üzerinde ısrarla durdukları 24 noktada Poincaré, Türklere kayıtsız şartsız teslim olmayı tasarlıyordu; çünkü yeniden örgütlenen Yunan ordusunun Doğu Trakya'ya yürümesi ihtimalinden korkuyordu. Böyle bir felâketi önlemek için yapılacak her fedakârlığın yerinde olacağına inanan Poincaré, General Pellé'yi görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya göndermek önerisini tekrarlıyor¹⁶⁹; fakat Lord Curzon, Bompard'ın da kabul ettiği gibi, Ruhr bunalımının bir yankısı olarak nitelediği Fransız önerisini reddediyordu.

Bunun üzerine Bompard, Türkler antlaşmayı imzalamaya yanaşmadıklarına göre, ne pahasına olursa olsun, Bağlaşıkların yeni bir tasarı kaleme almaları görüşünü ileri sürüyor; Lord Curzon ise,

¹⁶⁴ FO/9120/E 302, DBFP 1/XVIII, s. 432-433, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul 7.1.1923.

¹⁶⁵ CP No. 48, Curzon'dan Crowe'a telyazısı, Lozan, 10.1.1923.

¹⁶⁶ FO/9059/E 590, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 13.1.1923.

¹⁶⁷ A. g. e., Bonar Law'dan Curzon'a telyazısı, Londra, 15.1.1923.

¹⁶⁸ FO/9059/E 726, DBFP 1/XVIII, s. 448-449, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 15.1.1923; PRFRUS, s. 951-953.

¹⁶⁹ FO/839/38/368, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Nicolson'un derkenarı, 5.12.1922; FO/9060/E 871, DBFP 1/XVIII, s. 458-460, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan 21.1.1923; FO/8826/C 2215, İngiliz diplomatik temsilcisi Bentinck'ten Curzon'a yazı, Atina, 24.1.1923.

Garroni ve Bompard'ın konferansı daha fazla geciktirmek yönündeki manevralarına karşı koymak kararını alıyordu¹⁷⁰. Onlarla yaptığı görüşmede, İngiliz delegasyonunun bir hafta sonra Lozan'dan ayrılacağını, dolayısıyla antlaşma tasarısının o tarihten önce Türklere verilmesi gerektiğini belirtiyor, bu görüşü kabul edilmezse, onların davranışları konusunda ayrıntılı bir açıklama yayımlayarak, sorumluluğu ilgililerin omuzlarına yükleyeceği tehdidini savurunca, önerisi kabul ediliyordu.

Bu arada Türklerin söz konusu antlaşmayı derhal imzalamıyarak, bir ihtimalle yeniden düşmanca davranışlara girişecekleri tahminini yürüten Lord Curzon, Fransızların, onlardan ölçülü davranmalarını isteyecekleri umudunu dile getiriyor, aksi halde Fransızlarla İngilizler arasında Doğuda ortaya çıkacak anlaşmazlığın, Fransızların Ruhr bölgesindeki davranışlarına karşı İngilizlerin son hoşgörü duygularını ortadan kaldıracığına inanıyordu. Lord Curzon'a göre, Türkler, "yeniden örgütlenmiş olan Yunan ordusundan çok korkuyorlardı"¹⁷¹. Buna rağmen, Curzon'un tahmini gerçekleşmiyordu; çünkü BMM, 29 Ocakta yaptığı gizli oturumda, her ne pahasına olursa olsun, yeni bir savaştan kaçınılması kararını alıyor; İsmet Paşa'ya gönderilen direktifte, konferansın kesintiye uğraması yerine ertelenmesini istemesi ve gerekirse ertelenme süresince herhangi bir askerî harekâta bulunulmayacağına dair güvence vermesi bildiriliyordu¹⁷².

(ix) *Lord Curzon'un Hazırladığı Antlaşma Tasarısı*

30 Ocakta Fransız ve İtalyan temsilcileri, daha önce Lord Curzon tarafından hazırlanan antlaşma tasarısı hakkında İsmet Paşa'ya aydınlatıcı bilgi veriyorlardı. Bu antlaşma tasarısının hükümleri kısaca şöyle idi: Türkiye'nin Trakya'daki sınırı, kuzeyde, Neuilly Antlaşmasında saptanmış olan Bulgar sınırından, batıda Meriç ırmağının batı kıyısından başlayacak; Yunan yönetiminde kalacak

¹⁷⁰ FO/9060/E 868; FO/839/17/204, DBFP 1/XVIII, s. 461-462; Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına teyazıları, Lozan 22 ve 24.1.1923; DDI (i), No. 389 ve 400.

¹⁷¹ FO/9061/E 1009, DBFP 1/XVIII, s. 466-470, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına teyazısı, Lozan, 24.1.1923. Garroni, Curzon'un planını beğeniyordu. DDI (i), No. 408-409.

¹⁷² FO/9121/E 1194; CP No. 160, DBFP 1/XVIII, s. 480-481, Henderson'dan Curzon'a teyazısı, İstanbul, 30.1.1923.

olan Karaağaç dışında, Edirne Türk sınırları içine alınacak; sınırın her iki yakasında saptanacak bir bölge askerden arındırılacak; Türkiye, Ege Denizi'ndeki tüm adaları bırakacak, ancak İmroz ve Bozcaada, yerel özerklik verilmesi şartıyla Türkiye'ye bırakılacak; Türkiye'nin Suriye ile olan sınırı, Türkiye ile Fransa arasında saptandığı gibi kalacak; Irak'la olan sınırı ise, Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin kararına bırakılacak¹⁷³; Boğazlar sorununda Türkiye, Bağlaşık önerilerini, Boğazlar özel Konvansiyonunu kabul edecek; kapitülasyonlar kaldırılmakla birlikte, Türkiye'deki yabancıları adli ve diğer alanlarda koruyucu hükümleri kapsayan bir protokol antlaşmaya eklenecek; yabancı yargıçlar, beş yıl süre ile Türk yargıçlarıyla birlikte yargı görevini yürütecekler; Türkiye; Suriye, Irak, Hicaz, Arap bölgeleri, Mısır, Sudan, Libya ve Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçecek¹⁷⁴.

Bompard, Türk baş delegesiyle yaptığı özel bir görüşme sırasında, antlaşma tasarısının kesin olmadığını, Fransız hükümetinin bu tasarıda bazı değişiklikler yapılmasıyla ilgili herhangi bir öneriyi incelemeyi reddetmeyeceğini söyleyerek uzlaşma yolunu açık tutmaya çalışıyor; bu davranışıyla Türkler üzerinde, Bağlaşıklar arasında dayanışma olmadığı izlenimini yaratıyordu¹⁷⁵. Esasen Poincaré de Ankara'ya gönderdiği bir mesajda, aynı görüşleri dile getiriyor; konferansın kesilmesini ve savaşın yeniden başlamasını önlemek amacıyla davrandığı özürünü ileri sürüyor¹⁷⁶; ancak bu davranışı Londra'da öfkeyle karşılanıyordu¹⁷⁷.

31 Ocak 1923 sabahı, antlaşma tasarısı resmen Türklere tevdi ediliyor; üç ana komisyonun başkanları ve diğer delegeler, İsmet Paşa'yı, bu tasarıyı kabule davet ediyorlardı. Kapitülasyonlar, malî konular, tazminat ve Musul sorunlarıyla ilgili maddelere itiraz etti-

¹⁷³ Doğu sınırı konferansta görüşme konusu olmamıştı.

¹⁷⁴ FO/9062/E 1178, E 1202; FO/839/17/1333, Curzon'dan Lindsay'a yazı, Lozan, 28.1.1923, Antlaşma tasarısı ve telyazısı, Lozan, 30.1.1923.

¹⁷⁵ Cumming, s. 203.

¹⁷⁶ FO/9063/E 1386, Crewe'den Curzon'a yazı, Paris, 4.2.1923.

¹⁷⁷ *Le Temps*, Paris, 28 ve 30.1.1923; FO/9063/E 1342, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 28.1.1923; FO/9062/E 1232, Crewe'un Curzon'la telefon konuşması, Paris, 31.1.1923; Cumming, s. 206.

ğini daha önce Bompard'a bildirmiş olan İsmet Paşa¹⁷⁸, antlaşma tasarısındaki bazı isteklerin ilk kez ileri sürüldüğünü belirterek, cevap hazırlamak için kendisine 8 gün mühlet verilmesini istiyordu.

İsmet Paşa'nın imza yetkisine sahip olduğuna inanan ve bu yanlış inancı İstanbul'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Henderson tarafından da desteklenen Lord Curzon, buna karşı çıkıyor¹⁷⁹; fakat Poincaré'nin Türklerle ayrı bir barış antlaşması imzalamak niyetinde olduğuna dair verdiği demeç¹⁸⁰ ve Garroni'nin de aynı yolu izlemesi ihtimalini ve konferans kesilirse, birkaç gün daha beklemeyerek barışı önlemekle suçlandırılabilceğini gözönünde tutarak, Londra'ya hareketini kısa bir süre ertelemek kararını alıyordu¹⁸¹. 1 Şubat'ta İsmet Paşa ile görüşürken, açık tartışma zamanının geçtiğini, antlaşmanın saptanan tarihe kadar imzalanması gerektiğini, o tarihten hemen sonra Lozan'dan ayrılacağını belirtiyor; buna karşılık veren İsmet Paşa, arazi sorunlarıyla ilgili noktalara, kapitülasyon ve mali konularla ilgili maddelere değiniyorsa da, Lord Curzon, Bağlaşık-lar'ca koşulan şartların kabulünde direniyordu. Türklerin bu arada Lozan'daki bir mühürücüden birinci sınıf bir mühür ısmarlamış olmaları Lord Curzon'u, antlaşma tasarısını imzalamak niyetinde olduklarına inandırmıştı¹⁸².

Lord Curzon'un kaleme aldığı antlaşma tasarısı Türkler tarafından kabul edilemezdi, çünkü tasarının birçok noktaları, Türkiye'nin adli, mali ve ekonomik bağımsızlığına aykırıydı. Türk milliyetçileri Ankara'da, Bağlaşık-lar'ın saldırısından uzakta, kendilerini güven içinde hissediyorlar¹⁸³, esasen Antant Devletlerinin, Lozan'da çözüme bağlanamamış olan sorunlardan ötürü yeni bir savaşa girmek niyetinde olmadıklarına inanıyorlardı. Bu yüzden İsmet Paşa, ant-

¹⁷⁸ FO/9062/E 1214, DBFP 1/XVIII, s. 482-484, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 30.1.1923; DDI (i), No. 428 ve 430.

¹⁷⁹ FO/839/17/1333, E 1357, Curzon'dan Lindsay'e telyazısı, Lozan, 30 ve 31.1.1923.

¹⁸⁰ FO/9062/E 1232, Crewe'un Curzon'la telefon konuşması, Paris, 31.1.1923.

¹⁸¹ FO/9062/E 1240; FO/838/17/1357, DBFP 1/XVIII, s. 484-486, Cmd., s. 426-427, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Lozan, 31.1.1923; PRFRUS, s. 962-964; DDI (i), No. 435.

¹⁸² FO/9063/E 1315, DBFP 1/XVIII, s. 490-491, Cmd., s. 447-485, Curzon'un İsmet Paşa ile yaptığı konuşma, Lozan, 1.2.1923; PRFRUS, s. 966.

¹⁸³ FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

laşma tasarısı hakkında Ankara'ya bilgi gönderince, Başbakan Hüseyin Rauf, tasarıda kabul edilemeyecek şartlar bulunduğunu, konferansın dağılması üzerine, Türkler aleyhindeki durumun ve İstanbul'un belirsiz bir süre yabancı işgalinde kalmasına dayanılamayacağını Bağlaşıklar'a bildirilmesini; Avrupa ve Amerika kamuoyunun, barışın hangi nedenlerden ötürü yapılmadığı konusunda aydınlatılmasını; gözleri Musul petrollerinde olan İngiliz kapitalistlerinin ihtirasları için tüm İngiliz ulusunun yeni fedakârlıklara itildiğini herkesin bilmesi gerektiğini; Fransız ulusunun, İstanbul'da Türk yasalarına göre kurulan birtakım firmaların Lozan'da Fransız diplomasisini alet olarak kullanarak, Türk ulusunu soymaya çalıştıklarının ve böylece barışı tehlikeye düşürdüklerinin etraflıca anlatılmasını; Yunan hükümeti, büyük devletlerce, Yunan ordusunun Anadolu'da hiç bir askerî neden olmaksızın yaptığı bunca yıkım ve ezgiye karşılık tazminat ödemeye zorlanmadığı halde, bu devletlerin, kendi uyrukları için Türkiye'den tazminat istemeye kalkışmalarının insanlığın vicdanında onaylanmayacağını belirtilmesini; Bağlaşıkların antlaşma tasarısına karşılık olarak derhal bir Türk tasarısı hazırlanmasını ve Türklerin ancak bu tasarıya göre barışı imzalayacaklarının açıklanmasını; Bağlaşıklar arasındaki birliği bozmak için Musul sorununun çözümlenmesi için plebisite baş vurulacağı ve Türklerin petrolleri işletmek için görüşmelere hazır olduklarının ilân edilerek, Birleşik Amerika ile ayrı bir anlaşma yoluna gidilmesini; bu esaslar çerçevesinde görüşmelerin sürdürülmesi mümkün görünmüyorsa ve Türk tasarısı kabul edilmezse, Türk hey'etinin Ankara'ya dönmesini İsmet Paşa'ya bildiriyordu¹⁸⁴.

3. LOZAN KONFERANSI YARIDA KALİYOR

Bundan sonraki günlerde, aradaki anlaşmazlıkları gidermek için İsmet Paşa ile birçok görüşmeler yapan Bağlaşık temsilcileri, onu hangi noktalarda memnun edebileceklerini saptamak amacıyla, 2 Şubat'ta kendi aralarında bir toplantı yapıyor, Türkiye'de uygulanacak adli rejim konusunda yeni bir formül hazırlıyorlardı. Lord Curzon, Türkiye'den istenen 12 milyon sterlin tutarındaki savaş tazminatından vazgeçilerek, Türkiye'ye ait olan ve 1914 yılı Ağus-

¹⁸⁴ Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya telyazısı, Ankara, 3.2.1923; Cebesoy, s. 229-231.

tosunda İngiltere hükümetince el konulan iki savaş gemisinin bedelinin, Bağlaşıkların isteklerini karşılamak üzere karma bir fona yatırılması önerisinde bulunuyordu.

Türk delegeleri, 4 Şubat 1923'te sundukları karşı tasarıda¹⁸⁵, sınırlar, Trakya, adalar ve Boğazlar'la ilgili koşulları; Karaağaç, Meriç demiryolu, İmroz ve Bozcaada, Gelibolu garnizonu ve Anzakların mezarları konusunda Bağlaşıkların önerilerini kabul ediyor; Musul sorununun bir yıl süre ile ertelenerek doğrudan doğruya Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmesini; adli kapitülasyonlar konusunda yabancıların Türkiye'deki durumlarına ilişkin olarak Bağlaşıklar'ın hazırladıkları formülü reddederek, kendi karşı formüllerini ileri sürüyor ve tasarıdaki malî ve ekonomik sorunlarla ilgili maddelerin daha sonra görüşülmek üzere antlaşmadan çıkarılmasını öneriyorlardı.

Lord Curzon'un, Türklerin Musul sorunuyla ilgili önerilerini kabul etmesine rağmen, adli kapitülasyonlar konusunda Bağlaşıklar hiç bir ödün vermiyorlar; Bompard'ın önerisi üzerine, ekonomik sorunlarla ilgili bazı maddelerin ertelenmesi kararını alıyorlardı. İsmet Paşa, Lord Curzon'un Musul'la ilgili demecini kabul ediyor; fakat diğer konularda hiç bir tavize yanaşmıyordu. Onun bu davranışını Lord Curzon, "inanılmaz"; Bompard ise, "bir cürüm" olarak niteliyor; İsmet Paşa, Bompard'a verdiği karşılıkta, Türkiye'yi köle durumuna düşürmeye çalıştıklarını, adli kapitülasyonlar konusunda Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine saygı gösterilmediğini belirtiyordu. Fransız, İtalyan ve Amerikan temsilcilerinin son dakikada, gerek konferans salonunda gerekse garda, taraflar arasında yapmaya çalıştığı arabuluculuk deneylerine rağmen, anlaşmaya varılamıyor ve İngiliz delegasyonu, Lozan'dan ayrılıyordu¹⁸⁶.

Konferans, İngiltere'den çok Fransa ve İtalya'yı ilgilendiren adli rejim, ekonomik kapitülasyonlar ve Türk-Yunan savaş tazminatı

¹⁸⁵ Cmd., s. 837-841.

¹⁸⁶ FO/9063/E 1341, DBFP 1/XVIII, s. 494, Curzon'un derkenarı, Lozan, 2.2.1923; DDI (i) No. 455; FO/9064/E 1471, E 1509, E 1528, CP No. 220, Curzon'dan Dışişleri Bakanlığına telyazısı, Paris 5.2.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923; *Daily Telegraph*, 7.2.1923. Son dakikada yapılan pazarlıklarla ilgili olarak bkz. DFBP 1/XVIII, s. 495-497 ve 504-507; Cmd., s. 832-853; PRFRUS, s. 968-969; DDI (i) No. 143, 231, 291 ve 451.

konularında kesintiye uğrayordu¹⁸⁷. Bu arada basına bir demeç veren İsmet Paşa, özellikle ekonomik konularla ilgili hükümleri kabul etmediğini belirtiyor, şöyle diyordu:

“Vatanım için iktisadî kölelik kabul etmeyi reddederim. Bağlaşıklar’ın ileri sürdüğü talepler, memleketimin ekonomik kalkınmasıyla ilgili tüm imkânları kaldırarak bütün ümitlerimizi yok edecek”¹⁸⁸.

Daha sonra, Amerika’nın İstanbul’daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol’le görüşürken, İsmet Paşa, Bağlaşıklar’a “imzalı, fakat boş bir çek vermek isteğinde olmadığını” bildiriyor; iyice anlayamadığı ekonomik hükümleri kapsıyan bir antlaşma tasarısını derhal imzalaması için yapılan baskının, İngilizlerin barışla ilgili niyetlerinde içten olmadıkları konusundaki kuşkularını yeniden uyandırdığını belirtiyordu¹⁸⁹. İsmet Paşa, barışın imzalanmaması sonucunda ortaya çıkan yeni durumda, Mudanya Bırakışmasının yürürlükte kalacağını, çağrılı devletlerden yazılı bir belge alınca kadar, konferansın ancak kesintiye uğramış sayılacağı umudunu dile getiriyordu¹⁹⁰. Öte yandan, Mustafa Kemal, basına verdiği bir demeçte, konferansın Türk çıkarlarına karşı davranan Fransız ve İtalyan hey’etlerinin, İngiliz delegasyonu ile âdeta yarış ettiklerini; Türkiye’nin, tam bağımsızlığı hedef tutan bir barış istediğini bildiriyor¹⁹¹; 7 Şubatta Balıkesir halkına hitaben yaptığı konuşmada özetle şöyle diyordu:

“... biz, hukuk-u meşru ve hayatietimizi dünyay-ı medeniyet ve insaniyete tasdik ve teslim ettirmek için çalışıyoruz... (bunda) icap eden her türlü tedbirlere tevessülde tereddüt göstermeyeceğiz”¹⁹².

¹⁸⁷ FO/9065/E 1631, İsmet Paşa’dan Ankara’ya rapor, Lozan, 5.2.1923.

¹⁸⁸ *New York Times*, 5.2.1923; Karacan, s. 208; Aydemir I, s. 244.

¹⁸⁹ FO/9065/E 1717, DBFP I/XVIII, s. 541-542, Henderson’dan Curzon’a telyazısı, İstanbul, 12.2.1923.

¹⁹⁰ FO/9064/E 1453, İngiliz temsilcisi Bentinck’ten Curzon’a telyazısı, Lozan, 5.2.1923; Karacan, s. 208-213.

¹⁹¹ Mustafa Kemal’in basına verdiği demeç, 30.1.1923, 5 ve 6.2.1923, ASD II, s. 81-82 ve 93; ASD III, s. 59-60; *İzmir Yollarında*, s. 67-70 ve 90-92; *Akşam*, 6.2.1923.

¹⁹² Mustafa Kemal’in Balıkesir’de yaptığı konuşma, 7.2.1923; ASD II, s. 97; *İzmir Yollarında*, s. 93-103.

Mustafa Kemal, 17 Şubatta, İzmir İktisat Kongresini açarken de şöyle diyordu :

“... biz, memleketimizi esirler ülkesi yapamayız... Halâ muhataplarımız, eski Osmanlı Devletinin tarihe mal olduğunu ve bugün yeni bir Türkiye Devletinin kurulduğunu ve bunu kuran ulusun çok azimli bulunduğunu; tam bağımsızlık ve egemenliğinden zerre kadar fedakârlık yapamıyacağını anlamıyorlar... Hiç kimseden fazla birşey istemiyoruz. Dünyada her uygar ulusun tabiatıyla malik olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler; çünkü haklarımız tabiidir, meşrudur, makuldur ve bize lâzımdır. Biz bu haklardan vazgeçemeyiz ve ne kadar haklı isek, bu hakkımızı savunmak ve korumak için memleketimizin, ulusumuzun kabiliyeti ve kudreti de o kadardır”¹⁹³.

Türk basını, konferansın kesintiye uğramasından İtalyanlarla Fransızları sorumlu tutuyor, *İleri* gazetesi, “Barışa şimdi engel olan Londra değil, Paris’tir” diyordu¹⁹⁴. Hattâ Türkçe gazetelerden biri, Fransızları, “kan emici” olarak niteliyordu¹⁹⁵. Bu saldırılardan yakınan İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé’ye, Türklerin her 24 saatte bir siyasasını değiştiren bir ulusu dost sayamayacakları bildiriliyordu¹⁹⁶. Türk basını gibi, İtalyan basını da konferansın kesintiye uğramasının nedenlerini araştırıyor; Ruhr bunalımı, Atina’da militarizmin yeniden canlandırılması, İngiltere’de Yunan yanlısı yeni bir akımın başlaması, Bağlaşıklar arasında doğan anlaşmazlık ve Türklerin direnişine cesaret veren Fransız tutumunu başlıca nedenler arasında sayıyor; Türkleri de suçlu göstermeye çalışarak, onlara geniş ölçüde ödünler verildiğini iddia ediyordu¹⁹⁷. Fransız basını, aynı konuda gerek Türkleri gerekse Fransız yönetimini suç-

¹⁹³ Mustafa Kemal’in İzmir İktisat Kongresindeki konuşması, İzmir, 17.2.1923; ASD II, s. 101-110; *İzmir Yollarında*, s. 103-126; Karacan, s. 222-223; FO/9067/E 2030, Rumbold’dan Curzon’a telyazısı, İstanbul, 19.2.1923.

¹⁹⁴ FO/9064/E 1505, CP 225, FO/9121/E 1726, Henderson’dan Curzon’a telyazısı, İstanbul, 6.2.1923 ve yazı, 7.2.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923; ayrıca bkz. ASD III, s. 60; *Akşam*, 6.2.1923.

¹⁹⁵ FO/9068/E 2408, Rumbold’dan Curzon’a yazı, İstanbul, 24.2.1923.

¹⁹⁶ FO/9101/E 3044, Gizli Siyasî Rapor, 20.3.1923.

¹⁹⁷ *Nuovo Paese*, 30.1.1923; *Secolo*, 6.2.1923; FO/9064/E 1470, E 1512, FO/9065/E 1719, Graham’dan Curzon’a telyazısı, Roma, 6.2.1923.

luyor¹⁹⁸; İngiliz basını ise, *Daily Mail* gazetesi dışında, Lord Curzon'un uyguladığı siyaseti destekliyordu¹⁹⁹.

Konferansın kesintiye uğramasının hemen ardından, kendi sorumluluklarını benimsiyen Fransızlarla İtalyanlar, durumu düzeltmek için derhal harekete geçiyorlardı. Bompard, 5 Şubatta kendisiyle görüştüğü İsmet Paşa'nın, Türkiye'deki yabancıların durumu konusunda bir gün önce Montagna tarafından hazırlanan bir formülü²⁰⁰ ve ihtilâflı iktisadî hükümlerin ertelenmesini kabul ettiğini ileri sürüyor, fakat İsmet Paşa ile görüşen Garroni, onu daha önce Bompard'a söylediklerini yazılı olarak onaylamaya ve Ankara'ya hareketini ertelemeye ikna edemiyordu. Garroni, İsmet Paşa'yı antlaşma tasarısını kabule ikna etmesi için hattâ Sovyet temsilcisi Çiçerin'e başvuruyorsa da bir sonuç alamıyordu. Birleşik Amerika temsilcisi Child, bu konuda İsmet Paşa ile iki görüşme yaptığı halde onu ikna edemiyordu; çünkü Amiral Bristol'un önerisi üzerine harekete geçen diğer Amerikalı temsilcilerden Gillespie ile Wheeler, ona, Türklere önerilen koşulları kabul etmemesini öğütüyorlardı. Hatta Gillespie, antlaşma tasarısından, "şu İngiliz barışı" diye söz ediyordu²⁰¹.

Bu arada Fransız yönetimi de harekete geçerek, İsmet Paşa'nın ekonomik konularla ilgili maddelerin çıkarılması, adlî formülde ve yabancıların statüsüyle ilgili protokolde küçük ölçüde değişiklik yapılması şartıyla, 4 Şubatta reddettiği antlaşma tasarısını imzalamaya hazır olduğuna inanarak, İngiliz hükümetini, murahhas hey'etini Lozan'a geri göndermeye iknaa çalışıyordu. Fransızlar, kapitülasyonlar ve ekonomik sorunlar konusunda Türklere daha çok ödün vermeye hazırlanıyorlardı; ancak bu çabaları İngiliz hükümeti üzerinde hiç bir etki yapamıyordu. Esasen İngilizler, Poincaré'nin "yersiz ve gereksiz" saydıkları müdahalesini sert bir şekilde eleştiriyor, "en bunalımlı bir anda" Bağlaşıkların dayanışmasını parçaladığına inanıyorlardı²⁰².

¹⁹⁸ FO/9064/E 1452, Crewe'den Curzon'a telyazısı, Paris, 5.2.1923.

¹⁹⁹ *Daily Mail*, 5.2.1923; Cumming, s. 186-187.

²⁰⁰ Bu formül için bkz. PRFRUS, s. 995-996.

²⁰¹ FO/9064/E 1459, FO/9065/E 1655, DBFP 1/XVIII, s. 508-509, Benthinck'ten Curzon'a telyazısı, Lozan, 5.2.1923 ve yazı, 7.2.1923; PRFRUS, s. 967-974; DDI (i), No. 467.

²⁰² Cab. P. 23/45, 6 (23), 5.2.1923; FO/9064/E 1459, DBFP 1/XVIII, s. 508-509, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Lindsay'ın andırısı, 6.2.1923; *a. g. e.*, E 1514, DBFP 1/XVIII, s. 510-514, Crowe'un andırısı, 6.2.1923.

Konferansın kesintiye uğramasından hemen sonra, İsmet Paşa, Ankara'ya dönmek üzere Lozan'dan ayrılıyor; Bükreş'ten geçerken, *Universal* gazetesine verdiği demeçte, konferansın sona ermediğini, sadece askıda bırakıldığını; barışın sağlanması için çalıştığını ve bunun gerçekleşmesinden başka bir dileği olmadığını söylüyor; aynı görüşleri Romanya temsilcisi Duca'ya tekrarlıyordu. Bununla birlikte, Bükreş'teki İngiliz diplomatik temsilcisi Dering'e göre, İsmet Paşa, görüşmelerin yarıda kalmasından üzgün görünüyor; Lozan'a dönmeye can atıyor; Yunanlıların Türkiye'ye saldırımları ihtimalinden kaygılanıyordu²⁰³.

Bu ihtimal Türkiye'de de duyguları kamçılıyor; Türk yönetimi, İzmir'deki Bağlaşık savaş gemilerinin üç güne kadar çekilmelerini istiyor, aksi halde Bırakışmanın sona ermiş sayılacağı uyarısında bulunuyordu. Bu yeni bunalımdan kaygılanan Poincaré, İngilizleri işbirliğine çağırıyor; İzmir'deki savaş gemileri konusunun diğer konularla birlikte diplomatik yollarla çözümünü öneriyor; buna Paris'teki Büyükelçi Lord Crowe aracılığıyla karşılık veren İngiliz hükümeti, İngiltere'nin, Ankara'nın tehditlerine baş eğmeyeceğini, her şeyin bir sınırı olduğunu, bu sınırı aşarak küçültücü bir duruma düşmek istemediğini belirtiyordu²⁰⁴. Türklerin niyetini saptamak amacıyla, İngiliz savaş gemisi "Curacoa", İzmir limanına gönderiliyor, ancak Türk kıyı bataryaları hiç bir karşılıktaki bulunmuyordu²⁰⁵.

Bu arada, Çanakkale, İzmit, İzmir ve diğer bunalımlı bölgelerde önü alınamiyacak olaylar çıkmasından kaygılanan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson, İsmet Paşa'ya, kendisine hükümetine danışma fırsatı verilmesi için, konferansın Bağlaşıklar'ca ertelenmiş sayıldığının bildirilmesini öneriyordu. Fakat gelişmelerin doğal akışını izlemesi ve bunalım yaratacak herhangi bir davranıştan kaçınılması doğrultusunda bir siyasetten yana olan Lord Curzon, İsmet Paşa'nın, antlaşma tasarısını kendisine verildiği son şekliyle imzalaması, Mustafa Kemal'le Ankara'yı da bunu kabule ikna etmesi ihtimali olduğuna; Ankara'da şimdi İngiliz dostu bir

²⁰³ FO/9066/E 1843, E 1752, Dering'den Curzon'a telyazısı ve yazı, Bükreş, 11.2.1923.

²⁰⁴ FO/9056/E 1681, DBFP 1/XVIII, s. 533-534, Crowe'den Curzon'a telyazısı, Paris, 11.2.1923.

²⁰⁵ FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

gurubun oluştuğuna inanıyordu. Henderson'a gönderdiği direktiflerde, İngiltere'nin, antlaşma tasarısını olduğu gibi herhangi bir zamanda imzalamaya hâlâ hazır olduğunu İsmet Paşa'ya söylemesini ve onu, sağladığı ödünleri daha vakit varken almaya ikna etmesini; antlaşmanın imzalanmasından sonra İngiltere'den yardım beklenileceğini anlatmasını bildiriyordu²⁰⁶.

17 Şubat 1923'te, İstanbul'da İsmet Paşa ile görüşen Henderson, Lord Curzon'un bu önerilerini ona aynen tekrarlıyor; kendisiyle ayrıca görüşen İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Tümgeneral Sir Charles Harington da aynı önerilerde bulunuyordu. İsmet Paşa, Henderson'a, İngilizlerin tutumundan yakınıyor; Fransızlarla İtalyanlar antlaşmadaki ekonomik maddelerin saklı tutulmasını kabul ettikleri halde, İngiltere'nin, antlaşmanın bir tüm olarak imzalanmasında direndiğini; ekonomik sorunlarla ilgili olarak Türkiye'ye daha iyi koşullar önerileceği umudu olmazsa, BMM'ni, kendisinin Lozan'da kabul etmiş olduğu koşulları onaylamaya ikna edemeyeceğini; ekonomik sorunlarla ilgili antlaşma hükümlerinde değişiklik yapılmasını İngiliz hükümetinin kabullendiğine dair Lord Curzon'dan güvence alırsa, bu yöndeki çabalarının büyük ölçüde kolaylaşacağını söylüyordu. Bunu Curzon'a duyuran Henderson, mümkünse İsmet Paşa'ya cesaret verici bir mesaj göndermesini rica ediyor, fakat buna karşılık veren Curzon, İsmet Paşa'nın, tüm etkisini barış yolunda kullanacağına kesinlikle emin bulunduğunu bildirmekle yetiniyordu²⁰⁷.

Lord Curzon'dan cesaret verici bir mesaj alamıyan İsmet Paşa, İstanbul'dan Eskişehir'e hareketle orada, 19 Şubatta, Mustafa Kemal tarafından karşılanıyor; iki devlet adamı birlikte Ankara'ya gidiyorlardı²⁰⁸. Ankara'da İsmet Paşa, Lozan Konferansı hakkında Bakanlar Kuruluna etraflıca bilgi veriyor, yeni talimat rica ediyordu.

²⁰⁶ FO/9065/E 1639, E 1644, DBFP 1/XVIII, s. 523-524, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 9.2.1923 ve Curzon'dan Henderson'a telyazıları, Londra, 9 ve 12.2.1923.

²⁰⁷ FO/9066/E 1928, CP No. 315, DBFP 1/XVIII, s. 551, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 17.2.1923 ve Curzon'dan Henderson'a telyazısı, Londra, 20.2.1923; FO/9067/E 1952, Harington'dan İngiltere Harbiye Bakanlığına telyazısı, İstanbul, 17.2.1923. İsmet Paşa'nın diğer Bağlaışık Yüksek Komiserleriyle yaptığı temaslar için bkz. DDI (i) No. 521.

²⁰⁸ Karacan, s. 223.

Lozan'la ilgili görüşmeler 21 Şubatta BMM'de başlıyor, bu konuda iki hafta süren çetin tartışmalar oluyordu. İlk olarak İsmet Paşa söz alıyor; Türk murahhas hey'etinin konferanstaki çalışmaları hakkında Meclise geniş bilgi veriyor, konuşması ara ara gürültülerle kesiliyordu. Meclise hâkim olan elektrikli hava içinde sözlerine devam eden Türk başmurahhası, İngilizlerin bir uzlaşmaya yanaşmış oldukları faraziyesine dayanarak, iki taraf küçük ölçüde ödün verirse, tatmin edici bir barışa varılabileceğine inandığını bildiriyor, savaştan yana olmadığını belirtiyordu²⁰⁹. İsmet Paşa'nın yaptığı açıklama, muhalif milletvekillerini memnun etmiyor, hükümete ve Türk delegasyonuna karşı, özellikle İsmet Paşa'nın şahsını hedef tutan sert bir saldırıya geçiyor, kendisine verilen talimatın dışına çıktığı iddiasıyla yerine başkasının atanmasını istiyorlardı²¹⁰.

Türk basınının bir kesiminin de etkisi altında kalan BMM'de, Lozan Konferansı konusunda bir karara varmak güç oluyordu. Durum öyle nazikti ki, İngiliz İstihbarat Servisinin iddiasına bakılacak olursa, Mustafa Kemal, Bursa'da bulunan ve vereceği buyrukla derhal Ankara üzerine yürümeye hazırlanan Çolak Kemal kuvvetleriyle temas halinde idi²¹¹. Meclis'te gerginliğin artması üzerine duruma müdahale eden Başbakan Hüseyin Rauf, duyguları yatıştırmaya çalışıyor, savaşa girmek daha yararlı ise Türkiye'nin buna hazır olduğunu, fakat savaşın yararlı olmadığına inandığını belirtiyor; milletvekillerine, hükümetçe hazırlanan ve Türklerin karşı önerilerini kapsayan tasarıyı onaylamayı, Türk tasarısı kabul edilmezse, yeniden savaşa girmek hakkını saklı tutmayı öneriyordu. Türk karşı tasarısına göre, Musul sorunu ertelenecek, Karaağaç'tan vazgeçilecek ve ekonomik sorunlarla ilgili maddeler antlaşmadan çıkarılacak; tüm diğer noktalarda *Misak-ı Milli* ilkelerinde ısrar edilecekti.

Hüseyin Rauf'un açıklamalarına rağmen, milletvekilleri bir türlü yatışmıyorlardı. Bu arada Meclis'te bulunan Mustafa Kemal söze karışarak, kendi kanısınca, Türklerin barış adına bir çaba daha

²⁰⁹ FO/9068/E 2380, Harington'un Adnan Beyle (Adıvar) yaptığı konuşma. İstanbul'dan Harbiye'ye telyazısı, 2.3.1923; *a. g. e.*, E 2493, DBFP 1/XVIII, s. 577-578, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 6.3.1923; FO/9069/E 2802, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 15.3.1923.

²¹⁰ Cebesoy, s. 278-281.

²¹¹ FO/9068/E 2526, FO/9069/E 2569, İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 7 ve 8.3.1923.

sarfetmeleri gerektiğine değiniyor; Musul sorununun bir yıl süre ile ertelenmesinin Türklerin Musul'dan vazgeçtikleri anlamına gelmediğini; bir yıl içinde Türkiye'nin daha güçlü bir duruma geleceğini; şimdi şiddete başvurursa, dünyanın düşmanlığıyla karşılaşacağını, ama ileride, İngiltere'nin tamamen yalnız kalacağını; şiddete başvuru olarak Musul'un o anda gerçi kolayca işgal edilebileceğini, ama savaşın bununla bitmiyeceğini; Türk murahhas hey'etine yapılan saldırıları onaylamadığını; esasen hey'etin kendine düşen görevi tamamen yerine getirdiğini; barış sorununu olumlu ve başarılı bir sonuca vardırabilmesi için BMM'nin hey'ete manevî destek sağlaması gerektiğini belirtiyordu ²¹².

BMM'nin oldukça heyecanlı geçen 6 Mart toplantısında, Saruhan milletvekili Reşat Bey'in sunduğu önerenin çoğunlukla kabul edilmesi üzerine, görüşmelere son veriliyor ²¹³; bu münasebetle yayınlanan bildirgede, Antant devletlerince hazırlanmış olan antlaşma tasarısında Türk bağımsızlığını zedeleyici hükümler bulunması yüzünden bunun kabul edilemeyeceği; fakat barış görüşmeleri sürdürülerek, belirli bir süre içinde Musul sorununu çözümlemesi; malî, iktisadî ve idarî sorunlarda Türkiye'nin "hayatî haklarını" ve işgal altındaki Türk topraklarının, barışın imzalanmasından hemen sonra boşaltılmalarını sağlaması için, BMM tarafından hükümete yetki verildiği açıklanıyordu ²¹⁴. Böylece, BMM, hükümete ve dolayısıyla İsmet Paşa ve Türk delegasyonuna güvenini açıklıyor; 7 Mart 1923'te toplanan Bakanlar Kurulu, Bağlaşık Devletlere gönderilecek bir nota kaleme alıyor ve Türk karşı önerilerini kapsayan tasarıyla ilgili son hazırlıkları tamamliyordu. Fransızca daktilo edilmiş ve yaklaşık olarak 100 sayfa tutan bu tasarıda Türkiye yönetiminin istediği değişiklik ve eklerle Bağlaşık'ın 31 Ocak 1923 tarihli antlaşma tasarısı karşı karşıya gösteriliyordu. Türk tasarısı 9 Mart 1923'te, bu notaya ilişik olarak Dr. Adnan (Adıvar) tarafından İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserlerine tevdi ediliyordu. Tasarıda, konferansın iki

²¹² *Söylev*, s. 482-494; *Speech*, s. 600-601; Cebesoy, s. 244-277; Bıyıklıoğlu I, s. 517; Aydemir, s. 80-81; Soysal, s. 98; FO/9067/E 2155; FO/9068/E 2283; FO/9130/E 2381, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, İstanbul 23 ve 28.2.1923 ve 2.3.1923.

²¹³ Cebesoy, s. 288-294.

²¹⁴ FO/9071/E 2920, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 13.3.1923; Cebesoy, s. 289; Karacan, s. 224-225; *Times*, 7.3.1923.

haftaya kadar ya bir Avrupa şehrinde ya da İstanbul'da oturumlarına yeniden başlaması öneriliyordu ²¹⁵.

Türk tasarısına göre, Lozan'da ileri sürülen antlaşma tasarısındaki 156 maddeden 90'ı aynen kabul ediliyordu. Türkler, Boğazlar Konvansiyonunu, Trakya Protokolünü kabul ediyorlar, ancak sınırın, Meriç'in Thalweg kesiminden başlatılmasını, Ege Denizi'ndeki Meyis ve Merkep Adalarının Türkiye'ye verilmesini istiyorlar; Türkiye'deki yabancıların durumu konusunda kaleme alınan 26 maddenin 7'sini; ticarî rejim protokolündeki 20 maddenin 15'ini; küçük bir değişikliklerle genel af deklerasyonunu; yine küçük bir değişikliklerle savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi protokolünü; adli deklerasyonda Montagna formülünü kabul ediyorlardı. Ancak, 1921 Türk-Fransız Antlaşmasının onaylanması; Türklerin, Yunanlıların tazminat isteğini reddederek, Yunanistan'dan savaş tazminatı istemeleri; bırakışmadan sonra Osmanlı yönetimiyle imzalanan mukaveleleri tanımamaları; genel borç sorununun ağır basmaları; tüm ekonomik maddelerle adli deklerasyonu antlaşmadan çıkarmak istemeleri, Bağlaşıklar'ca, tartışılması gereken "güç noktalar" olarak niteleniyordu ²¹⁶.

Bağlaşıklar, Türk tasarısına değişik tepkiler gösteriyorlardı. İtalyanların, Türklerin şimdi hak talebinde bulundukları Meyis Adası konusunda inatçı tavırlarına rağmen ²¹⁷, Musolini, Türklerle mümkün olan en iyi koşullara göre bir barış imzalamaktan başka çare olmadığını kabul ediyordu. Öte yandan, Yunan basını, Türklerin Yunanistan'dan savaş tazminatı istemekten vazgeçmediklerini öğrenir öğrenmez, şiddetli bir kampanyaya başlıyor, Yunanistan'ın yeniden savaşa girmeyi bu tazminatı ödemeye tercih ettiğini ileri sürüyordu. Atina'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Bentinck'in Lord Curzon'a bildirdiğine göre, mali güçlükler içinde kıvranan Yunanistan, savaş tazminatı ödeyecek bir durumda değildi ²¹⁸.

²¹⁵ FO/9069/E 2601, E 2624, FO/9070/E 2800, DBFP 1/XVIII, s. 582-587 ve 990-1064, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları ve yazı, İstanbul, 9.3.1923, ilişkide İsmet Paşa'nın notası.

²¹⁶ FO/9071/E 3000, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Forbes Adams'ın andırısı, 14.3.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

²¹⁷ FO/9070/E 2802, DBFP 1/XVIII, s. 596, Roma'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Kennard'dan Curzon'a telyazısı, 15.3.1923; DDI (i), 626.

²¹⁸ FO/9101/E 2686, DBFP 1/XVIII, s. 590, Bentinck'ten Curzon'a telyazısı, Atina, 12.3.1923.

Yunan yöneticilerinden Albay Plastiras, tazminat konusunda gerekirse Türkiye ile yeni bir savaşı göze almayı hazırlanıyor, basına verdiği demeçte, ne olursa olsun, Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemiyeceğini bildiriyor ²¹⁹; savaş yanlısı General Pangalos bu tutumunda onu destekliyordu ²²⁰. Bu konuda Yunan hükümetinin daha aşırı gitmesine engel olan, Fransızların onlara yeniden husumete başlama fırsatı vermiyecekleri; İngiltere ile Amerika'nın bu konuda ilgisiz davrandığı; Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve İtalya'nın kendilerine karşı dostça davranmadıkları düşüncesi idi. Esasen, Bulgaristan, bu sırada Yunanistan'a karşı Türkiye ile entrika çeviriyordu ²²¹.

Türk tasarısı, Fransızlar üzerinde de iyi etki yaratmıyordu. Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Peretti'nin görüşünce, Türk tasarısı, "Bağlaşıkların şartlarını büyük ölçüde değiştirecek" önerileri içeriyordu ²²² ve bunlardan en çok Fransızlar zarar görecekti ²²³. Bu arada tutumlarını ansızın değiştiren Fransızlar, antlaşma tasarısındaki iktisadi hükümlerin çıkarılması görüşünden vazgeçiyorlardı. Fransızların bu taktik değiştirmesi, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé tarafından Dr. Adnan Bey'e bildirilip, Ankara'ya duyurulunca, Başbakan Hüseyin Rauf'la Ankara'daki Fransız diplomatik temsilcisi Albay Mougin arasında büyük bir tartışma oluyor, Hüseyin Rauf, Fransız hükümetini sözünü tutmamakla suçlandırıyordu ²²⁴. Bu Fransız tutumu, Türklerin esasen taşkın bir hale gelmiş bulunan duygularını bütün bütün Fransızlar aleyhine döndürüyordu. Mustafa Kemal, Türkiye'nin İskenderun (Hatay)'a müdahalede bulunacağından söz ederek Fransızları tehdit ediyor ve Suriyelileri, kendi kaderlerini kendi ellerine almayı teşvik ediyordu ²²⁵.

²¹⁹ FO/9101/E 2685, Bentinck'ten Curzon'a telyazısı, Atina, 12.3.1923; Dafnis, s. 24.

²²⁰ FO/9101/E 2625, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 6.3.1923.

²²¹ FO/9101/E 2903 DBFP 1/XVIII, s. 598, İngiliz Büyükelçisi Young'dan Curzon'a telyazısı, Belgrad, 17.3.1923; FO/8826/C 6415, Bentinck'ten Curzon'a yazı, Atina, 29.3.1923; FO/8832/C 7704, Hoare Nairne'den Bentinck'e yazı, Atina, 18.4.1923.

²²² FO/9069/E 2636, DBFP 1/XVIII, s. 589, Crewe'den Curzon'a telyazısı, Paris 11.3.1923.

²²³ *Echo National*, 12.3.1923; FO/9069/E 2690, Crewe'den Curzon'a telyazısı, Paris, 12.3.1923.

²²⁴ FO/9069/E 2731, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 13.3.1923.

²²⁵ FO/9072/E 3208, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 20.3.1923.

Türk-Fransız ilişkileri, her geçen gün kötüye gidiyordu. 21 Mart 1923 tarihli *İleri* gazetesi Fransızlara saldırıyor, Suriye'de kalmak istiyorlarsa, barışın imzalanmasını kolaylaştırarak Türklerle dostluk ilişkilerini sürdürmeleri için onları uyarıyordu. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé, Türklerin ani bir kampanyaya başlayarak, Antalya ve İskenderun bölgelerinde, Müslüman halka karşı Fransızların gaddarca davranarak bir kırım hareketine giriştiklerine dair Fransızlar aleyhinde, "bir skandal teşkil edecek" suçlamalarda bulunduklarını ileri sürüyor, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a yakınıyordu. Ankara'daki Fransız diplomatik temsilcisi Albay Mougin ise, güç bir duruma düştüğünden, İstanbul'a dönmek zorunda kalıyordu²²⁶. Paris'te Mareşal Foch'la General Weygand, bu gelişmelerden kaygı duyuyor; *Echo de Paris* gazetesinde, yazar Pertinax, Suriye'nin "Türk manevralarına kurban gitmemesi için" daha etkili tedbirler alınması gereğini belirtiyordu²²⁷.

Bu gergin hava içinde, 21 Mart 1923'te Londra'da toplanan Bağlaşık uzmanları, Bağlaşıklar arasında dayanışmayı korumaya, Türk tasarısını inceleyerek Türkiye ile yapılacak yeni görüşmelerde uygulanacak tutumu kararlaştırmaya çalışıyorlardı²²⁸. Fakat bu toplantı Türkler üzerinde olumlu bir etki yapmıyordu. Türk basını, Bağlaşıklar'a saldırıyor, onları, barış şansının yitirilmesine yol açacak bir tavır takınmakla suçluyordu. Londra toplantısından kuşkulanan Dr. Adnan da, Türk notasına erken cevap verilmesi için Sir Horace Rumbold'a baskı yapmaya çalışıyor; ordular arasındaki huzursuzluğa, Yunanlıların askerî davranışlarda bulundukları ve Yunan subayları arasında savaş için uğraşan bir klik meydana geldiğine dair ortada dolaşan haberlere işaret ediyordu. Buna karşılık veren Rumbold, Yunanlılar askerî hazırlık yapıyorlarsa, buna, Türklerin Doğu Trakya'da hazırlık yaptığına dair söylentilerin yol açtığını; esasen Türklerin Doğu Trakya'ya, izin verildiğinden fazla jandarma sevketmiş olduklarının

²²⁶ FO/9073/E 3380, CP 3208/3380, Rumbold'dan Curzon'a yazılar, İstanbul, 20 ve 23.3.1923.

²²⁷ FO/9071/E 3058, İngiliz diplomatik temsilcisi Phipps'ten Curzon'a telyazısı, Paris, 21.3.1923; *Echo de Paris*, 21.3.1923.

²²⁸ FO/9069/E 2682, DBFP 1/XVIII, s. 589-590, İngiliz Dışişleri Bakanlığından Crewe ve Graham'a telyazıları, Londra, 12.3.1923; FO/9071/E 3136 ve FO/9072/E 3162, DBFP 1/XVIII, s. 602-612, Londra toplantısı, 21.3.1923; DDI (i) No. 635, 658-659.

Bağlaşıklar'ca bilindiğini ileri sürüyor, fakat Dr. Adnan bunu yalanlıyordu ²²⁹.

Bağlaşıkların 31 Mart 1923'te İsmet Paşa'nın notasına cevap vermeleri üzerine gerginlik bir dereceye kadar giderilmeye başlanıyordu. Bu cevapta, Büyük devletlerin, "sürekli ve adil bir barış" sağlanmasını çabuklaştırmak amacıyla, İsmet Paşa'nın notasında ve Türk tasarısında ileri sürülen tüm noktaları görüşmeye hazır oldukları bildiriliyor; toprak sorunlarıyla ilgili olup da, 4 Şubat 1923 tarihli Türk notasında sözü edilmeyen önemli yeni önerilerin görüşülmiyeceği belirtiliyordu. Daha önce yarıda kalan konferans, 23 Nisan'da gene Lozan'da oturumlarına başlayacaktı. Ankara, konferansın ikinci döneminin tarih ve yerini kabul ediyordu ²³⁰. Bu arada, Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré, Bağlaşık yurttaşları arasında, Türkiye'de ayrıcalık hakları olanların, bu haklar konusunda Türk hükümetiyle görüşmelere girişmelerini öneriyor; bu öneriyi kabul eden Lord Curzon, görüşmelerin mümkün olan en kısa zamanda başlamasını tavsiye ediyordu ²³¹.

Konferansın ikinci dönemi başlamadan önce, ileride konferansı etkileyecek iki önemli gelişme kaydediliyordu. 1 Nisan 1923'te Türkiye hükümeti, iki ay içinde genel seçimlerin yapılmasına karar veriyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a göre, genel seçimlerin amacı, BMM'ni uysal bir hale getirmek, içeride Mustafa Kemal'in etkisini arttırmak, İsmet Paşa'ya, Lozan'daki görüşmelere serbestçe devam edebilmek fırsatı vermek ve imzalayacağı antlaşmayı, Kemalist milletvekillerin muhtemelen çoğunlukta olacakları yeni Meclise sunmaktı ²³².

²²⁹ FO/9072/E 3166, FO/9073/E 3351, DBFP 1/XVIII, s. 615-616, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, İstanbul, 24 ve 30.3.1923.

²³⁰ FO/9073/E 3359, FO/9074/E 3585, DBFP 1/XVIII, s. 675-676, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, İstanbul, 31.3.1923 ve 8.4.1923; FO/9073/E 3322, E 3447, Bağlaşık notasının İngilizce metni, 31.3.1923; DDI (i) No. 693.

²³¹ CP 2569, Curzon'dan Crewe'e telyazısı, Londra, 8.3.1923; FO/9069/E 2636, DBFP 1/XVIII, s. 589, Crewe'den Curzon'a telyazısı, Paris, 11.3.1923; FO/9073/E 3584, DBFP 1/XVIII, s. 681, Curzon'dan Phipps'e ve Graham'a telyazıları, Londra, 12.4.1923.

²³² BMM.ZC., C. 28, s. 283-295; FO/9073/E 3363; FO/9130/E 3530, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 1.4.1923 ve yazı 3.4.1923; FO/10224/E 4045, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

Bu arada BMM yönetimi, Amerikalı sermayedarlardan oluşan, Osmanlı-Amerikan Kalkınma Firması (*Ottoman-American Development Company*)'nı temsil eden Deniz Yarbayı Arthur Chester ve Albay Clayton Kennedy'ye, 9 Nisan 1923'te, BMM'nin onayıyla bir ayrıcalık tanıyordu. Amerikalılar, geniş bir bölgede demiryolu yapmak ve yol boyunca, iki yanda, 20 kilometre genişliğindeki alanda, tüm maden kaynaklarını işletmek, liman inşa etmek, orman ve tarım kaynaklarından yararlanmak ve her yıl Türkiye'ye bir buçuk milyon İngiliz lirası (bugünkü değeriyle yaklaşık olarak 51 milyon Türk lirası) tutarında tarımsal makineler ithal etmek hakkını kazanıyorlardı²³³. BMM yönetimi, bu imtiyazla, Lozan Konferansı'nın ikinci döneminden hemen önce ve konferans sırasında, Amerikalıları Bağlaşıklar'a karşı kullanmak amacını güdüyordu. Chester İmtiyazı adıyla bilinen bu tasarı, daha önce Osmanlı hükümetince Fransızlarla İngilizlere tanınmış olan bazı ayrıcalıklarla, özellikle 1914'de Fransız firması *Régie Générale* ve İngiliz firması *Turkish Petroleum Company*'ye verilen ayrıcalıklarla geliyordu.

Chester İmtiyazı, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'nin tepkisine yol açtı. Fransız Yüksek Komiseri, bunun dünya savaşından önce Fransızlara verilen haklara aykırı olduğundan yakınıyor, ama Ankara, onun bu yakınmalarına önem vermiyordu. Türk tezine göre, Fransızlara tanınmış olan imtiyazlar hükümsüzdü; çünkü BMM yönetimiyle aktedilmemişti. Esasen Osmanlı parlamentosu da bunları onaylamamıştı. Sonra Fransız bankerleri, tüm koşullara uymamışlardı. Öte yandan, dünya savaşı bunların toptan iptaline yol açmıştı²³⁴.

Durumdan İngilizler de memnun değildiler. Chester İmtiyazını, Amerikalıların Lozan görüşmelerine karışarak, Musul konusunda varılacak bir anlaşmayı kendi ticarî çıkarları için sekteye uğratmak yolunda harcadıkları sinsi bir çaba olarak niteliyorlardı²³⁵. Amerikalıların bu niyetini iyi bilen ve Lozan'daki temsilcilerinin uygulamış

²³³ PRFRUS, 1923, II, s. 1198-1152; Amerika Dışişleri Bakanlığı, Seri C, No. 52, Türkiye No. 3.10.1923; DDI (i) No. 724, Chester tasarısının tarihi. FO/9149/E 3692, CP No. 47, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul 10.4.1923; FO/9150/E 4320, Henderson'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 24.4.1923.

²³⁴ FO/9074/E 4092, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 16.4.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923; PRFRUS, s. 1201-1205; Evans, s. 346.

²³⁵ FO/9069/E 2747, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Crowe'un derkenarı, 13.3.1923.

oldukları tutumdan hiç memnun olmıyan Lord Curzon, onları konferansın ikinci dönemine çağırmaktan çekiniyordu²³⁶. Fakat Sir Horace Rumbold ve Washington'daki İngiliz Büyükelçisi Sir A. Geddes, Amerikalılar konferansa davet edilmezse, Bağlaşık çıkarlarına karşı cephe almaları ihtimali olduğunu ileri sürerek Lord Curzon'u bu görüşünden caydırmayı başarıyor, İngiliz Dışişleri Bakanı, onları konferansın ikinci dönemine çağırmak zorunda kalıyordu²³⁷.

4. KONFERANSIN İKİNCİ DÖNEMİ VE LOZAN ANTLAŞMASI

Lozan Konferansının ikinci dönemi, 23 Nisan 1923'te başlıyordu. Konferansa, Lord Curzon'un yerine, İngiliz delegasyonunun başkanlığına getirilen İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold başkanlık ediyordu. Yanında siyasî memurlarından (Türk düşmanlığıyla tanınmış) Andrew Ryan da bulunan ve konferansın ikinci kez başarısızlığa uğramasından hiç bir tarafın çıkar sağlayamayacağına inanan Rumbold, kesin bir anlaşmaya varmak amacıyla konferansa gelmiş bulunuyordu²³⁸.

Türk delegasyonunu yine İsmet Paşa başkanlığındaki eski hey'et üyeleri temsil ediyordu. Bu kez, Avrupa diplomasisi alanında daha tecrübeli olan ve Ankara'ya barışı sağlamış olarak dönmek isteyen İsmet Paşa²³⁹, Bağlaşıklar arasında baş göstermeğe başlıyan parçalanmadan azamî ölçüde yararlanmaya hazırlanıyordu²⁴⁰.

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé tarafından temsil edilen Fransızlar, Chester İmtiyazı'nın kendilerine karşı haksızlık olduğu iddiasıyla konferansa geliyor; Türk yönetiminin "göz-

²³⁶ FO/9069/E 2742, Crowe'un derkenarı, 14.3.1923; FO/9074/E 3852, Amerika Dışişleri Bakanlığı sorumlusu Dulles'in andırısı; Geddes'ten Curzon'a yazı, Washington, 5.4.1923; Curzon'dan Geddes'e telyazısı, Londra, 23.4.1923.

²³⁷ FO/9074/E 3669, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 10.4.1923; *a.g.e.*, E 3703, Geddes'ten Curzon'a telyazısı, Washington, 10.4.1923; *a.g.e.*, E 3849, CP No. 45, DBFP 1/XVIII, s. 686-687, Curzon'dan Geddes ve Henderson'a telyazıları, Londra, 20.4.1923; DDI (i) No. 698 ve 704.

²³⁸ FO/9069/E 2630, Rumbold'dan Müsteşar Yardımcısı Oliphant'a mektup, İstanbul, 5.3.1923; FO/9073/E 3368, Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra, 30.3.1923.

²³⁹ BMM.ZC., C. 29, s. 145; FO/9074/E 4092, FO/9075/E 4148, Rumbold'dan Curzon'a mektup, İstanbul, 16.4.1923 ve telyazısı, Lozan, 23.4.1923.

²⁴⁰ Karacan, s. 275-276.

dağı verici tedbirlerine" karşı duydukları kini açıkça belirtiyorlardı²⁴¹. Fransız basını, Fransız murahhas hey'etine, Lozan'da sert davranmayı öneriyordu²⁴². Bu arada Türklerin Kilikya'da askeri eylemlere giriştikleri yolunda söylentiler dolaşıyor; İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser vekili, buna BMM yönetiminin dikkatini çekerek, Türk askerlerinin Kilikya'dan çekilmelerini istiyordu²⁴³.

Öte yandan, Montagna tarafından temsil edilen İtalyanlar, Türkiye'nin hak iddiasında bulunduğu Meyis Adası ile yakından ilgileniyor, bu adayı Türklere vermemek için ellerinden gelen çabayı harcamaya hazırlanıyorlardı²⁴⁴. Venizelos'un temsil ettiği Yunanlılar ise, Türklerin kendilerinden savaş tazminatı istemelerine sert bir şekilde karşı çıkmak amacıyla konferansa tehdit edici bir tavırla dönüyorlardı.

Lozan Konferansının ikinci dönemi başlarken, üç komisyon kuruluyordu. Henüz çözüme bağlanmamış bazı arazi sorunlarına ve yabancılara karşı uygulanacak adli rejim konusuna bakacak olan birinci komisyona Sir Horace Rumbold; malî ve sıhhi konularla ilgilenecek ikinci komisyona Pellé; ekonomik sorunlarla uğraşacak üçüncü komisyona ise Montagna başkanlık edecekti. Türk murahhas hey'eti bu düzeni kabul ediyor, ikinci dönem görüşmelerine uygun bir hava içinde başlanıyordu²⁴⁵. Çok geçmeden, kesin barışın, genellikle Türk-Yunan ve Bağlaşık savaş tazminatı, Osmanlı Genel Borcu, kapitülasyonlar, yabancılardan Türkiye'den hak iddiasında bulundukları imtiyazlar ve Bağlaşıkların işgallerinde bulunan Türk ülkelerinin boşaltılması sorunlarının çözümüne dayandığı açıkça anlaşıyordu.

(i) Trakya Sorunu

Sir Horace Rumbold'un başkanlığındaki birinci komisyon, 24 Nisanda ilk konu olarak Türklerin Trakya'da Yunanistan'la sınır-

²⁴¹ FO/9089/E 7722, Rumbold'dan Curzon'a yazı, Lozan, 24.7.1923.

²⁴² FO/9074/E 4112, Phipps'ten Curzon'a telyazısı, Paris, 23.4.1923.

²⁴³ FO/9075/E 4291, Phipps'ten Curzon'a telyazısı, Paris, 29.4.1923; *a. g. e.*, E 4391, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 1.5.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

²⁴⁴ FO/9089/E 7722, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 24.7.1923.

²⁴⁵ FO/9075/E 4146, E 4149, DBFP 1/XVIII, s. 688-690, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 23.4.1923.

larının, Meriç ırmağının ortasından (Thalweg) başlamasıyla ilgili dileklerini ele alıyor; Meyis Adası İtalyanlara verilirse, Türklerin bu dileğinin kabul edileceğini açıklıyor²⁴⁶; 28 Mayıs'ta İsmet Paşa, Bağlaşık temsilcileriyle yaptığı özel görüşmede, sınırın Thalweg'den başlamasına ve Ege Denizi'ndeki Tavşan Adalarının (*Rabbit Islands*) Türkiye'ye verilmesine karşılık, Adakale ve Meyis Adası üzerindeki Türk isteğinden vazgeçiyordu²⁴⁷.

(ii) *Yunan Savaş Tazminatı*

Konferansın ikinci döneminde ele alınan oldukça ihtilâflı konulardan biri de, Türklerin Yunanlılardan istediği savaş tazminatı idi. Rumbold'un ilkin küçümsediği bu sorun, daha sonra çok tehlikeli bir noktaya geliyor ve Bağlaşıklar'ın "büyük" olarak niteledikleri diğer sorunların çözümüne kadar ertelemek istedikleri oldukça önemli bir konu oluyor²⁴⁸, Mayıs ortalarında, beklenmedik bir sırada, konferansta bomba gibi patlıyordu. Atina yönetimi, Yunan ordusunun Anadolu'da yapmış olduğu tahribata karşılık Türkiye'ye tazminat ödemiye yanaşmıyor; bu konudaki Yunan görüşünü hiç vakit geçirmeden konferansa iletmek ve Venizelos, Atina'dan gönderilen talimata uymaz ve Yunan temsilciliğinden çekilmek isterse, onun yerini almak üzere, Yunan Dışişleri Bakanı Aleksandris'i Lozan'a gönderiyor²⁴⁹, fakat Rumbold'un da desteğiyle Venizelos, Aleksandris'i, tazminat sorununun ancak İsmet Paşa ile doğrudan doğruya yapılacak görüşmeler yoluyla en iyi çözüm şekline bağlanabileceğine inandırmayı başarıyordu.

Bu konuda Türklerle bir anlaşmaya varma eğiliminde olan Venizelos, Türkler, Yunanlılardan tazminat istemekten vazgeçerlerse,

²⁴⁶ FO/9075/E 4175, E 4215, E 4218; FO/9077/E 5003; FO/9079/E 5520, CP. No. 369, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan 25, 26 ve 28. 5.1923 ve Konferans tutanakları (procès-verbal) No. 1, 24.4.1923. Meyis Adasıyla ilgili görüşmeler için bkz. DBFP 1/XVIII, s. 688-694, 804-807 ve 812; Recueil (2) i, s. 268-271; DDI (i) No. 736, 745 ve 750; *a.g.e.*, (ii), No. 14, 17, 21, 39, 43 ve 59; PRFRUS, s. 989.

²⁴⁷ FO/9079/E 5520, DBFP 1/XVIII, s. 812; CP No. 369, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 28.5.1923.

²⁴⁸ FO/9077/E 4859, DBFP 1/XVIII, s. 741-742, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 12.5.1923.

²⁴⁹ FO/9102/E 4663, E 4664, CP No. 206/7, DBFP 1/XVIII, s. 729, Bentinck'ten Curzon'a telyazıları, Atina, 8.5.1923; Kordatu, s. 608-610.

Karaağaç'ı ve kuzeyde, Meriç'le Arda ırmakları arasında bulunan üçgen şeklindeki küçük bölgeyi onlara önermeyi tasarlıyordu²⁵⁰. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, tazminat sorunu başka türlü çözülemezse, Venizelos'un bu tasarısını uygun buluyor; bu arada Batı Trakya'ya asker yığmaya başladığı söylenen Yunan yönetimini, Trakya'da Lozan Konferansını temelden yıkacak "çalgınca bir maceraya" girişmemesi için uyarmasını ve Yunanistan'ın böyle bir serüvenden yararlanmasına Bağlaşıklar'ın izin vermiyeceğini kesinlikle belirtmesini Atina'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Bentinck'e bildiriyordu²⁵¹. Esasen Yunanlılar, Türkiye'ye tek başlarına saldırırlarsa, Sırbistan ve Bulgaristan'ı da karşılarında bulacaklarını iyice biliyorlardı²⁵².

Lozan'daki Yunan temsilcisi Venizelos, 14 Mayıs'ta İsmet Paşa ile özel bir görüşme yaparken, Yunanistan'ın savaş tazminatı ödeyemeyeceğini, fakat Türk yönetimini manevî bakımdan tatmin etmeye hazır olduğunu bildiriyordu. Venizelos'un planına göre, Yunanistan, kendi ordusunun Anadolu'da savaş törelerine aykırı olarak girişmiş olduğu davranışlardan ötürü tazminat ödemek sorumluluğunu bir deklarasyonla üstlenmeli; buna karşılık Türkiye, Yunanistan'ın malî durumunun böyle bir tazminat ödemesine izin vermediğini takdir ederek isteğinden vazgeçmeli idi²⁵³. Venizelos, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmelerde, daha önce başvurduğu Atina yönetiminden, Türkiye'ye Karaağaç'ı önerme iznini koparmış bulunuyordu²⁵⁴.

Türk-Yunan tazminat sorununun çözümüne şimdi tek engel, Bağlaşıklar'ın Türkiye'den savaş tazminatı istemekte direnmeleri idi. Bu konuda İtalyanlarla Fransızlar cephe birliği yaparak ağır basıyorlar, Türkiye'den savaş tazminatı isteğinin saklı tutulmasında direniyorlardı²⁵⁵. İtalyanların bunda gizli bir maksadı vardı: Meyis

²⁵⁰ CP No. 230, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.5.1923.

²⁵¹ FO/9102/E 4939, Harington'dan İngiliz Harbiye Bakanlığı'na telyazısı, İstanbul, 14.5.1923; *a.g.e.*, E 4921, CP No. 236, DBFP 1/XVIII, s. 749-750, Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra, 15.5.1923.

²⁵² FO/9103/E 5073, DBFP 1/XVIII, s. 756, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Oliphant'ın derkenarı, 19.5.1923.

²⁵³ FO/9102/E 4927, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 14.5.1923.

²⁵⁴ FO/9103/E 5094, DBFP 1/XVIII, s. 762-763, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 18.5.1923.

²⁵⁵ FO/9075/E 4446, DBFP 1/XVIII, s. 709-710, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 2.5.1923.

Adasının İtalya'ya verilmesini sağlamak amacıyla, tazminat isteğini Türklerle Bağlaşıklar'a karşı bir baskı aracı olarak kullanmak istiyorlardı. Fransızların ise malî ve ekonomik sorunlarla ilgili olarak, Türklere karşı kuyruk acıları vardı.

Tazminat sorununun bir çıkmaza girmesinden kaygılanan Rumbold, tazminat isteğinden vazgeçmeleri için Roma ve Paris'e baskı yapmasını Lord Curzon'dan rica ediyor; Bağlaşıklar bu isteklerinde direnirlerse, İsmet Paşa'nın Lozan Konferansından çekilmekten başka bir çaresi olamayacağı konusunda Amerikalı temsilci Grew'e yakındığını bildiriyordu ²⁵⁶.

Bu arada Yunanistan'da hızlı gelişmeler oluyor; Yunan ordusu, Türklere karşı yürümeye hazırlanıyordu. Lozan'daki Yunan temsilcileri, 24 Mayıs'ta konferansta bir bomba patlatıyor: tazminat konusunda anlaşmaya varılmazsa, iki güne kadar konferansı terkeceklerini açıklıyorlardı ²⁵⁷. Fakat iki gün geçmeden İtalyanlarla Fransızlar, Türkiye'den savaş tazminatı istemekten vazgeçtiklerini bildiriyorlar ²⁵⁸, böylece İsmet Paşa'ya, Yunan tazminatı konusunda Ankara'nın talimatı dışında bir uzlaşma fırsatı veriyorlardı.

Bu uzlaşmaya göre, İsmet Paşa, Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı ödemesi sorumluluğunu kabullenmesi ve Karaağaç'ı geri vermesine karşılık, Yunan tazminatının nakdî para olarak ödenmesini istemekten vazgeçiyor ²⁵⁹; Ankara'ya gönderdiği uzun bir telyazısında, Türkiye'nin en tehlikeli düşmanı ile anlaşmaya vararak, Yunan ordusunun Türkiye'ye karşı arzettiği tehlikeyi ortadan kaldırmak niyetiyle davrandığını ileri sürüyor; konferans o anda yeniden kesintiye uğrarsa, Yunan ordusunun Türkiye'ye karşı harekete geçmesi için ortada bir neden kalmadığını ve kesin barışın bu tazminat sorununun çözümüne bağlı olduğuna inandığını belirtiyordu ²⁶⁰. Fakat

²⁵⁶ FO/9075/E 4446; FO/9076/E 5323, DBFP 1/XVIII, s. 709-710, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan, 2 ve 24.5.1923; PRFRUS, s. 989.

²⁵⁷ FO/800/240, Ryan'dan Henderson'a yazı, Lozan, 29.5.1923.

²⁵⁸ FO/9089/E 7722, CP No. 322, Rumbold'dan Curzon'a yazılar, Lozan, 25.5.1923 ve 24.7.1923.

²⁵⁹ CP No. 399, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 26.5.1923; FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923; Dafnis, s. 46-51; Kordatu, s. 600-605 ve 610-611.

²⁶⁰ FO/9080/E 5671 DBFP 1/XVIII, s. 818-819, Hederson'dan Curzon'a telyazıları, İstanbul 31. 5. 1923.

İsmet Paşa'nın tazminat konusunda Başbakan Hüseyin Rauf'la arası açılıyordu. Hüseyin Rauf, Yunan önerisinin kabulünden yana değildi. İsmet Paşa ise, kendi önerisi kabul edilmezse Ankara'ya döneceğini bildiriyordu. Mustafa Kemal'in bu konuda İsmet Paşa'nın tarafını tutması üzerine, Hüseyin Rauf ona yeni talimat göndererek, Osmanlı genel borcunun faizi, Bağlaşıklar'ın Türk topraklarını ivedilikle boşaltmaları ve adli formül gibi "önemli konular" Türkiye lehinde çözüme bağlanırsa Yunan önerisini kabul etmesini; bu konuların çözümünde daha fazla ödün vermemesini bildirmek zorunda kalıyordu ²⁶¹.

(iii) *Kapitülasyonlar*

Yunan tazminatından sonra, kapitülasyonlar konusu da Lozan'da kesin bir anlaşmaya varılmasına büyük bir engel teşkil ediyordu. Türk temsilcisi Hasan Bey'in (Saka) 25 Nisan 1923'te üçüncü komisyonda kapitülasyonları, 1914 Eylülünde yürürlükten kaldırılan "tek taraflı davranışlar" olarak nitelemesi, Bağlaşıklık temsilcileri arasında sert tepkilere yol açıyordu ²⁶². Çözümü güç konulardan biri olan adli kapitülasyonlar, dokuz gün sonra, birinci komisyon tarafından ele alınıyordu. Komisyon başkanı Rumbold, bu konuyla ilgili Montagna formülünün, konferansın birinci döneminin sonunda barışın derhal imzalanmasını mümkün kılmak amacıyla şahsî bir öneri olarak ileri sürüldüğüne değinerek, bu formülden şimdi neden sarfınazar edildiğini açıklamaya çalışıyor, fakat Türkleri ikna edemiyordu. Bunun üzerine Bağlaşıklar yeni bir formül hazırlıyorsa da, İsmet Paşa bunu kabul etmiyerek Montagna formülü üzerinde direniyor; Bağlaşıkları, Türkiye'yi küçük düşürmeye ve eski kapitülasyonların yerine yeni kapitülasyonlar koymaya yeltenmekle suçluyordu ²⁶³. Esasen İsmet Paşa, bu konuda Montagna formülü üzerinde

²⁶¹ *Söylev*, s. 514-544; *Speech*, s. 635-649; Cebesoy, s. 330-336; Aydemir, s. 122-126; FO/9078/E 5369; FO/9080/E 5671, DBFP 1/XVIII, s. 818-819, Henderson'dan Curzon'a telyazıları, İstanbul, 25 ve 31. 5. 1923; FO/9079/E 5404, Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya telyazısı, Ankara, 25.5.1923; FO/9103/E 5363, DBFP 1/XVIII, s. 793-794, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Lindsay'ın derkenarı, 26.5.1923.

²⁶² FO/9075/E 4215, DBFP 1/XVIII, s. 691-693, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 25.4.1923; Recueil (2) i, s. 9-19 ve 268-271; DDI (i), No. 743.

²⁶³ FO/9076/E 4541, DBFP 1/XVIII, s. 714-717, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 4.5.1923; Recueil (2) i, s. 39-51; PRFRUS, s. 1001-1002.

direnmek ve formülün değiştirilmesinde ısrar ederlerse konferansın kesintiye uğramasından kaçınılamıyacağı yolunda Bağlaşıklar'ı uyar-mak için Başbakan Hüseyin Rauf'tan kesin direktif almıştı²⁶⁴.

Rumbold'la yaptığı özel bir görüşmede, bu konudaki İngiliz tutumundan yakınıyor, bunun Türk kamuoyu karşısında kendisini güç bir durumda bırakacağını, Ankara'da iken Türk-İngiliz anlaş-mazlıklarının giderildiği; Bağlaşıklar'ın Montagna formülünü kabul etmeleri üzerine adli sorunun bir çözüme bağlandığı görüşünü beyan ettiğini; İngilizlerin şimdi Bağlaşık formülü üzerinde direnmelerinin durumu altüst ettiğini ve dolayısıyla oldukça güç bir durumda kal-dığını bildiriyordu²⁶⁵. Fakat İsmet Paşa'nın bu tutumu Bağlaşıklar üzerinde hiç bir etki yapmıyor, kendi formüllerinde ısrar ediyorlardı. Bunun sonucu olarak adli rejim konusunda bir çıkmaza giriliyordu.

Bu arada Yunan tazminatı konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, Türk hukuk uzmanı Münir Bey (Ertegün), adli formül konu-sunda Fransız ve İngiliz hukuk uzmanlarıyla görüşüyor, Montagna ve Bağlaşık formülleri arasındaki bazı küçük değişiklikleri incelemeyi kabulleniyorsa da, İsmet Paşa tutumunda direniyordu. Bu arada bir sonuca varılamıyacağını anlayan Rumbold, Lord Curzon'a gönder-diği telyazısında, adli rejim konusu barışın imzalanmasına tek engel olarak kalırsa, konferansı bu konuda kesintiye uğratmada Bağlaşık-lar'ın haklı gösterilemeyeceğini; esasen Türkiye'den, uygar ülkelerde yürürlükte olan adli usullerle bağdaşmayan bir usul uygulamasının istendiğini bildiriyordu. Rumbold'un bu görüşlerinden etkilenen Curzon, adli deklarasyon konusunda konferansı aksatmanın doğru olamayacağını, fakat bu konuda son kozunu oynamadan rıza göster-memesini Rumbold'a sıkıca tembihliyor; böylece, Türkler bir zafer daha kazanıyordu²⁶⁶.

²⁶⁴ FO/9076/E 4653, CP 201, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 7.5.1923.

²⁶⁵ FO/9076/E 4543, CP 185, DBFP 1/XVIII, s. 718-720, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 4.5.1923; *Times*, 5.5.1923; FO/9076/E 4522.

²⁶⁶ FO/9079/E 5422, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 26.5.1923; DBFP 1/XVIII, s. 812-813, Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra, 30.5.1923; FO/800/240, Henderson'dan Ryan'a yazı, İstanbul, 5.6.1923.

(iv) *Osmanlı Genel Borcu*

Daha çok Fransızları ilgilendiren Osmanlı genel borcunun faizinin hangi para ile ödeneceği, âdeta çözülmez bir sorun haline geliyordu ²⁶⁷. Ödeme, borç senetlerinde belirtildiği gibi, sterlin üzerinden yapılırsa, Türklerin her yıl yaklaşık olarak 5 milyon, frank üzerinden yapılırsa, 1.700.000 sterlin ödemeleri gerekiyordu. Doğal olarak Türkler, frank üzerinden ödemeyi tercih ediyorlar; Fransızlar ise, borcun, ya altın ya da sterlin olarak ödenmesini istiyorlardı. Türkler, Fransızların bu isteğini bir çeşit “üstü kapalı tazminat” olarak niteliyorlar; kupon sahipleriyle, barışın imzalanmasından sonra doğrudan doğruya görüşmelere girişme hakkını mahfuz tutmak yoluna gidiyorlardı. Bağlaşıklar, Türklerin bu hakkını kabul ediyor, ancak bu konuda antlaşmaya bir deklarasyon eklenmesini istiyorlardı.

İsmet Paşa'ya göre, Paris'teki kupon sahipleri, barışın imzalanmasından sonra görüşmelere girişmeyi kabullendiklerine göre, böyle bir deklarasyonun şekli pek önemli değildi ²⁶⁸. Bu arada Ankara'dan gelen kesin direktiflerde, Genel Borcun frank üzerinden ödenmesinde ısrar edilmesi, altın olarak ödenmesinin kesinlikle reddedilmesi emrediliyordu. Hattâ Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın tüm çabalarının ürünlerinin, bu noktada başarı sağlanmasına bağlı olduğunu kendisine bildiriyordu. Sonra Başbakan Hüseyin Rauf'un, Türkiye'nin yapmış olduğu fedakârlıkların bir sınırı olduğuna, ülkeye ekonomik ve malî kölelik getirecek bir barışı kabul edemeyeceğine dair Ankara'da basına verdiği demeç de, İsmet Paşa'yı etkiliyordu ²⁶⁹.

Genel Borç sorunu 11 Haziranda konferansta gene ele alındığında, Türkler kendi isteklerinde direniyorlar, Bağlaşıklar bunu gene reddediyorlar, ama Pellé'nin tehditleri İsmet Paşa'yı hiç etkilemiyordu. Oturum sonunda Lord Curzon'a gönderdiği telyazısında Rumbold, Türklerin, konferansı kesintiye uğratarak yeniden savaşa girmeyi, gelirlerinin en önemli kısmını “şantajcı yabancıların” elinde bırak-

²⁶⁷ FO/9077/E 4859, DBFP 1/XVIII, s. 741-742, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 12.5.1923.

²⁶⁸ FO/9079/E 5422, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 26.5.1923.

²⁶⁹ FO/9080/E 5808, Harington'dan Harbiyeye telyazısı, İstanbul, 4.6.1923; FO/9082/E 6107, CP No. 478, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 12.6.1923.

maya tercih ettiklerini bildiriyor²⁷⁰; bu uyarıyı, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser vekili Henderson da tekrarlıyarak, Türklerin Anadolu'ya çekilmeyi, Türkiye'nin mali ve ekonomik bağımsızlığını çığneyen bir antlaşmayı imzalamaya tercih ettiklerini; Genel Borcu sterlin üzerinden ödemeyi kabullenmiyerek konferansın kesintiye uğraması tehlikesini göze alacakları görüşünü ileri sürüyordu²⁷¹.

Türklerin bu direnişine karşılık, Fransızlar da boyun eğmeme azmindeydiler. Bu çıkmaza bir çözüm bulmak amacıyla, Rumbold, genel borçlarla ilgili deklarasyonun antlaşmadan çıkarılmasını; esasen bunun kupon sahiplerine hiç yardımı olamayacağını ve Türk yönetimine, kupon sahipleriyle doğrudan doğruya görüşmelere girişme izninin verilmesi görüşünü ileri sürüyor; çok geçmeden Türkler yeni bir borç isteyince, kupon sahiplerinin tatmin edici koşullar sağlayabileceklerini; İngiltere'nin özellikle bu konuda barışın sekteye uğratılmasından yana olmadığını belirtiyor²⁷²; İngiliz hükümetinin, Fransızların bu konudaki inatçı tutumunu desteklemeyeceğini Pellé'ye bildiriyordu²⁷³. 13 Haziranda Curzon'a gönderdiği telyazısında, bu konuda Bağlaşklar'ın bir savaşa girmek niyetinde olmadıklarını Türklerin bildiğini²⁷⁴; dokuz gün sonra gönderdiği telyazısında ise, görüşmeler başarısızlığa uğrarsa, konferanstan çekilerek Yunanlılarla ayrı bir barış imzalaması için İsmet Paşa'ya Ankara'dan talimat gönderilmiş olduğunu öğrendiğini; esasen Yunanistan'ın da ekonomik ve askerî nedenlerden ötürü böyle bir barıştan yana olduğunu; Venizelos'un Türklere yaklaşmak konusunda gizli sondajda bulunduğunu bildiriyordu²⁷⁵.

Bu arada Fransız hükümeti, halâ çözümlenememiş sorunlar konusunda Türklere bir çeşit ultimatoom (*mise en demeure*) verilmesi

²⁷⁰ FO/9083/E 6406, DBFP 1/XVIII, s. 880-882, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 19.6.1923.

²⁷¹ FO/9084/E 6534, DBFP 1/XVIII, s. 894-896, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 24.6.1923.

²⁷² FO/9082/E 6101, E 6103, DBFP 1/XVIII, s. 851-854, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan, 11 ve 13.6.1923.

²⁷³ FO/9082/E 6217, CP No. 498, DBFP 1/XVIII, s. 868-870, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 14.6.1923.

²⁷⁴ CP No. 590, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.6.1923.

²⁷⁵ CP No. 289, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 22.5.1923; Dafnis, s. 52-59.

için diğer Bağlaşık temsilcilerini iknaya çalışmak yolunda Lozan'daki delegelerini sıkıştırıyor; fakat İngiliz yönetimi, kupon ve imtiyaz sahipleri adına savaşa girmenin haklı gösterilemeyeceği görüşünü belirtiyor; Romanya ve Sırbistan delegeleri de böyle bir siyaseti desteklemeyeceklerini açıklıyorlardı²⁷⁶. Bir felâketi önlemeye çalışan Rumbold, Genel Borç İdaresi (*Düyun-u Umumiye*) ile borç senetlerinin tanınmasını, Türklerin borcu frank üzerinden ödemelerini sağlayacak bir formül bulunmasını öneriyor; Türklere boyun eğmeyi onur kırıcı bulmakla birlikte, Bağlaşıklar bu konuda kuvvete başvuramayacaklarına göre, onların en uygun bir anlaşmaya varmaları gereğine inanıyor; gene Lord Curzon'a başvurarak onu, konferansa yardımda bulunmaya çağırıyor; çıkmazın anahtarının şimdi Paris'te bulunduğunu; genel borç ve imtiyazlar sorunu çözülürse, barışın sağlanmış olacağını bildiriyor; Yunan temsilcisi Venizelos'un sabırsızlanmaya başladığını; o ve İsmet Paşa Bağlaşıkların gıyabında bir anlaşmaya varırlarsa, Türklerin daha uzlaşmaz bir tutum uygulamalarına ve Yunan ordusunun Türklere karşı savaşa girebileceklerine değiniyordu. Buna karşılık veren Curzon, genel borç sorununu şimdilik bir yana bırakarak askıdaki diğer konularda İsmet Paşa'yı görüşlerini açıklamaya zorlamasını Rumbold'a öneriyordu²⁷⁷.

İsmet Paşa, Bağlaşıklar'ın sabırsızlanmaya başladıklarını ve ikinci derecede önemli konuların çözülmesi zamanının geldiğini anlayınca, Rumbold'un iddiasına göre, genel borçlar, Türk ülkelerinin boşaltılması ve imtiyazlarla ilgili sorunları sırasıyla birbirine bağlama kararını veriyordu. Amacı, Genel Borçla ilgili faizin frank üzerinden ödenmesini; açık ya da kapalı bir koşulun antlaşmaya eklenmesini sağlamak ve Türkiye'nin antlaşmayı onaylamasından hemen sonra, Türk ülkelerinin Bağlaşıklar tarafından boşaltılacağına dair resmî ve sağlam bir güvence almaktı. Bu iki noktada sağlayacağı başarıyla, o ana kadar konferansta uyguladığı tutumu haklı gösterecekti²⁷⁸. Bu konu-

²⁷⁶ FO/9085/E 6937, DBFP 1/XVIII, s. 919-920, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 3.7.1923.

²⁷⁷ FO/9083/E 6448, CP No. 529, DBFP 1/XVIII, s. 883-884, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan, 19 ve 20.6.1923; Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra, 22.6.1923.

²⁷⁸ FO/9084/E 5648, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 24.6.1923.

larda inisiyatifini kullanarak, kendisine verilmiş olan talimatın dışına tekrar çıkmak istemediğinden, Ankara ile sürekli telgraflaşıyordu. Ankara'dan aldığı direktifte, başka bir konunun görüşülmesine geçmeden önce, Genel Borç sorununu bir çözüme bağlaması kendisine emrediliyordu²⁷⁹. İsmet Paşa, görüşme yetkisini sınırlamaya çalışan Ankara'nın bu tutumuna içerliyor, Türk murahhas hey'etinin her davranışının "en küçük ayrıntıya kadar" kontrole tabi tutulmasından sızlanıyordu. Ankara'ya gönderdiği telyazısında, Başbakan Hüseyin Rauf'u ve Maliye Bakanını, Lozan'a giderek Türk hey'etinin sorumluluğunu üstlenmeye çağırıyordu. Bu telyazısını gören Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya verdiği karşılıkta, ondan görevini sürdürmesini ve "mutlu bir sonuca" vardırmasını istiyordu²⁸⁰.

28 Haziran günkü oturumda Rumbold, şu uzlaştırmacı öneride bulunuyordu: Türkler ya Paris borç formülünü ya da borç sorununun antlaşmadan çıkarılmasını kabul etmeliydiler; ama bu durumda, Bağlaşıklar, alacaklıların haklarının saklı tutulduğunu tek taraflı bir deklarasyonla beyan edeceklerdi. Bundan başka Türkler, Bağlaşıkların imtiyazlarla ilgili ilkelerini kabul etmeli; Bağlaşıklar ise, antlaşmanın imzalanmasını izleyen 6 hafta içinde İstanbul'u boşaltmalıydılar²⁸¹.

Rumbold'un bu önerisini onaylayan Fransız devlet başkanı Raymond Poincaré, Genel Borçla ilgili deklarasyon antlaşmadan çıkarılacaksa, borcun hangi para üzerinden ödeneceği konusunda Türklerle alacaklılar arasında bir anlaşmaya varılincaya kadar, Bağlaşıklar'ın İstanbul'u işgali sürdürmeleri görüşünde direniyordu. Rumbold, onun bu görüşünü onaylamıyor, Fransızların bu tutumunun ancak konferansın kesilmesine ve savaşın yeniden başlamasına yol açacağına, Türklerle Yunanlıların ayrı bir anlaşmaya varmaları tehlikesinin halâ var olduğuna inanıyordu²⁸².

Londra'nın da baskısı ile, Poincaré sonunda görüşünü değiştiriyor ve Pellé'ye gönderdiği direktifte, askıdaki tüm sorunlar çözüme bağlandığı ve Bağlaşıklar, antlaşmaya eklenecek bir protokolle Genel

²⁷⁹ Cebesoy, s. 339.

²⁸⁰ *Söylev*, s. 514-544; *Speech*, s. 649-652; Cebesoy, s. 337-344.

²⁸¹ CP No. 558, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 28.6.1923.

²⁸² CP No. 25, 572, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan, 3.6.1923 ve 4.7.1923.

Borç konusunda kendi görüşlerini saklı tutacak olurlarsa, borçla ilgili deklerasyona ilişkin isteğinden vazgeçmesini bildiriyordu²⁸³. Bağlaşıklar, 7 Temmuz 1923'te İsmet Paşa'ya, Rumbold'un önerilerine dayanan bir formül öneriyorlar, iki gün sonra taraflar arasında bu konuda kesin bir anlaşmaya varılıyordu²⁸⁴.

(v) *Türk Topraklarının Boşaltılması*

Buna rağmen henüz bir çözüme bağlanmamış iki önemli sorun vardı: Bağlaşıklar'ın işgalindeki Türk ülkelerinin boşaltılması ve imtiyazlar sorunu. Türk topraklarının tahliyesi, Türk delegasyonu için hayati bir konu idi ve bunda başarı sağlamak için elden gelen her türlü çabayı sarfediyorlardı. Ama, İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu konunun erken bir vakitte görüşülmesinden yana değildi; çünkü Türk topraklarının boşaltılması sorunu, Bağlaşıkların elindeki "biricik güçlü koz"du. 25 Nisan 1923'te, İsmet Paşa, Bağlaşıkların Türk ülkelerini boşaltmak niyetlerini bir deklerasyonla belirtmeleri gereğini Rumbold'a bildirince, Rumbold, görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa, Bağlaşıkların bu ülkeleri boşaltacaklarını söylemekle yetiniyordu²⁸⁵.

Bu arada Bağlaşıklar'ın Türk ülkelerini boşaltma konusunu, ekonomik ve adli sorunlarla Musul konusu çözülünceye kadar ertelemek niyetinde olduklarına dair Mustafa Kemal tarafından uyarılan İsmet Paşa²⁸⁶, bir ay sonra Rumbold'la yine aynı konuyu görüşüyor, Türk ülkelerinin boşaltılmasına büyük önem veriyordu. Rumbold'un 27 Mayıs'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, İsmet Paşa, Türk ülkelerinin yakında boşaltılacağını Ankara'ya bildirerek, Yunanistan'dan istenilen tazminat konusunda uyguladığı uzlaşıcı tutumu, iç siyaset bakımından haklı göstermek istiyordu. Rumbold, boşaltma konusunda İsmet Paşa'ya kesin güvence vererek durumunu sağlamlaştırmak istiyordu; ama Lord Curzon buna yanaşmıyordu; çünkü

²⁸³ CP No. 39, Crewe'den Curzon'a telyazısı, Paris, 6.7.1923.

²⁸⁴ CP No. 43/47/52, FO/9085/E 7115, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan, 7, 8 ve 9.7.1923; Recueil, s. 428-433.

²⁸⁵ FO/9075/E 4257, DBFP 1/XVIII, s. 695-696, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 26.4.1923; Lindsay'in derkenarı.

²⁸⁶ Mustafa Kemal'den İsmet Paşa'ya telyazısı, Ankara, 25.5.1923; *Söylev*, s. 514-544; *Speech*, s. 640.

Musul sorunu görüşülürken, boşaltma konusunun Türklere karşı kullanılabilecek en son baskı aracı olduğuna inanıyordu²⁸⁷.

Haziran ayı ortalarında Rumbold, Türk ülkelerini boşaltmanın hâlâ kolayca kabul edilmemesi gereken önemli bir taviz olduğuna; askıdaki tüm sorunlar, özellikle Genel Borç, ticarî imtiyazlar ve Musul konusu bir çözüme bağlanmadıkça görüşülmemesi gerektiğine inanıyordu²⁸⁸. Rumbold'un bu niyetini sezen İsmet Paşa, 15 Haziranda İtalyan delegeyle görüşürken, boşaltma koşullarını öğrenirse, Genel Borç Konseyine yapılması gereken deklarasyonla ilgili olarak hukuk uzmanlarınca kaleme alınan formülün kabul edilebileceğini; durumunu güçlendirmek için boşaltma koşullarını Ankara'ya bildirebileceğini söylüyordu. Ancak boşaltma sorununu, Genel Borç ve Musul sorunlarının çözümünden sonra ele almayı tasarlayan Rumbold, bu konuda İsmet Paşa'yı tatmine yanaşmıyordu²⁸⁹. 23 Haziranda Genel Borç, imtiyazlar ve Musul gibi önemli sorunlar halâ askıda iken, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede, Türklerin, Bağlaşıklar'ın Türk ülkelerini boşaltma konusundaki iyi niyetlerinden kuşulanmamaları gerektiğini; fakat diğer sorunlar çözülmedikçe ya da son çözüm aşamasına girmedikçe, Bağlaşıklar'ın bu konuyu müzakere edemeyeceklerini bildiriyordu. İsmet Paşa, bu konuda daha açık bir demeçte bulunması için Rumbold'u sıkıştırıyorsa da bunda başarı sağlamıyor²⁹⁰; bunun üzerine Bağlaşıklar'ı bir dereceye kadar tatmin ederek boşaltma konusunda onlardan kesin güvence alabilmek amacıyla Genel Borç ve Musul sorunlarını bir çözüme bağlamak için büyük bir çaba harcamaya başlıyordu.

Musul sorununa gelince, bu konuda büyük güçlükler kalmamıştı. Rumbold, bu sorunun daha önce önerildiği gibi bir yıl yerine altı ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla bir çözüme bağlanmasını öneriyor; böylece, boşaltma konusunun, Musul sorununun çözümünde bir koz olarak kullanılmasını

²⁸⁷ FO/9079/E 5470, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 27.5.1923; *a.g.e.*, E 5500, Curzon'un derkenarı, 29.5.1923.

²⁸⁸ FO/9082/E 6101, DBFP 1/XVIII, s. 858-859, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.6.1923.

²⁸⁹ FO/9083/E 6252, DBFP 1/XVIII, s. 871-873, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 15.6.1923.

²⁹⁰ FO/9084/E 6547, DBFP 1/XVIII, s. 890-894, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 23.6.1923; Recueil, s. 393-407.

mümkün kılmaya çalışıyor²⁹¹; bu sorunun çözülme süresini 6 ya da 9 aya indiren bir formül bulunmazsa, İngiltere'nin barış antlaşmasını imzalamıyacağı tehdidinde bulunuyor²⁹²; bunun üzerine 23 Haziranda İsmet Paşa, bu sürenin 9 aya indirilmesini kabul ediyordu²⁹³.

İsmet Paşa, Genel Borç ve Musul sorunlarının çözümünden hemen sonra boşaltma sorununun ele alınmasını, tüm yabancı savaş gemilerinin Türk karasularından çekilmesini ve Boğazlar'dan geçecek gemilere Boğazlar Konvansiyonu ikinci maddesinin uygulanmasını istiyordu²⁹⁴. Bunun üzerine, Türk hey'etini tatmin edecek bir boşaltma protokolü kaleme alınıyordu. Bu protokole göre, Türkiye'deki tüm Bağlaşık kara ve deniz kuvvetleri, anlaşmanın onaylanması üzerine Türk karasularından çekilecek; ancak, Boğazlar'la ilgili konvansiyon yürürlüğe girinceye kadar, boğazlardan serbest geçişi sağlamak amacıyla Bağlaşıklar'a ait bir kruvazörle iki destroyer Boğazlar'da kalacaktı²⁹⁵.

(vi) *İmtiyazlar Sorunu*

Osmanlı yönetimi tarafından savaştan önce Bağlaşıklar'a verilen onaylanmamış imtiyazlar, barış antlaşmasının imzalanmasında son büyük engeldi. Bu konuda Amerikalılardan da yardım gören Türk delegasyonu, antlaşma tasarısından, bu imtiyazlarla ilgili ikinci maddenin çıkarılmasını; buna karşılık, bu konuda ilgililer arasında Ankara'da yapılmakta olan özel görüşmelerin tatmin edici bir aşamaya girdiğine dair Türklerce verilecek güvencenin kabulü için Bağlaşıklar'a baskı yapıyordu²⁹⁶.

²⁹¹ FO/9076/E 4488, İngiliz Dışişleri Bakanlığı derkenarı, 17.5.1923; FO/9079/E 5500, Curzon'un derkenarı, 29.5.1923.

²⁹² FO/9082/E 6101, DBFP 1/XVIII, s. 858-859, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.6.1923.

²⁹³ FO/9084/E 6547, DBFP 1/XVIII, s. 890-894, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 23.6.1923; Recueil, s. 393-407.

²⁹⁴ FO/9087/E 7258, DBFP 1/XVIII, s. 949-951, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.7.1923; Recueil, s. 459-468.

²⁹⁵ FO/9089/E 7722, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 24.7.1923; Recueil, s. 426-427.

²⁹⁶ FO/9082/E 6101, DBFP 1/XVIII, s. 858-859, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.6.1923; PRFRUS, s. 1016-1021.

Raymond Poincaré'nin önerisi üzerine, Ankara'da yapılmasına başlanan bu özel görüşmeler, 26 Mayıs'a doğru başarısızlıkla sonuçlanmaya başlamıştı; oysa Başbakan Hüseyin Rauf, basına verdiği demeçte, Türkiye'nin imtiyaz sahibi bazı firmalarla tatmin edici anlaşmalar imzalamak üzere olduğunu açıklıyordu. Öte yandan, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Hüseyin Rauf'un bu görüşmeler konusunda İsmet Paşa'ya yanlış bilgi iletmekte olduğuna inanıyordu²⁹⁷. Bu yüzden Bağlaşıklar, imtiyazlar sorununun ileride nasıl çözüleceğine dair antlaşmaya özel bir protokol eklenmesinde direniyorlardı²⁹⁸. İlk olarak, Genel Borç ve boşaltma sorunlarının bir çözüme bağlanmasını isteyen İsmet Paşa ise, imtiyazlar sorununu görüşmeye yanaşmıyordu. Buna rağmen, İngiliz ve Fransız temsilcileri, ilk olarak imtiyazlar sorununun görüşülmesinde ısrar ediyorlardı. 9 Temmuz'a doğru Genel Borç sorununun bir çözüme bağlanmasından sonra İsmet Paşa, imtiyazlar konusunda bir uzlaşmaya hazırlanıyordu.

Türklerden, İngiliz *Vickers Armstrong* ve Fransız *Régie* firmalarının imtiyazlarını onaylamaları, yerlerine yenilerini koymaları, ya da onlara on yıl süre ile tercih hakkı tanıyarak tazminat ödemeleri; İngiliz sermayesiyle çalışan Türk Petrol Firması (*Turkish Petroleum Company*)'nın haklarını tanımaları isteniyordu²⁹⁹. Fakat bu imtiyazlar, Amerikan ticarî çıkarlarına, özellikle Chester İmtiyazı'na aykırıydı. Lozan'daki Amerikan temsilcisi Grew, Bağlaşıklar'a imtiyaz tanıyan maddelerin antlaşmadan çıkarılmasını istiyor; Amerika'nın Türklerle ayrı bir ticaret anlaşması imzalayacağını söylüyordu³⁰⁰. Grew, İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede, Chester İmtiyazı'nın geçerli olup olmadığını soruyor; Türk Petrol Firması hak iddialarının bir hakem hey'etine havale edilmesini öneriyordu³⁰¹. Bu öneriye rıza gösteren İsmet Paşa, onaylanmamış imtiyazları önceden kabul ettiği yolundaki iddiaları yalanlıyor; önceden vermiş olduğu sözü Amerikan baskısı altında değiştirdiğine dair Bağlaşıklar'ca kendisine

²⁹⁷ FO/9082/E 6107, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 12.6.1923.

²⁹⁸ FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

²⁹⁹ CP No. 53, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 9.7.1923.

³⁰⁰ CP 6701, 78, Rumbold'dan Curzon'a telyazıları, Lozan, 29.6.1923 ve 12.7.1923; Recueil, s. 459-468.

³⁰¹ FO/839/53, DBFP 1/XVIII, s. 945-946, Lozan'da özel görüşme, 11.7.1923; FO/9089/E 7722, Rumbold'dan Curzon'a yazı, Lozan, 24.7.1923; Recueil, s. 446-455.

yöneltilen suçlamalara³⁰² karşı, Türk Petrol Firmasını tanımayı ya da *Régie* ve *Vickers* firmalarına tercih hakkı vermeyi kabul etmiyor; bunları kabul ederse, Türkiye'de "nüfuz bölgeleri"nin doğmasına yardım etmiş olacağını açıklıyordu. Ankara'ya gönderdiği telyazısında, hükümeti, Bağlaşıklar, Türklerin boşaltmayla ilgili olarak öne sürdükleri koşulları kabul eder etmez, imtiyazlar sorununu bir çözüme bağlamaya çağırıyor³⁰³, ama Chester İmtiyazını tehlikeye düşürmekten çekinen BMM hükümeti, onun bu önerisine uymuyordu.

17 Temmuzda Bağlaşıklar, imtiyazlar konusunda ödün veriyorlar ve *Régie Generale* ile *Vickers Armstrong* firmaları için ödenecek tazminatın beş yıl süre ile eşit rekabet esasına dayanmasını kabul lenerek, Amerikalıların "açık kapı" siyasetine teslim oluyorlardı³⁰⁴. İsmet Paşa, antlaşma tasarısındaki ikinci maddeyi kabul ediyor, fakat Chester İmtiyazıyla çelişen Türk Petrol Firması'nı tanımayı gene reddediyordu. Rumbold'un anlattığına göre, "yorgun düşen, inatçı davranan ve bu konuda kendisine verilen direktiflerden çok çekinen" İsmet Paşa, sonuna kadar direniyordu. Esasen, kendisine Mustafa Kemal tarafından gönderilen bir telyazısında, Bağlaşıklar son Türk önerilerini kabul etmezlerse, konferansı keserek Türk hey'etiyle birlikte Ankara'ya dönmesi; Türk ulusunun, sorunu silâh gücüyle bir çözüme bağlamak kudretinde olduğu; ordunun hazır ve hattâ sabırsız bir duruma geldiği bildiriliyordu³⁰⁵. İsmet Paşa'ya verilen bu direktifi, İngiliz İstihbaratı aracılığıyla zaten önceden öğrenmiş bulunan Rumbold, bir uzlaşmaya varılabilmesi için, Türk Petrol Firması ile ilgili hükmü antlaşmadan çıkarmak kararını alıyor³⁰⁶; bu davranışıyla Lord Curzon'u hiç de memnun etmiyordu. Dışişleri yetkililerinden Lancelot Oliphant, Rumbold'un bu davranışını "Türk generaline teslim olma" diye niteliyordu³⁰⁷.

³⁰² FO/9087/E 7258, DBFP 1/XVIII, s. 949-951, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 13.7.1923; PRFRUS, s. 1034-1035; Recueil, s. 459-468 ve 472-477.

³⁰³ CP 83/50/1247, Henderson'dan Rumbold'a telyazısı, İstanbul, 15.7.1923.

³⁰⁴ FO/9087/E 7478, CP No. 102, DBFP 1/XVIII, s. 955-960, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 17.7.1923.

³⁰⁵ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz* II, s. 55.

³⁰⁶ FO/9088/E 7527, DBFP 1/XVIII, s. 967-969, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 19.7.1923; Cmd. 1929, *Treaty Series No. 16 (1923)*, s. 236-239; PRFRUS, s. 1035-1036; Recueil, s. 521-522.

³⁰⁷ CP No. 110, Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra, 18.7.1923 ve Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Oliphant'ın derkenarı, 18.7.1923; Recueil, s. 442-444.

(vii) *Lozan Antlaşması*

Üç Komisyonun 17 Temmuzda yapılan son toplantılarında, askıda kalmış bütün sorunlar konusunda anlaşmaya varılıyordu³⁰⁸. Son engelin de ortadan kalkması üzerine İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği telyazısında, antlaşmayı imzalamak için yetki istiyor, fakat Başbakan Hüseyin Rauf ona cevap vermeyi geciktiriyordu. Bu gecikmeden kaygılanan İsmet Paşa, 18 Temmuzda doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e başvuruyor; Mustafa Kemal, ona antlaşmayı imzalama yetkisi veriyor ve büyük başarısından dolayı kendisini kutluyordu³⁰⁹.

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanıyor³¹⁰ ve 21 Ağustosta onaylanmak üzere yeni seçilen BMM'ne sunuluyordu. Meclis'te yapılan uzun görüşmeler sonucunda, bazı milletvekillerinin *Misak-ı Milli* ilkelerine tam anlamıyla uyulmadığı yolunda öne sürdükleri itirazlara rağmen, 14 aleyhte oya karşı 213 oyla onaylanıyordu³¹¹. Bağlaşıklar, antlaşmanın BMM'nce onaylandığını 24 Ağustosta İsmet Paşa'dan resmen öğrenir öğrenmez, Türk topraklarını boşaltmaya başlıyorlar; son Bağlaşık askerî kuvvetleri, 1 Ekim 1923'te Türkiye'den tamamen çekiliyordu³¹².

Lozan Antlaşması, dünyanın her yerinde, Kemalist Türkiye'nin en büyük diplomatik zaferi olarak karşılanıyordu³¹³. Bu antlaşma, yenilgiye uğratılarak görünürde parçalanan, ama yıkıntıları üzerinde yükselerek dünyanın en güçlü uluslarına karşı koyan ve hemen hemen bütün ulusal isteklerini elde eden bir ulusun ölüm-kalım savaşının son aşaması olmuştur³¹⁴. Türkiye şimdi "ecnebi entrika-

³⁰⁸ FO/9087/E 7399, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 17.7.1923.

³⁰⁹ *Söylev*, s. 514-544; *Speech*, s. 652-653; Cebesoy, s. 339-344.

³¹⁰ FO/9088/E 7660, DBFP 1/XVIII, s. 972-973, Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, Lozan, 24.7.1923; Cmd. 1929 (1923), Antlaşmalar, Seri No. 16; BFSP, C. 117, s. 543-639 ve C. 118, s. 1045-1047; Recueil (2) c. ii; *Düstur*, 3. Tertip, C. 5, s. 57 vd. Amerika bunu imzalamaktan kaçınıyordu. PRFRUS, s. 1039-1040.

³¹¹ *Tarih Konuşuyor* I, No. 5, Haziran 1964, s. 370; FO/9131/E 8542; FO/9132/E 8825, Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 23.8.1923 ve yazı, 28.8.1923.

³¹² FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

³¹³ Bayur, s. 118; Aydemir, s. 132; Vere-Hodge, s. 46; Cumming, s. 186; *Le Temps*, 18.7.1923; FO/9087/E 7456; Grew, s. 569.

³¹⁴ FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923; Toynbee ve Kirkwood, s. 115.

larından uzak", kendi ulusal sınırları içinde, bağımsız ve egemen bir devlet olarak dünyanın karşısında duruyordu ³¹⁵. Bu büyük eserin yaratılmasında Mustafa Kemal (Atatürk)'ün eşsiz önderliği ve İsmet (İnönü)'nün uyguladığı ağırbaşlı diplomasinin büyük payı olmuştur ³¹⁶. Türkiye'de modern diplomasinin en başarılı bir diplomatı olarak karşılanan İsmet (İnönü) ³¹⁷, Türkiye'nin Lozan'da elde ettiği başarıyı 23 Ağustos'ta BMM'de şöyle özetliyordu :

"... (sonuç) mütecanis, yeknesak bir vatan; bunun içinde dışa karşı olumsuz kayıtlardan ve devlet içinde devlet ifade eden iç imtiyazlardan kurtulmuş bir durum; savunma hakkı kesin, kaynakları bol ve hür bir vatan... Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu antlaşmalar ifade ve izah etmektedir ³¹⁸".

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Aralov, S. I. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul, 1967.
 ASD = *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, 1919-38, Ankara, 1961; II, 1906-38, Ankara, 1959 ve III, 1918-37, Ankara, 1961.
 ATTB = *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, 1964.
 Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal, 1922-1938*, C. 3, İstanbul, 1965.
 Aydemir I, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, İsmet İnönü*, C. 1, İstanbul, 1966.
 Bayur, Hikmet, *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İstanbul, 1935.
 Beaman, A. Hulme, "Lausanne and its Lessons", *19th Century and After*, C. 93, No. DLIII, Mart, 1923, s. 318-327.
 BFSP = *British and Foreign State Papers* (İngiliz ve Yabancı Devlet Belgeleri).
 Bıyıkhoğlu I ve II, Tevfik. *Trakya'da Millî Mücadele*, Ankara C. 1 ve 2, 1955 ve 1956.
 BL = *Private Papers of Bonar Law* (Bonar Law'un özel belgeleri).
 FO/9090/E 9974, Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Forbes Adam'ın andırısı, 10.9.1923.
 BMM.ZC. = *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*.
 BMM = Büyük Millet Meclisi.
 BTDD = *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.
 Cab.P. = *Cabinet Papers* (İngiliz Kabinesi belgeleri).
 Carr, Edward Hallett, *A History of Soviet Russia*, C. 3, Londra, 1966.
 Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasî Hatıralar*, İstanbul, 1957.
 Cebesoy I, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955.
 Child, Richard Washburne, *A Diplomat Looks at Europe*, New York, 1925.

³¹⁵ FO/9131/E 7808, Henderson'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 25.7.1923;

³¹⁶ FO/9090/E 8079, Ağa Han'ın demeci, *Times*, 28.7.1923.

³¹⁷ FO/10224/E 4095, Türkiye Yıllık Raporu, 1923.

³¹⁸ İsmet Paşa'nın BMM'nde yaptığı konuşma, 23.8.1923. *İsmet Paşa'nın Siyasî ve İhtimâî Nutukları*, s. 64; *Tarih Konuşuyor* I, No. 5, Haziran 1964, s. 370.

Cmd. = *Command Paper* (İngiliz resmî yayını).

CP = *Confidential Print* (İngiliz Devlet Arşivindeki Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri).

Cumming, Henry H. *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, Londra, 1938.

Dafnis, Gre. *İ Ellas Metaksi Dio Polemon* (Yunanistan İki Savaş Arasında), Atina, 1955.

DBFP = *Documents on British Foreign Policy* (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgeleri), C. XVIII, Londra, 1972.

DDI = *Documenti Diplomatici Italiani* (İtalyan Diplomatik Belgeleri), seri 7, C. 1-2.

Degras, Jane, *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1924*, C. I, Londra, 1951.

Erez, Naşit. "Lozan Konferansı ve İsviçre Halkoyu", BTTD. No. 34, Temmuz, 1970.

Evans, Laurence. *United States Policy and the Partition of Turkey*, Baltimore, 1965.

FO = *Foreign Office* (İngiliz Devlet Arşivindeki Dışişleri Bakanlığı belgeleri).

Frangulis, A.P., *La Grèce et la Crise Mondiale*, Paris, 1925.

Gordon, Leland James, *American Relations with Turkey, 1830-1930*, Philadelphia, 1932.

Gönlübol ve Sar, M. ve C. *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965*, Ankara, 1968.

Grew, Joseph C, *Turbulent Era*, C. 1, Londra, 1953.

Henderson, Sir Neville. *Water Under the Bridges*, Londra, 1945.

İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimaî Nutukları, Ankara 1934.

Kandemir I, Feridun. *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul, 1964.

Kandemir II, Feridun, *Siyasî Dargınlıklar*, C. 2, İstanbul, 1955.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943.

Kordatu, Ioannis, *İstoria Tis Ellados* (Yunanistan'ın Tarihi), C. 5, Atina, 1958.

La Question de Mossoul, Livre Rouge, Ankara 1924.

Livre Rouge, La Question de Mossoul, Ankara, 1924.

Mears, Eliot Grinnell (ed.), *Modern Turkey*, New York, 1924.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar — Belgeler*, C. 1, Ankara, 1969.

Nicolson, Harold, *Curzon: the Last Phase, 1919-1925*, Londra, 1934.

PRFRUS = *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (Amerika'nın Dış İlişkileriyle İlgili Belgeler).

Question de Mossoul, la, Livre Rouge, Ankara, 1924.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C. II.

Recueil I ve II = *Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-23)*;

Recueil des Actes de la Conférence, Première Serie, C. I-IV, Paris 1923 ve *Deuxieme Serie*, C. I-II, Paris 1923 (Lozan Konferansıyla ilgili Fransız belgeleri).

Ronaldshay, Earl of, *The Life of Lord Curzon*, C. III, Londra 1928.

Sar, M. ve Gönlübol, C., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1965*, Ankara, 1968.

Soysal, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara, 1964.

Söylev = Söylev, yeni Türkçe, Ankara, 1964 (Atatürk'ün Büyük Nutku).

Speech = A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul, 1963.

Temperley, H.W.V. (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, C. I, Londra 1924.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1967.

Toynbee, A. J. ve Kirkwood, K.P., *Turkey*, Londra, 1926.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, Ankara 1967.

Türkçeldi, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948.

Vere-Hodge, Edward Reginald, *Turkish Foreign Policy, 1918-48*, Ambilly-Annemasse, 1950.

Walder, David, *The Chanak Affair*, Londra 1969.

**M. KEMAL ATATÜRK ANKARA HUKUK
MEKTEBİNİN ÖĞRETİM KURULU FAHRÎ BAŞKANI**
(7. 1. 1930)

Prof. Dr. A. AFETİNAN

Ankara'da 5 Kasım 1925'te açılan ilk yükseköğretim kurumu Leyli Hukuk Mektebidir. Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'ün bir konuşması ile T.B.M.M. salonunda açtığı bu kuruluşun önemi, Türk devrim hareketlerinde hukuka verilen üstün değerin ifadesidir. Cumhuriyet devrimizde prensip olarak Türk devrimi, sosyal hayatın kaynağı ve esası olan yeni hukuk anlayışına dayatılmıştır.

Atatürk bunu şöyle ifade ediyor :

“Cumhuriyet Türkiye'mizde eski hayat kaideleri, eski hukuk yerine yenilerinin konmuş bulunması bugün tereddüt edilmeyecek bir emrivakidir”.

Cumhuriyet devrimizde çağdaş uygarlık daima bir amaç olduğu için, her devrim hareketinin, yeni hukukî esaslara ve ihtiyaçlara göre kanunlaşması gerekiyordu.

Atatürk bu açış konuşmasında özellikle yeni sosyal değişikliklerin, yeni hukuk esaslarına göre alınması ve bunun öğrenimine önem verilmesi üzerinde durur ve aynen şöyle der:

“Umumî hayatımızın yeni hukuk esaslarını nazari ve tatbiki olanlar da tecelli ve tahakkuk edinceye kadar, geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun inkılâbındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvvet olacaktır”.

Yeni öğrencilerin bu konularda yetişecek cumhuriyet devrinin hakikî hukuk bilginleri olmalarını ve bir an önce yetişmelerini dile-yerek öğretim üyelerinin bu ödevi hakkıyla yapacaklarından emin olduğunu beyan eder ve devlet başkanı olarak:

“Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesenin açılışında hissettiğim saadeti hiç bir teşebbüste duymadım ve bunu açıklamakla ve ifade etmekle memnunum” diye sözlerini bitirir.

T.B.M.M. tutanaklarından bu kuruluşun tarihçesini izleyecek olursak, şu gelişmeyi görebiliriz :

İlk defa (16 Mart 1337 / 1921) Kastamonu Milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, Ankara'da bir Mekteb-i Hukuk açılmasını teklif ediyor. Gerekçe olarak da Cihan savaşının memleketin ırfan ordusunu perişan ettiğini öne sürüyor, milletlere saadet verecek tek kuvvetin, ilim ve ırfan ile zenginleşen fertler olacağını yazıyor. Bunların çoğalmasa hükümetin ve T.B.M.M.'nin en önemli ödevlerindendir diyor ve Birinci Cihan savaşında birçok cephelerde, yükseköğrenim görmüş ve bazıları da bitirmeden askere gitmiş gençlerimizin yerini yeniden doldurmak gerektiğini ve o savaş yıllarında öğrenimleri yarım kalmış gençlerin, bugün girecekleri yüksekokul bulamadıklarını, çünkü, yükseköğretim kuruluşlarının savaş sonrasında fiilen kapanmış olduğunu ifade ediyor. Bu sebeplere dayanarak 3 maddelik kanun teklifinde, Ankara'da Adalet Bakanlığına bağlı bir Hukuk Mektebi açılmasını teklif ediyor.

Fakat, Maarif Encümeninde incelenen bu teklif şu sebeplerden dolayı kanunlaşamıyor. Esasen bu tarih, Kurtuluş savaşının en çetin günlerinin yaşanmakta olduğu bir devirdir. Bununla beraber, eğitim işlerine hükümetçe önem verilmekte isede, maddi imkânsızlıklar yüzünden ilköğretim için bile bina ve ders araçları bulunamazken, yükseköğretim için şimdilik bir şey yapılamayacağından, bu teklif kanunlaşamıyor. Fakat yeni tekliflerle, gelecek yıl bütçesine ödenek konulmasını ve Anadolu'da mutlaka yükseköğretim kuruluşlarının açılması teklifi kabul ediliyor.

Bu yıllardan sonraki dönem, Kurtuluş savaşının sonuçlanmasını ve Lozan antlaşması ile sınırları belirli Türkiye'mizin Cumhuriyet idaresine kavuşmasını sağlar. İstanbul da artık bu sınırlar içine girdiği için, orada bulunan Darülfünun (Üniversite), doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Fakat ikinci dönem T.B.M.M.'de, Ankara'da bir Hukuk Mektebinin açılması meselesi yeniden müzakere konusu olur. Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey bunda ısrarlıdır. Uzun müzakerelerde, bu açılacak yükseköğretim kuruluşunun bağlı olacağı bakanlık üzerinde durulur ve bir de yatılı olması meselesi vardır. Çünkü o yıllardaki Ankara'ya gelecek yükseköğrenim gençlerini barındıracak yerin önceden hazırlanması şarttır. Onun için adına "*Ankara Leyli Hukuk mektebi*"

denir. Bu deyme yalnız Tunalı Hilmi Bey karşı çıkar ve “*leyli*” yerine “*yatlı*” denilsin derse de, bu Türkçe kelime, Mecliste kabul edilmez.

Bu müzakerelerden sonra “*Ankara Adliye Hukuk Mektebi Talimatnamesi*” 2740 numarayla, Cumhurbaşkanının imzası ve Bakanlar Kurulu kararnamesiyle yürürlüğe girer (11.XI.1341 / 1925). İşte buradaki esaslara göre 17 maddelik bir yönetmelik hazırlanmıştır. Öğrenim üç yıldır. Yatılı ve gündüzlü öğrenci alınacaktır. Bu kuruluş, Adalet Bakanlığına bağlı olup, yönetmelik onun tarafından yürütülecektir.

Milletvekillerinin de öğretim üyeliği yapmaları ve ona göre ücret almaları, 15 Şubat 1926’da “Resmî Gazete”de (3 Mart 1926, sayı: 312) ilân edilmiştir.

Aynı yıl (17.XI.1926) lise mezunlarının bu okula alınacakları tespit edilmiştir.

Bu arada 30.V.1934 tarihinde 2474 sayılı Kanuna bağlı kadro cetvellerinde bu okula “*Ankara Leyli Hukuk Fakültesi*” denmiştir. Aynı gün kabul edilen 1934 yılı bütçe kanununda ise, “*Ankara Hukuk Mektebi*” adıyla yazılmıştır.

1933 yılında İstanbul Darülfünunu lağvedilerek “Üniversite” adını almıştır. Burada bir reform hareketi yapıldığını hatırlamak gerekir.

İstanbul Üniversitesi için 11.X.1934 tarihinde kabul edilen Bakanlar Kurulunun kararı aynen şöyledir:

Madde 1 — Bilgi sahalarında araştırmalar yapmak, millî kültürü ve yüksek bilgiyi genişletmeğe ve yaymağa çalışmak, devlet ve memleket hizmet ve işleri için ergin ve olgun unsurlar yetişmesine yardım etmek, gibi vazifeler için kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi; Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen fakülteleriyle bunlara bağlı mektep ve enstitülerden mürekkeptir”.

Yine bu yıl Ankara’da “*Yüksek Ziraat Enstitüsü*”, Ziraat Ve-kâletine bağlı olarak kurulmuştur (6.VI.1933). Böylece başkent Ankara’da sonradan Üniversiteyi teşkil edecek olan iki yüksek-öğretim kuruluşu, her bakımdan gelişmeyi sağlamıştır. Yalnız görüldüğü gibi *Hukuk* Adalet Bakanlığına, *Ziraat* ise Tarım Bakanlığına bağlı olmuşlardır.

Kültür Bakanlığı* bağlı Ankara'daki ilk fakülte ise 10.VI.1935 tarihinde 2795 sayılı kanunla kurulması gerçekleşen *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*'dir (6 maddelik).

Kanunun 1. maddesinde: "Ankara'da bir Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açmak için Kültür Bakanlığına yetki verilmiştir" denir.

Esas konumuz olan Hukuk Fakültesi ise, 31.V.1940 tarihinde 3848 numaralı Kanun ile Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış, öğretim süresi dört yıla yükseltilmiştir. 1946 yılındaki 4936 numaralı Kanun ile de bütün bu kuruluşlar Ankara Üniversitesini oluşturmuştur.

Bu kuruluşlar, yıllarca süregelen bir gelişmenin ifadesidir. Bugün Cumhuriyet'in 50. yılında Ankara Üniversitesi on bir fakülteden oluşmaktadır ve bundan başka iki Üniversite daha vardır.

Ancak, şunu da kaydetmek yerinde olur ki, ilk yükseköğretim kuruluşu olan Hukuk, Ankara'nın gerek siyasi gerek sosyal ve hukuk yönünden aydın çevrelere, fikir hareketi olarak büyük katkıda bulunmuştur. Çünkü T.B.M.M.'de kanunlaşan Devrim hareketleri, ilkönce hem milletvekili hem de öğretim üyesi olan şahsiyetlerin hukuk bilgilerine dayanmıştır. 1930'dan sonraki yıllarda, bu çeşitli hukukî konuların Atatürk'ün çevresinde konuşulduğuna ve tartışıldığına şahit olmuştumdur.

Bunlar benim için hem öğretici, hem de bir ders ve seminer yapmanın örnekleri idi. Çünkü Atatürk, meseleleri ortaya attığı vakit, lehte ve aleyhte olanları ayırır, ona göre tartışmaları idare eder ve bundan sonuçlar çıkarırdı.

Bütün bu açıklamaları elimde bulunan bir belgeyi yayınlamak için yaptım. Cumhurbaşkanı K. Atatürk'ün 7 Ocak 1930 Çarşamba günü Hukuk Mektebini ziyaret ettiği, *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde bildirilmiştir. Mektebin sınıf ve kütüphanesini gezen ve öğretim üyeleriyle görüşen Cumhurbaşkanı, öğrencilerle de konuşmuş ve öğretim kurumları hakkında bilgi almışlardır. İşte bu ziyaret vesilesiyle 7.1.1930 tarihini taşıyan belgeyi aynen veriyorum.

Burada okunacağı gibi Profesörler Kurulu, Cumhurbaşkanının bu ziyareti vesilesiyle kendisine "Tedris Heyeti Fahrî Reisliği"ni yani "Öğretim Kurulu Fahrî Başkanlığı"nı vermişlerdir. On yedi imzalı bu belgede, o dönemin hem siyasi alanda, hem de hukukî konularda tanınmış şahsiyetlerinin isim ve unvanları vardır.

* O zaman Millî Eğitim Bakanlığına bu ad veriliyordu.

Buğuk Reissicunhur Hazretleri

Bu gün iştina eden Professörler Meclisi, 'Bedris Heyeti Fahri Reislighini kabul etmek suretile büyük serif vermiş oldukları Mektebi ziyaretlerinde yeniden seriflenmiş olmalarına illita peyda ederek Mektebin tarihinde çok şerifli bir vaka olan Reis Hazretlerinin ziyaretlerinden duydukları derin fahru imtinanı zafta geçirmişürdür. Bu imtinantlarını layızai tazimlerle beraber arzı takdim ü serif keshbedirer.

7 Kânunusani 1930 .

Tedris Heyeti Reisi
Bedris Heyeti

[Signature]

Reis Kudsî
Hukukî Dâvâ Prof.

[Signature]

Tarîhi Siyasî
Prof.

[Signature]

Hukukî Siyasî Prof.
Ağaçlı Ahmet

Hukukî Cezâ Prof.
Barışlı

Tibbî Adli Prof.
[Signature]

Medîye Prof.
[Signature]

Deniz Ticaret Prof.
[Signature]

Hukukî Amme Prof.
Mustafa Şevket

Hukukî Kurumlar Dâvâ
Prof.
[Signature]

Hukukî Kurumlar
Usûl Prof.
Ali Çelebi

Hukukî Kurumlar Dâvâ
Prof.
[Signature]

Hukukî Zâire Prof.
[Signature]

Hukukî Zâire Prof.
[Signature]

Hukukî Zâire Prof.
[Signature]

Hukukî Medîye Prof.
[Signature]

Hukukî Medîye Prof.
[Signature]

Atatürk'ün Ankara Hukuk Mektebi Tedris Heyeti Fahri Reislighi'ni kabul etmesi üzerine Tedris Heyeti'nin (Profesörler Kurulu) gönderdiği teşekkür yazısı

Görüldüğü gibi Tedris Heyeti Reisi de, Adliye Vekili olan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'dir.

1934'ten sonra, diğer üç profesör gibi Hukuk Fakültesi dershanelerinde Türk Devrim tarihi derslerini verdiğinde kendisini dinlemeye giderdim. Ankara Hukuk Fakültemiz o yıllardan beri pek çok öğrenci yetiştirmiş ve Türk aydın çevrelerinde hakikî yerlerini almışlardır.

1921'lerde özlenen ve imkânsızlıklardan dolayı başlayamayan hukuk öğrenimi, Cumhuriyetimizin ellinci yılında gerek yayınları, öğretim kadrosu ve gerekse yetiştirdiği yeni nesillerle amacına ulaşmıştır ve daha da ulaşacaktır. Çünkü, ideallerin sonu yoktur. Daima ileri gelişmelerdir ki, bir ulusun çağdaş uygarlıktaki yerini kuvvetlendirir.

İmzalar :

- 1) Tedris Heyeti Reisi: Adliye Vekili ve İzmir Milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt)
- 2) Reis Vekili: Hukuk-i Düvel Profesörü M. Cemil (Bilsel)
- 3) Tarih-i Siyasî Profesörü: İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura
- 4) Hukuk-i Esasiye Profesörü: Kars Milletvekili Ahmet Ağaoğlu
- 5) Hukuk-i Ceza Profesörü: Bahaeddin (Kantar)
- 6) Tıbb-ı Adli Profesörü: Dr. Fahri (Ecevit)
- 7) Maliye Profesörü: Trabzon Milletvekili Hasan (Saka)
- 8) Deniz Ticareti Profesörü: Mazhar Nedim (Göknıl)
- 9) Hukuk-i Amme Profesörü: Burdur Milletvekili Mustafa Şeref (Özkan)
- 10) Hukuk-i Hususiye-i Düvel Profesörü: Nusret (Metya)
- 11) Hukuk Muhakemeleri Usulü Profesörü: Sabri Şakir (Ansay)
- 12) Hukuk Tarihi ve Türk Hukuk Tarihi Profesörü: Sadri Maksudi (Arsal)
- 13) Hukuk-i İdare Profesörü: Süheyp (Derbil)
- 14) Ticaret Hukuku Profesörü: Şevket Mehmet Ali (Bilgişin)
- 15) Roma Hukuku Profesörü: İstanbul Milletvekili Tevfik Kâmil (Koperler)
- 16) Hukuk-i Medeniye Profesörü: Veli (Saltık)
- 17) İktisat Profesörü: Sinop Milletvekili Yusuf Kemal (Tengirşenk)

AHMET SELÂHATTİN BEY

ULUĞ İÇDEMİR

Kurtuluş Savaşımızın ilk yıllarında İstanbul'da yazıları, söylevleri ve cesur davranışlarıyla yurtseverlik örneği olan, ne yazık ki genç yaşta hayata gözlerini kapayan, Devletler Hukuku Profesörü Ahmet Selâhattin Bey, devrinin büyük bir fikir ve kalem savaşçısıdır. Bugünkü kuşağın tanımadığı bu eşsiz insanı yazılarından ve söylevlerinden faydalanarak tanıtmak istiyorum.

Değerli tiyatro yazarımız Haldun Taner'in babası olan Ahmet Selâhattin Bey, 1878'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Kurmay Albay İbrahim Muhittin Bey'dir. 1900 yılında Mülkiye Mektebini (Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu) bitiren Selâhattin Bey, o zamanın en itibarlı yabancı kuruluşlarından olan İstanbul Reji Nezareti Muhafaza Kâtipliği ile memurluk hayatına başlamış, daha sonra Trablusgarp Reji Nezareti Başkâtipliğine atanmışsa da, 7 Ağustos 1907'de bu işten istifa ederek ayrılmıştır. Aynı yıl Ziraat Bankası Piyango Kalemi Kâtipliğine giren Selâhattin Bey, kısa bir süre sonra Düyun-i Umumiye İdaresi Âşar ve Gümrük Resm-i Munzamı Müsevvidliğine atanmıştır.

Devletler hukukuna karşı büyük ilgi duyduğu için Düyun-i Umumiye'deki işi bu alanda okumasına ve yetişmesine yardımcı olmuştur. Buradaki çalışmalarının, çok kısa süre içinde (1908), İstanbul Darülfünunu Hukuk Şubesi Genel Devletler Hukuku (Hukuk-i Umumiye-i Düvel) öğretmenliğine ek görev olarak atanması ile karşılığını görmüştür.

1910'da kendisine Darülmualimin (Öğretmen Okulu) Hukuk Bilimi, Çeviri Yöntemi ve Osmanlı Tarihi dersleri de verilmiştir. Bu sırada Düyun-i Umumiye'deki görevinden ayrılan Ahmet Selâhattin Bey, 1913'te Öğretmen Okulundaki görevlerinden de çekilerek Hukuk Fakültesinde Devletler Hukuku öğretmenliğine ek olarak Hukuk Fakültesi Müdürlüğüne atanmıştır.

1918'de Maarif Nezareti Tedrisat-ı Âliye Müdür-i Umumisi (Yüksek Öğretim Genel Müdürü) olmuş, 1919 yılı sonunda son

Osmanlı Meclisine İstanbul'dan milletvekili seçilmişse de, 20 Ocak 1920'de 42 yaşında hayata gözlerini kapamıştır.

Kısa, fakat çok parlak akademik yaşamında birçok değerli eser de veren Ahmet Selâhattin Bey, mütareke yıllarında cesur, atılgan bir yazar olarak da tanınmıştır. Ölümünün 25'inci yıldönümü dolayısıyla "Hukuk Dünyası" dergisinin Ocak 1945 sayısında, Prof. Cemil Bilsel, Ahmet Selâhattin Bey için şöyle demektedir:

"O günün gençleri arasında onu tanımayan ve tanıyıp da ona bağlanmayan yok gibidir. Bundan ötürüdür ki, onun ölümüne bütün gençlik ağladı. Gençlikle beraber bütün İstanbul da ağladı. Son Meclis-i Mebusan'a İstanbul mebusu olarak girmişti ve İstanbul'un en sevilen ve sayılan mebusu olmuştu. Cenazesi çok az kimselere nasip olan alayla kaldırıldı. Bütün fikir adamları, bütün gençlik, İstanbul'un bütün ileri gelenleri parmaklar üzerinde götürülen cenazeyi göz yaşları ile takip ettiler.

Ahmet Selâhattin'in yönetmesi güzel, söylemesi güzel, yazması güzel, ahlâkı ve karakteri güzel, her şeyi güzel bir hoca idi".

Aynı dergide Prof. Sıddık Sami Onar da şöyle yazmaktadır :

"Ahmet Selâhattin için makam ve mevkiin hiç ehemmiyeti yoktu. Onun için gaye, ehemmiyetli idi.

... Vatanın en felâketli ve ümitsiz anlarında o, cesaret ve ümidini kaybetmedi. Tehlikeden yılmadı. Ümitlerini, hak ve hakikat gördüklerini kürsüde, mitinglerde, gazete sütunlarında ve nihayet meclis kürsüsünde müdafaadan çekinmedi. Fikirlerini kabul etmeyenler ve hattâ tehlikeli görenler, onun mertliği ve dürüst karakteri karşısında eğilmeye mecbur oldular".

Ahmet Selâhattin Bey'in son Osmanlı Meclisine mebus seçilmesi üzerine Atatürk, ona, 7 Ocak 1920'de şu telgrafı çekmiştir :

"İntihabatta ihraz-ı ekseriyetle İstanbul Mebusu olmanız, Heyet-i Temsiliye'ce pek ziyade mucib-i memnuniyet olmuştur. Menafi-i hakikat-i memlekete azmile çalışacağınızdan şüphe edilmeyerek muvaffakiyetinizi temenni ve beyan-ı tebrikât eyleriz efendim.

Heyet-i Temsiliye namına
MUSTAFA KEMAL"

Ahmet Selâhattin Bey'i, mütarekenin kara günlerinde, İstanbul'da yurdun kurtuluşu ve Cihan Savaşından en az zararla çıkmamız için çaba gösterenlerin başında görmekteyiz. Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılarca işgalini protesto için Fatih Belediye Dairesi önünde yapılan mitingde konuşanlardan biri de Selâhattin Beydir.

Padişah Vahidettin'in 1919'da Sarayda topladığı Şuray-ı Saltanat'a İstanbul Darülfünunu'nun temsilcisi olarak katılan Ahmet Selâhattin Bey, ilk sözü alarak Padişah'a karşı : "Artık Şuray-ı Saltanat toplamanın zamanı çoktan geçmiştir. Artık devir Şuray-ı Millet toplama devridir" diye haykırır.

"Vakit" ve "Tarık" gazetelerinde 31 Mayıs 1919'dan başlayarak 28 Temmuz 1919 tarihine kadar yazdığı 10 makale, *Hukukî ve Siyasî Tettebbu'lar* adı altında 1923'te eski Matbaa-i Âmire Müdürlerinden Hamit Bey tarafından bastırılmıştır. Bu yazılar Ahmet Selâhattin Bey'in cesaretini, yurtseverliğini, değerli bilim adamlığını gösterdiği kadar güçlü bir mantık adamı olduğunu da yansıtır. Ben, burada rahmetlinin "Manda" konusuyle barış konferansı konusundaki güçlü düşüncelerini yazılarından faydalanarak belirtmek istiyorum :

1918 Birakişmasından ve hele Mondros anlaşmasının yer yer bozularak Yunanlıların İzmir'e çıkmasından sonra, İstanbul'daki aydınlar arasında çeşitli kurtuluş yolları aranırken, büyük bir devletin koruyuculuğunu istemek gibi sakat düşünceler de ortaya atılır. O zamanki terimle "Manda" adı verilen bu koruyuculuk görevini özellikle Amerika'nın üzerine alması düşüncesi yaygındır. İçlerinde birçok tanınmış kişilerin de bulunduğu "Manda" taraflıları, basınla ve sağa sola başvurma yoluyla buldukları bu çare için yardımcı ararlar.

Atatürk'ün kayıtsız şartsız bağımsızlık ilkesiyle uyuşmayan bu düşüncelere ilk isyan bayrağını açan Ahmet Selâhattin Bey'dir.

31 Mayıs 1919'da "Vakit" gazetesine yazdığı "*Himaye ve Vekâlet Cereyanları*" adlı yazısından bazı parçaları birlikte okuyalım:¹

"Son zamanlarda memleketimizin karşı karşıya bulunduğu büyük tehlikelere bir çare olarak güçlü ve uygar bir devletin koruyuculuğunu istemek için gerek Saltanat Şûrası'nda ve gerek basında bazı

¹ Ahmet Selâhattin Bey'in ağır bir Osmanlıca ile yazdığı bu yazıları, elverdiği ölçüde bugünkü dile çevirmeğe çalıştım.

fikirler ve düşünceler ortaya atıldı. Kelimeler üzerinde oynamayarak *Protectorat* ile *Mandat*'nın bağımsızlığımız için aşağı yukarı aynı ölçüde zararlı olacağını kabul edersek, her şeyden önce şöyle bir soru karşısında kalırız : Altı yüzyılı geçen bir zamandan beri dünyanın üç kıtasında şimdikininkin beş on katı toprak ve nüfusa egemen bir devletin bağımsızlığını içimizden kim ve ne hakla fedaya veya yeniden kısıtlamaya talip olabilir? Vesayet veya himaye altına giren bir devlet bağımsızlığını kaybeder. Zira egemenlik bölünemez”.

“... Bizce Türk milleti, ülkesinin genişliği ve nüfusu –kimbilir?– beşte veya altıda birine düştüğü sırada Avrupa’ya karşı, ‘Memleketi idare edemiyoruz’ diyemez. Kim ne derse desin, elimizde kalacak mülkü idareye yetecek adamımız vardır”.

“... Bağımsız devlet halinde yaşayan Türk milletinin ağzından ‘Biz bu işi beceremiyoruz’ itirafının çıkması, büyük bir züldür. Çanak-kale’yi savunanlar bu zillete lâyık değildir.”

Ahmet Selâhattin Bey bu yazısını şöyle bitirmektedir :

“Türkiye’nin bağımsızlığını kaybetme sonucunu verecek herhangi bir vasiliği ve koruyuculuğu, kendiliğimizden istemek şöyle dursun, bu yolda bir anlaşmayı zorla imza etmektense, savaşanlar arasında bir hukuksal bağ vücuda getirmeyerek dünyada hazırlandığı görülen ulusal devrimlerin ve sosyal, iktisadî kavgaların sonunda görünecek ilâhî adaleti beklemek daha hayırlıdır”.

Ahmet Selâhattin Bey 2 Haziran 1919’da “Vakit”te “*Mandaların Mahiyet-i Hukukiyesi*”, 31 Temmuz 1919’da “Tarık” gazetesinde “*Ve-kâlet ve Muzaharet*” başlıkları altında iki yazı daha yayımlayarak bu konuyu uluslararası hukuk açısından incelemektedir.

“*Mandaların Mahiyet-i Hukukiyesi*” başlıklı yazı şöyle başlamaktadır:

“Basınımızın bir bölümü, memleketimiz için hazırlandığı hissedilen ve en iyisi tam bağımsızlık, en kötüsü bölünme olan çeşitli sonuçlar arasında birincisinin umut edilemeyeceği gözönüne alınarak güya “ehven-i şer” olmak üzere kâh İngiliz himayesinden, kâh bir Amerika vasiliğinden bahsetmektedirler. Evvelki makalemde koruyuculukla vasiliği ele almış ve her ikisinin de netice itibarıyla bağımsızlığa karşı olduğunu ve Türklüğün kendi gönlünün rızasıyla bunlardan hiç birisini istemeyeceğini iddia etmiş idim. Ancak milletimizin aydınları arasında yanlış ve sakıncalı bir anlayışın yayılmaya başla-

dığını ve vekâlet (Manda) mahzurdan sâlim imiş gibi “Biz himaye değil, vekâlet, manda istiyoruz” tarzındaki düşüncelere yer verildiğini gördüğümünden – kendimin yanlışmış olmaklığım ihtimalini hiç bir zaman hatırdan uzak tutmamakla beraber – himaye ile mandanın hukuksal niteliği hakkındaki düşüncelerimi kendime saklamayı muvafık bulmadım”.

Ahmet Selâhattin Bey bundan sonra *Protectorat* ile *Mandat*’yı hukuksal açıdan inceleyerek sonunda şöyle demektedir:

“Amerika bu mandayı kabul ettiği takdirde Osmanlı Asya’sının bugün işgal altında bulunan memleketlerini işgallerden kurtarıp Türk-lüğün millî birlik ve coğrafyasını temin eyleyebilecek midir? Yoksa o da evvelkilerine katılmak suretiyle işe mi başlayacaktır? Daha açık-çası mesele dört veya altı parça olmaktan ibaret midir? O halde Amerika’ya yalvarmakta mâna nedir? Biz Wilson prensiplerine dayanarak Türk ulusunun sınır ve toprak bütünlüğü içinde bağımsızlığını istemekte direnirsek, memlekete fenalık etmiş veya bir fırsat kaçırmış olur muyuz?”

Atatürk’ün Samsun’a ayak basmasından kısa bir süre sonra İstanbul’da kayıtsız şartsız bağımsızlık için yükselen bu tek ve cesur ses durmamış, barış konferansının toplanacağı günlerde, çıkarılarımızı etkili hukuk bilgisi ve keskin mantığı ile savunmuş, İstanbul hükümetini uyarmıştır.

9 Haziran 1919’da “Vakit” gazetesinde çıkan “*Murahhas olsa idim*” başlıklı yazısına şöyle başlıyor :

“Bu başlıkla bir emel öne sürmüş olmaktan Allaha sığınırım.” dedikten sonra :

“... Bununla beraber ben murahhas olsaydım, diyorum, savunma planımı düzenlerken ilkönce ne söyleyeceğimi değil, ne söylemeyeceğimi düşünürdüm ve demezdim ki: ‘Bütün bu felâketleri başımıza getirenler “T. E. C.” kumpanyasıdır. Birkaç türedinin hatası yüzünden bu harbe sürüklendik Kahrolsunlar, memleketi mahvettiler. Artık madem ki yenildik, topumuz, tüfeğimiz kalmamıştır, ne dersenez kabul edeceğiz. Başka çaremiz yok.’

“Mütarekeden beri sık sık işitilen bu sözleri söylemeyişi, hâşâ, bunları beğenmeyişi, doğru bulmayışımdan değildir. Fikrimce

¹ Talât (ط), Enver (ا), Cemal (ج), Paşalar kastedilmektedir.

hakkın savunulmasında zerre kadar yardımcı olmayacağıındandır” diyor ve konferansa şöyle sesleneceğini yazıyor :

“Efendiler, biz yenildiğimizi bilerek geldik. Fakat siz kuvvet barışı değil, hak barışı yapmak, uluslar arasında ayrılık tohumları bırakmayan, intikam duyguları yaşatmayan sürekli bir barış kurmak istediğinizi söylediğiniz için biz de haklarımızı isterken güçlerin oranını değil, gerçeklerin gücünü düşünüyoruz”.

Ahmet Selâhattin Bey, bu sözleriyle bırakışma devrinin düşmanlara kayıtsız şartsız teslim olma eğiliminde olan hükümet adamlarına doğru yolu göstermek istemektedir. Öteki yazılarında da bu yol gösterme ve uyarmalarını kendisine özgü üslubu ve güçlü mantığı ile görmekteyiz.

Bilindiği gibi Atatürk de, tıpkı Ahmet Selâhattin Bey gibi düşünmekte, yalvarmakla hakkın alınamayacağını, direnmek ve haklarımızı cesurca savunmakla bunun gerçekleşeceğini söylemekte idi. Daha sonra Sivas Kongresinde de mandacılar büyük çaba göstermişler, fakat Atatürk’ün ve bazı güçlü kişilikleri olan gençlerin karşı koymalarıyla kongreden bir karar alma olanağını bulamamışlardır.

Ahmet Selâhattin Bey genç yaşında ölmeyerek Anadolu’ya geçmiş olsaydı, Atatürk’ün en değerli çalışma arkadaşlarından biri olurdu.

Adını her zaman saygı ile anmalıyız.

U. İğdemir

Ahmet Selâhattin Bey
1878 — 1920

CUMHURİYETİN 50. YILDÖNÜMÜ SEMİNERİ VE SERGİSİ

Cumhuriyetimizin 50. yıldönümü dolayısıyla Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenen "50. Yıldönümü Semineri", 23 - 26 Ekim 1973 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu konferans salonunda uygulanmıştır. Seminerin programı şöyle idi :

23 Ekim 1973 Salı Saat 14,30

- 1 — İSMET İNÖNÜ : *İstiklâl Savaşı ve Lozan.*
- 2 — ENVER ZİYA KARAL : *Atatürk ve Hâkimiyet-i Milliye.*

24 Ekim 1973 Çarşamba Saat 14,30

- 1 — HİKMET BAYUR : *Birinci Cihan Savaşı ile ilgili Türkiye'nin Taksimi.*
- 2 — ÖMER LÜTFİ BARKAN : *Türkiye'de Layikliğin Tarihsel Esasları.*

25 Ekim 1973 Perşembe Saat 14,30

- 1 — AFET İNAN : *Atatürk ve Kültür.*
- 2 — TAHSİN ÖZGÜÇ : *Atatürk ve Arkeoloji.*

26 Ekim 1973 Saat 14,30

- 1 — HİKMET BAYUR : *Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyaseti.*
- 2 — ŞERAFETTİN TURAN : *Kurtuluş Savaşında Kongreler.*

Programdaki bildirilerden yalnız Kurumumuzun Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın bildirisi, rahatsızlığı dolayısıyla verilemedi. Öteki bildiriler büyük ilgi ile izlendi.

Bu bildiriler ayrı bir kitap halinde yayımlanacaktır.

Türk Tarih Kurumu bundan başka Kurum girişinde Cumhuriyetimizin 50 yıllık aşamalarını, devrimleri kronolojik olarak belgeleri ile gösteren öğretici nitelikte bir sergi de açmıştır. Bu sergide cumhuriyet, devrimler ve Atatürk'le ilgili belli başlı yayınlar da yer almıştır. Serginin katalogu basılmaktadır.

BEYRUNİ'NİN 1000. DOĞUM YILDÖNÜMÜ TÖRENİ

Büyük Türk bilgini Ebû'r-Reyhan Muhammet b. Ahmed el-Beyrunî'nin 1000. doğum yılı 23 Kasım 1973 Cuma günü saat 17,30'da Türk Tarih Kurumu'nda bilimsel bir törenle kutlandı. Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği kutlama törenini Kurum Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal adına Asbaşkan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal şu kısa konuşma ile açtı :

"Sayın Misafirlerimiz,

Beyrunî'nin doğumunun 1000 inci yıldönümü münasebetiyle Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği bu toplantıya hoş geldiniz.

Beyrunî, bilindiği gibi büyük bir bilim adamıdır ve bu sıfatla doğumunun bininci yıldönümü dünyanın çeşitli yerlerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Onu bazı milletler çoktandır kendilerine mal etmek çabası içindedirler, fakat o, *Kita-bû's-Saydele* adlı kitabında ben Arapça ve Farsça'da "dahilim" demek suretiyle bunlara gayet açık bir şekilde cevap vermiş, Türk olduğunu söylemiştir.

Kurumumuz öteden beri bu konuya önem vermiştir. Türklerin medeniyet tarihleri üzerinde büyük bir hassasiyet gösteren Atatürk, bu konuya özel bir önem vermiş, Beyrunî'nin en mühim eserlerinden, Hindistan'ı en iyi şekilde inceleyen *Mâlû'l-Hind* adlı eserini, ayrıca *Tahdidü Nihayâti'l-Emakin*'ini Türkçeye çevirtmiştir. *Mâlû'l-Hind*, Kurumumuzca basılmaktadır.

O zamandan beri bu konu üzerinde sayın üyelerimiz çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan Sayın Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ile Sayın Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'yı bugün burada dinleyeceğiz".

Prof. Dr. Baykal daha sonra Başbakan Sayın Naim Talû'nun tören dolayısıyla gönderdiği aşağıdaki telgrafı okudu :

"Sayın Ord. Prof. Enver Ziya Karal
Türk Tarih Kurumu Başkanı
Türk Tarih Kurumu Konferans salonu
Ankara

Büyük Türk bilgini Beyrunî'nin 1000. doğum yıldönümü dolayısıyla Türk Tarih Kurumunda düzenlenen anma törenine ait nazik davetinizi memnurlukla aldım, teşekkür ederim.

Yalnız Türklük dünyasının değil, bütün dünyanın Ortaçağlarda yetiştirmiş en büyük bilgini sayılan Ahmed Beyrunî adına düzenlenen bu anma gününe işlerimin çokluğu dolayısıyla katılamadığım için üzgünüm. Anma gününde konuşacak bilim adamlarımızı yürekten kutlar, törenin başarılı geçmesi dileğiyle saygılarımı sunarım.

NAİM TALÛ
Başbakan"

Bundan sonra program gereğince Türk Tarih Kurumu üyesi Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver "Beyrunî Hakkında Yeni Görüşler" adını verdiği önemli konuşmasını yaptı. Prof. Ünver'den sonra kürsüye gelen Türk Tarih Kurumu üyesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İlim Tarihi Ordinaryüs Profesörü Dr. Aydın Sayılı'nın, Beyrunî'yi bütün yönleriyle tanıtan değerli konuşmasından sonra törene son verildi.

Beyrunî bu yıl UNESCO'nun da kutlama programına alındığından bütün dünyada anılmaktadır. P T T, Şeyh Ahmed Mahallî-i Mısırî'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığındaki *Kanunu'd-Dünya* adlı eserinde bulunan ve Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver tarafından kopye edilen renkli minyatürünü pul dizisine alarak bastırıştır.

Türk Tarih Kurumu büyük bilginin *Malû'l-hind* adlı ünlü eserinin Türkçe çevirisini ve ayrıca çeşitli araştırmalardan oluşan *Beyrunî Armağanı* adlı eseri baskıya vermiştir.

1973 YILININ İLK YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- ABDAR-RAŞİD AL-BAKUVÛ: *Kitab talhis al-asar ve acaib-al-malik al-kahhar*. Çev.: Z.M. Buniyatova. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 162 + 192 S. 4° (B/6728)
- ABDUH, MUHAMMED: *El-Islâmu dini'l-ilmî ve medeniyye*. Yay.: *Tahir at-Tanahî*. Daru'l-Hilal. 166 S. 8° (A. III/6106)
- ABDU'L-MU'TÎ, ES-SAYYÂD, FU'ÂD: *Mü'errih el-Mogol el-kebîr Reşidu'd-dîn Fazlullah el-Hemedânî*. Kahire 1967. 541 S. 13 Pl. 1 Hr. 8° (A. III/4649)
- ABDÛLBAKÎ, MUHAMMED FUAD: *El-Mu'cemu'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'anî'l-Kerîm*. Kahire 1364 Matbaatu Dari'l-kutübü'l-Mısıriyye. 781 S. 4° (B/6546)
- ABDULLAEVA, N.A.: *Kovrovoe iskusstvo Azerbaycana*. Baku 1971 Izdat. İlim. 150 S. 8° (A. III/7056).
- ADALI, BİLGİN: *Âşık Galip*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 77 S. = T.D.K. Ya.: 349. 8° (A. III/6805)
- ADALI, OYA: *Dadaloğlu*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 69 S. = TDK Halk Kitapları 1. 8° (A. III/7497)
- AFŞÂR, İREC: *Fihrist-nâme-i Kitab-şinâstha-yı Irân. A bibliography of bibliographies on Iranian Studies*. Tehran 1963 Iranica. 217 S. = Iranica I (1963). 8° (A. III/5389)
- AFŞÂR, İREC: *Kitâb-furûşi-i Firdevsî*. Tahran 1968 Encümen-i Âsar-ı Ecilli. 285 S. 8° (A. III/6492)
- AGADJANOV, S.G.: *Oçerki istorii Oğuzov i Türkmen Sredney Azii IX-XIII vekah. IX.-XIII. y.y. Orta Asya Oğullarının ve Türkmenlerinin tarihlerine dair etütler*. Aşhabad 1969 İzdat. İlim. 294 S. 8° (A. III/7128).
- Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve fihî ahbâru'l-Abbâs-Veledihi li-mü' Ve veledihi li-mü'ellifin mine'l-qarnî's - Sâlisi'l - Hicrî. Yay.: Abdulaziz ed - Dürî - Abdulcebbâr el-Mutallibî. Beirut 1971 Al-Talia Publ. 483 S. 2 pl. 8° (A. III/6915)
- EL-AHDAB ET TRABLUŞİ, İBRAHİM İBN ES - SEYYİD ALİ: *Ferâ'idü'l-Laâl fî mecmâi'l-emsal*. 3 cilt. Beyrut 1312 Matbaatü'l-Katalokiyye. 8° (A. III/6472)
- AHLBERG, GUDRUN: *Prothesis and Ekphora in Greek geometric art*. 2 Cilt. Göteborg 1971 Paul Aströms. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XXXII 4° (B/6397)
- AHLWARDT, W.: *Kurzes Verzeichniss der Landberg'schen Sammlung arabischer Handschriften*. Berlin 1885 A. W. Schade's Buchdruckerei. XII + 107 S. 8° (A. III/6495)
- AHMAD, AZİZ: *Studies in Islamic Culture in the Indian environment*. Oxford 1964 Clarendon Press. XII + 311 S. 8° (A. III/6877)
- AINSWORTH, WILLIAM FRANCIS: *Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*. 2 Cilt birarada. London 1842 John W. Parker. 8° (A. III/5654)

- AKARCA, AŞKIDİL: *Yunan arkeolojisinin ana çizgileri. I Şehir ve savunması*. Ankara 1972
T. T. K. Basımevi. XIII + 246 S. XXX Pl. 2 Hr. = Türk Tarih Kurumu
Yay.: VI. Seri, Sayı: 15. 4° (B/6658)
- AKŞİN, SİNA: *31 Mart olayı*. İstanbul 1972 Dilek Matbaası. 424 S. 8° (A. III/6937)
- AKÜN, ÖMER FARUK: *Nâmık Kemal'in Mektupları*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi
Matbaası. XXI + 544 S. = İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay.: 1669. 8° (A. III/6847)
- ALBERTINI, J.M.: *Az gelişmişliğin mekanizması. Çev. Dr. Muzaffer Sencer - Meral Kum*.
İstanbul 1972 Geçiş Yayınları. 334 S. 8° (A. III/6355)
- ALBRIGHT, W.F.: *Archäologie in Palästina*. Zürich 1962 Benziger Verlag Einsiedeln.
257 S. 48 Pl. 1 Hr. 8° (A. III/7432)
- ALEXANDER, ROBERT L.: *Une masse d'armes a figures de l'époque du Palais de Mari*.
Syria XLVII, 1-2 (1970)'den ayrı bs. S. 37-49. 4° (B/6434)
- ALİ-HÜSEYİN ZADE: *Kence vilâyetinin iktisadî tarihine dair bir sened (XVIII asrın 20-ci illeri)*. Azerbaycan SSR İlimler Akademiyasının Haberleri Tarih, Felsefe ve
Hukuk seriyası 4 (1969)'den ayrı bs. S. 15-26 8° (A. III/4332)
- ALİ-ZADE A.A.: *K nekotorem voprosam otnocyazhimsya k istorii vladıçestva seldjukov na srednem
vostokey v zakavkaze*. Ayrı bs. S. 266-274. 8° (A. III/4440)
- ALİ-ZADE A. A.: *Şargın körkemli Alim ve devlet hadimi Raşideddinin vefatının 650 elliyi
münasebetile*. İzvestiya Akademii Nauk Az. SSR. Seriya Istoriı i Filosofii i Prava
4 (1969)'den ayrı basım. S. 44-53. 8° (A. III/4441)
- ALİEV, G.Z.: *Turtsiya v period pravleniya Mladoturok (1908-1918 Gg.)*. Moskova 1972
Izdat. Nauka. 386 S. 8° (A. III/7082)
- ALLEGRO, JOHN MARCO: *The treasure of the Copper Scroll*. 1960 Kegan Paul. 191 S. 4°
(B/6687)
- ALP, TEKİN: *Le Kemalisme. Önsöz: Edouard Herriot*. Paris 1937 Librairie Felix Alcan.
VIII + 298 S. 8° (A. III/7373)
- ALTUNIAN, DR. GEORG: *Die Mongolen und ihre Eroberungen in kaukasischen und klein-
asiatischen Ländern im XIII. Jahrhundert*. Berlin 1911 Verlag von Emil Ebering.
115 S. 8° (A. III/6516)
- ALZINGER, WILHELM - DIETER KNIBBE: *Ephesos. Ein Rundgang durch die Ruinen*. Berlin
1972 Verlag A. F. Koska. 60 S. 8° (A. III/6825)
- ANATI, EMMANUEL: *Arte preistorica in Anatolia*. 1972 Prima Edizione. 51 S. = Studi
Camuni 4. 8° (A. III/6744)
- AND, METİN: *Tanzimat ve İstibdat döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*. Ankara
1972 Mars Basımevi. 465 S. 1 Pl. = İş Bankası Kültür Yay.: 10. 8° (A. III/6819)
- AND, METİN: *Türkiyede İtalyan sahnesi*. İtalyan filolojisi 2, 1-2 (1970)'den ayrı bs.
S. 127-142. 8° (A. III/5819)
- AL-ANDALUSİ, ABÜ ÂMİR İBN SHUHAYD AL-AŞHA'İ: *Risalat at-Tawabı'wa z-Zawabı'*.
Çev. ve Not. James I Monroe. London 1971 University of California Press.
VII + 100 S. = U. C. P. Near Eastern Studies 15. P. 8° (A. III/6785)
- ANNANEPESOV, M.: *Hozyastvo Türkmen v XVIII-XIX Vekah. XVIII-XIX asırlarda
Türkmenlerin Hocalugu*. Aşhabad 1972 Izdat. Ilim. 282 S. 8° (A. III/7077)
- ARASLI, DR. OYA: *Adaylık kavramı ve Türkiye'de Milletvekili adaylığı*. Ankara 1972
Sevinç Matbaası. XIX + 224 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 311. 8°
(A. III/7106)

- ARCHI, ALFONSO - PAOLO EMILIO PECORELLA - MIRJO SALVINI: *Gaziantep e la sua regione*. Roma 1971 Edizioni dell'Ateneo. 124 S. LXVI Pl. 2 Hr. = Incunabula graeca XLVIII. 4° (B/6550)
- ARISTOTILES: *Makālātu'l-elfissuğrā. Arapça Çev.: İshak b. Huneyn. Farsça Çev.: Seyyit Muhammed Mişkat*. Tahran 1346. 485 S. 8° (A. III/6274)
- ARNOLD, T. W.: *İntişar-ı İslâm tarihi. Çev.: Hasan Gündüzler*. Ankara 1971 Eskin Matbaası. 597 S. = Akçağ Yay. 9. 8° (A. III/6675)
- Arts of Cappadocia*. London 1971 Barrie and Jenkins. 229 S. 4° (B/6544)
- ASANOV, A.: *Pamyatniki arhitekturi srednevekovogo Horezma*. Taşkent 1971 Izdat. Fan. Uzbekskoy SSR. 106 S. 8° (A. III/7127)
- ASHMOLE, BERNARD: *Architect and sculptor in Classical Greece*. New York 1972 R. and R. Clark Ltd. 218 S. 8° (B/6697)
- ASHMOLE, BERNARD - NICHOLAS YALOURIS: *Olympia. The sculptures of the temple of Zeus. Foto: Alison Frants*. London 1967. Phaidon Press. 188 S. 71 Pl. 4° (B/6506)
- ASLANAPA, DR. OKTAY: *Selçuklu sanatı bibliyografyası*. İstanbul 1971 Yapı ve Kredi Bankası. 47 S. 4° (B/6396)
- ASLANAPA, OKTAY: *Turkish art and architecture*. London 1971 Faber and Faber. 422 S. 90 Pl. 4° (B/6676)
- ASMA AL-HUMSİ: *El-medresetu'z-Zâhiriyye*. Dınişk 1967 Matbuatü Mecmai'l-lugati'l-Arabiyye. 108 S. 8° (A. III/6105)
- ASTER, ERNST VON: *Bilgi teorisi ve mantık. Çev.: Macit Gökberk 2. bs.* İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VII + 179 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay.: 267/1794. 8° (A. III/6817)
- ASTRÖM, PAUL: *Who's who in Cypriote archaeology. Biographical and bibliographical notes*. Göteborg 1971 Paul Aströms Förlag. 88 S. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XXIII. 4° (B/6472)
- ATAÇ, NURULLAH: *Günce (1953-1957). 2 Cilt*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. = TDK Yay.: 342/1, 2. 8° (A. III/6807)
- ATALAY, BESİM: *Türk halıcılığı ve Uşak halıları*. Ankara 1967 Ajans-Türk Matbaası. 86 S. 38 Pl. 8° (A. III/6287)
- ATASOY, NURHAN: *İbrahim Paşa Sarayı*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Matbaası. VI + 189 + 3 S. 4 Pl. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay.: 1725. 8° (A. III/6846)
- ATASOY, NURHAN: *Türk minyatür sanatı bibliyografyası*. İstanbul 1972 50 S. 8° (A. III/7145)
- Atatürk ve devrim, Atatürkçü düşünce üzerine denemeler*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. 127 S. = Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yardımcı Yay. El Kitabı Nu: 3 (A. III/7492)
- ATIYA, AZİZ S.: *Crusade, commerce and culture*. Bloomington 1962 Indiana University Press. 280 S. 8° (A. III/6154)
- ATIYA, AZİZ S.: *The Crusade, historiography and bibliography*. Bloomington 1962 Indiana University Press. 170 S. 8° (A. III/6873)
- AWWAD, GURGUİS: *Mu'cemu'l-müellifini'l-Irakıyyin. A dictionary of Iraqi authors during the ninetieth and twentieth centuries (1800-1969 A.D.)* 3 Cilt. Baghdad 1969 Al-Irs-had Press. 8° (A. III/4640)

- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA: *İnkılâp ve kadro*. Ankara 1931. 56 Y. 4° (B/6612)
- ÂYETİ, ABDU'L-MUHAMMED: *Tahrir-i Tarih-i Vassâf*. Tahran 1346 Bouyad-ı Ferheng-i Iran. 434 S. 8° (A. III/6506)
- AYİTER, DR. NUŞİN: *Hukukta fikir ve san'at ürünleri*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XII + 334 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 309. 8° (A. III/7104)
- AYKENT, İRFAN H.: *Plânlı kalkınma döneminde Türk bankacılığı*. Ankara 1970 Ege Matbaası. 227 S. 3 Levha. 8° (A. III/6635)
- AYMI'L-KUZAT MEYANCİYÜ'L-HEMEDÂNİ: *Gâyetü'l-îmkân fi dirayeti'l-mekân yâ Risaletü'l-emkine ve'l-ezmine*. Yay.: Dr. Ranim Fermeş. Tahran 1339 Çaphane-i Afitab. 54 S. 8° (A. III/6273)
- Aziatskiy Muzei Leningradskoe Otdelenie Instituta Vostokovedeniya An SSR. Moskova 1972 Izdat. Nauka. 596 S. 8° (A. III/7043)
- BABUR, ZAHİR AD-DİN MUHAMMED: *Traktat ob Aruze. Faksimile Rukopisi*. Yay.: İ. V. Stebleva. Moskova 1972 Izdat Nauka. 42 + 362 S. = Pamyatniki Pismennosti Vostoka XII. 8° (A. III/7119)
- AL-BAKUİ, ABDUR-REŞİD: *Kitab telhısı'l asar ve acaib'l-Melik'l-Kahrar*. Çev.: Ziyaeddin b. Musa Bunyatof. Moskova 1971 Daru'n-neşri'l-ilm. 162 + 192 S. 4° (B/6407)
- BALÂĞİ, SADR: *Kısas-i Kur'ân bâ Ferheng-i Kısas-i Kur'ân*. 3. baskı. Tahran 1336. VI + 256 + 126 S. 8° (A. III/6167)
- BALOG, PAUL: *The coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria*. New York 1964 American Numismatic Society. IV + 444 S. XLIV Pl. = Numismatic Studies No. 12. 4° (B/6539)
- BAMMER, ANTON: *Beiträge zur ephesischen Architektur*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes IL (1968-71)'den ayrı bs. 40 S. 1 Pl. 8° (B/6597)
- BANG, W. - J. MARQUART: *Osttürkische Dialektstudien*. Berlin 1970 Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen. 276 S. X Pl. = Abh.d. König. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen Phil. Hist. Kl. Neue Folge Band XIII No. 1. 8° (B/6451)
- BARANOV, H.K.: *Arabsko-Russkiy slovar. Kamus-u Arabî Rusî 1. Cilt*. Moskova 1970. Izdatelstvo "Sovetskaya Ensiklopediya. 590 S. 8° (A. III/7120)
- BARNBY, H.G.: *The Prisoners of Algiers. An account of the forgotten American-Algerian War 1785-1797*. London 1966 Oxford Univ. Press. XII + 343 S. 4 Pl. 8° (A. III/6914)
- Basın-Yayın bibliografyası*. Ankara 1972 Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü Yayınları. 99 S. 8° (A. III/6996).
- BAŞARAN, MEHMET: *Çarığımı yitirdiğim tarla*. İstanbul 1955 Varlık Yayınevi. 108 S. = Varlık Cep Kitapları: 147. 8° (A. III/7506)
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı*. 1971 yılı programı ikinci beş yıl 1968-1972. Ankara 1971 Başbakanlık Basımevi. VI + 806 S. = DPT: 1004. 8° (A. III/6609)
- BAYDAR, MUSTAFA: *Edebiyatçılarımız ne diyorlar*. İstanbul 1960 Yeni Matbaa. 237 S. 8° (A. III/7007)
- BAYER, ERICH: *Griechische Geschichte*. Stuttgart 1968 Alfred Kröner Verlag. XI + 831 S. = Kröners Taschenausgabe Band 362. 8° (A. III/7250)
- BAYINDIR, ALİ: *Milliyetçi sanayi sistemi*. İstanbul 1973 Toker Matbaası. 224 S. = Milli Hareket Yayınları: 12. 8° (A. III/7573)

- BEAN, GEORGE F.: *Turkey's southern shore. An archaeological guide.* London 1968 Ernest Benn Limited. 188 S. 24 Pl. 1 Hrt. 8° (A. III/6871)
- BEDEVİ, ABDURRAHMAN: *El-usûlü'l-Yunaniyye li-n nazariyyati's-siyasiyyeti fi'l-İslam. I. Cilt.* Kahire 1954 Matbaatü Darü'l Kütübu'l-Misriyye. 75 S. 8° (A. III/6524)
- BEEK, MARTIN A.: *Atlas of Mesopotamia. Yay.: H. H. Rowley Çev.: D.R. Welsh.* Amsterdam 1962 Thomas Nelson and Sons. 164 S. 4° (B/6680)
- BEHRÂMÎ, TAKÎ: *Coğrafyâ-i keşâverzî-i İran.* Tahran 1333 İntişarat-ı Danişgah. 678 S. 8° (A. III/6467)
- BELA'MÎ, EBU ALİ MUHAMMED: *Tercüme-i Tarih-i Taberî.* Tehran 1344. 569 S. 4° (B/6554)
- BELHÎ, İBNU MAHMUD: *Makamat-ı Hamidi. Yay.: Seyyid Ali Ekber Ebrekui.* Isfahan 1339 Danişkede-i Edebiyat. 322 S. 8° (A. III/6170)
- BENLİKOL, SABAHATTİN: *Çeşitli ülkelerde kamu personeline ilişkin sorunların karşılaştırmalı çözüm yolları.* Ankara 1972. 63 S. 8° (A. III/6640)
- BENNIGSEN, ALEXANDRE - CHANTAL QUELQUEJAY: *The evolution of the muslim nationalities of the USSR and their linguistic problems. Çev.: Geoffrey Wheeler.* Oxford 1961 Central Asian Research Centre. 57 S. 4° (B/6354)
- BERKER, NURHAYAT - YUSUF DURUL: *Türk işletmecilerinden örnekler.* İstanbul Apa Ofset Basımevi. 48 S. = Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi: 1. 8° (B/6592)
- BERTOU, JULES DE: *Essai sur la topographie de Tyr.* Paris 1843 Typographie de Firmin Didot Freres. 104 S. 2 Hrt. 8° (A. III/6446)
- BERVE, HELMUT: *Gestaltende Kräfte der Antike. Aufsätze und Vorträge zur Griechischen und Römischen Geschichte.* München 1966 Verlag C. H. Beck. 488 S. 1 Pl. 8° (A. III/7220)
- EL-BEYHAKÎ, ZAHİRÜDDİN: *Tarihu'l-hukemâ'i'l-İslam. Yay.: Muhammed Kürd Ali. Dımişk 1946 Mecamiu'l-İlmiyye'l-Arabi. 304 S. 8° (A. III/6471)*
- BEYSEMBIEV K.: *Progressivno-Demokratiçeskaya i Marksistskaya Misl v Kazahstane naçala XX Veka.* Alma-Ata 1965 Izdat. Nauka Kazahskoy SSR. 302 S. 8° (A. III/7076)
- BIBERSTEIN KAZIMIRSKI, A.DE: *Dictionnaire Arabe-Français. Kitabu'l-lugateyn el-Arabiyye ve'l-Franseviyye. Yay.: İbed Gallab. 4 Cilt. Caire 1875. 4° (B/6509)*
- BIEBER, MARGARETE: *The history of the Greek and Roman theater.* Princeton 1961 University Press. XIV + 343 4. bs. S. 4° (B/6816)
- BİLGEĞİL, PROF. DR. M. KAYA: *Şâir Şinâsî hal tercümesi üzerinde küçük bir araştırma. 2. bs. İstanbul 1972 İrfan Matbaası. 41 S. 11 Pl. 8° (A. III/6708)*
- BİRÜNİ, ABU REYHAN: *Biruni 973-1048. Izbranniye Proizvedeniya I.* Taşkent 1957 Izdat. Ak. Nauk Uz. SSR. XXI + 488 S. 1 Lev. 4° (B/6569)
- AL-BİTRUJÎ: *On the Principles of Astronomy. Yay. ve Çev. Bernard R. Goldstein. 2 Cilt.* New Haven 1971 Yale Univ. Press. 8° (A. III/6908)
- BLEGEN, CARL W.: *Troy and the Trojans. Ancient peoples and places.* New York 1963 Frederick A. Praeger. 240 S. 8° (A. III/7428)
- Bljinyi i Sredniy Vostok. Moskova 1968 Izdat. Nauka. 190 S. 8° (A. III/7063)
- BLOUNT, HENRY: *A voyage into the levant.* London 1636 Andrew Crooke. 126 S. 8° (A. III/6147)

- BOASE, T.S.R.: *Castles and churches of the crusading kingdom. Foto : Richard Cleave.* London 1967 Oxford University Press. XIV + 121 S. 4° (B/6686)
- BODENEHR, GABRIEL: *Das durch den Römischen Adler von den Türcken befreiete Königreich Ungarn.* 28 Pl. 8° (A. III/5817)
- BORDAZ, JACQUES: *Tools of the old and new Stone Age.* New York 1970 Natural History Press. XII + 145 S. 8° (A. III/6191)
- BOSTAŞVILI, N.I.: *Bibliografiya Turtsii (İstoriya).* Tiflis 1971 Izdat. Metsniereva. 290 S. 8° (A. III/7122)
- BOULLAYE-LE GOUZ, SIEUR DE LA: *Les voyages et observations du Sieur de la Boullaye-le-Gouz Gentil-Homme angevin.* Paris 1657 Gervais Clousier. XIV + 558 + 10 S. 8° (A. III/6666)
- BOYACIOĞULLARI, A. SEDAT - HASAN ALAKESE: *Her yönü ve herşeyi ile Demirci.* İstanbul 1972 Eko Matbaası. 345 S. 8° (A. III/6634)
- BOZDAĞ, İSMET: *Bir çağın perde arkası.* İstanbul 1972 Garanti Matbaası. 238 S. = Ker-
van Yay. Tarih Serisi: 2. 8° (A. III/7381)
- BÖHME, MAX: *Die grossen Reisesammlungen des 16. Jahrhunderts und ihre Bedeutung.* Amsterdam 1962 Meridian Publishing Co. 164 S. 8° (A. III/6514)
- BRADFORD, ERNLE: *The Sultan's Admiral. The life of Barbarossa.* New York 1968 Harcourt, Brace and World. XIV + 224 S. 4 pl. 8° (A. III/6382)
- BRINKERHOFF, DERICKSEN M.: *A collection of sculpture in Classical and early Christian Antioch.* New York 1970 University Press. XI + 83 S. 18 Pl. 4° (B/6811)
- BROSSET, M.: *Chronique Georgienne.* Paris 1831 L'Imprimerie Royale. LV + 167 S. 8° (A. III/6408)
- BRUCE, MAURICE: *The shaping of the modern World 1870-1939. Cilt 1 : Ends and Begin-
nings. The World to 1914.* London 1958 Hutchinson and Co. Ltd. XII + 970 S. 6 Hrt. 8° (A. III/6919)
- BUCHHOLZ, HANS-GÜNTER - VASSOS KARAGEORGHIS: *Altägäis und Altkypros.* Tübingen 1971 Ernst Wasmuth. 516 S. 8° (A. III/6443)
- BURCK, ERICH: *Die Frau in der griechisch-römischen Antike.* München 1969 Heimeran Verlag. 107 S. 2 Pl. 8° (A. III/7200)
- BURDURLU, İBRAHİM ZEKİ: *Kendi bir karış, sakalı üç karış.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 89 S. = T.D.K. Yay.: 345. 8° (A. III/6804)
- BURŪMEND, EDİB: *Hired-nâme.* Tahran 1347 Intişarat-ı Encümen-i Âsâr-ı Millî. 108 S. 8° (A. III/6507)
- BUSBECQ, OGIER GHISELIN DE: *The Turkish letters of Ogier Ghiselin De Busbecq. Çev.: Edward Seymour Forster.* Oxford 1968 Clarendon Press. XVI + 265 S. 2 Pl. 1 Hr. 8° (A. III/5929)
- BÜCHNER, KARL: *Römische Literaturgeschichte. Ihre Grundzüge in Interpretierender Dar-
tellung.* Stuttgart 1968 Alfred Kröner Verlag. 582 S. 8° (A. III/7249)
- Büyük Zafer'in 50. yıldönümü'ne armağan.* İstanbul 1972 Millî Eğitim Basımevi. 303 S. 4° (B/6589)
- EL-CÂHİZ, EBŪ OSMÂN: *Resâ'il el-Câhiz. 1. cilt birliği içinde 2 cilt. İnceleyen ve açıklayan : Abdülcelâm Muhammed Harun.* Kahire 1964/1965 Mektebetül-Hancı. 393 + 496 S. 8° (A. III/4586)

- AL-CÂHİZ, EBÜ OSMAN: *Tâc der ahlâk-i pâdişâhân ve meniş-i işân. Neşri: S. Welhausen. Çev: Habîbullah Nevbaht.* Tahran 1328 Çâpıteban. 54+232+27 S. 8° (A. III/6390)
- EL-CAHSİYÂRİ, MUHAMMED B. ABDÛS: *Nusûsun zâiatun min kitâbu'l-vüzerâ ve'l-küttâb. Lost fragments of Kitab al-Wuzara'wa-l-kuttâb. Yay.: M. Avvâd.* Beirut 1965 Daru'l-Kitabi'l-Lübniyye. 118 S. 8° (A. III/6474)
- CALDER, W.M.: *Monumenta Asiae Minoris Antiqua. I. cilt.* Manchester 1928 University Press. XXXI + 239 S. = Publ. of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor. I. 4° (B/867)
- CAMAL, MİRZA - CAVANŞİR KARABAGSKİY: *Karabağ Tarihi. İstoriya Karabaga.* Baku 1959 Izdat Akademiyâ Nauk Azerbaycanskoy. 139 + 62 S. 8° (A. III/7065)
- CAMERON, RODERICK: *Viceroyalties of the west. The Spanish Empire in Latin America.* London 1968 Weidenfeld and Nicolson. 275 S. 48 pl. 8° (A. III/6886)
- CANARACHE, V.: *The mosaic floored edifice of Tomi.* Dobrudja I. P. Tiparul. 32 S. 8° (A. III/6071)
- CANKOÇAK, GÜLTEN AKIN: *Maraş'ın ve Ökkeş'in destanı.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 54 S. = TDK Tanıtma Yay. Çeşitli Konular Dizisi: 15. 8° (A. III/6809)
- CARR, EDWARD HALLETT: *The Bolshevik revolution 1917-1923. A history of Soviet Russia. 3 Cilt.* London 1964-1966 MacMillan. 8° (A. III/6781)
- CARMOLY, E.: *Notice historique sur Benjamin de Tudele. De l'Examen géographique de ses voyages par J. Lelewel.* Bruxelles 1852 Chez Kiessling et Compagnie. 41 S. 1 Hrt. 8° (A. III/6446)
- CARY, M.: *A history of the Greek World from 323 to 146 B.C. Bibl. Haz. V. Ehrenberg.* London 1972 Methuen and Co. XVI + 446 S. 2 Hr. 8° (A. III/7212)
- CARY, MAX-ERIC H. WARMINGTON: *Die Entdeckungen der Antike.* Zürich 1966 Kindler Verlag. 520 S. 8° (A. III/7254)
- Catalogue des manuscrits a peintures estampes-medailles - Monnaies objets d'art - livres et cartes Exposés du 19 Mai au 19 Juin 1925.* Paris 1925 Editions de la Gazette des Beaux-arts. 97 S. XX Pl. 8° (A. III/6498)
- CEM, İSMAIL: *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi. 3. bs.* İstanbul 1973 Yelken Matbaası. 576 S. = Kültür Dizisi: 11. 8° (A. III/7586)
- Central Asia. Movement of peoples and ideas from times prehistoric to modern.* Yay: Amalendu Guha. New Delhi 1970 Indian Council for Cultural Relations. XI + 321 S. 7 Pl. 8° (A. III/6729)
- CHAMPDOR, ALBERT: *Babylon. Çev.: Elsa Coult.* London 1958 Elek Books. 184 S. 8° (A. III/7418)
- Chao T'ieh-Han Huo-yao-te-fa-ming. *The invention of gunpowder.* T'ai Pei 1960. 104 S. 8° (A. III/5524)
- CHAPOUTHIER, F. - J. CHARBONNEAUX - RENE JOLY: *Fouilles exécutées a Mallia. 2 Cilt.* Paris 1928-1936 Librairie Orientaliste Paul Geuthner. = Etudes Crétoises 1, IV. 4° (B/3092)
- CHRIST, KARL: *Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie.* Darmstadt 1973 Wissenschaftliche Buchgesellschaft. XI + 335 S. 8° (A. III/7308)

- 5000 *anni d'Arte in Pakistan*. Napoli 1964 Istituto Universitario Orientale. 179 S. 35 Pl. 8° (A. III/5870)
- Classicisme et déclin culturel dans l'histoire de l'Islam. Actes du Symposium International d'Histoire de la civilisation Musulmane*. Paris 1957 Editions Besson. 396 S. 8° (A. III/6435)
- CLAUSON, SIR GERARD: *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford 1972 Clarendon Press. XLVIII + 989 S. 8° (A. III/6624)
- COARELLI, FILIPPO: *L'oreficeria nell'arte classica*. Milano 1966 Fratelli Fabbri Editori. 158 S. 8° (A. III/7301)
- Costantinopoli Serie di alcune carte topografiche e delle piu particolari prospettive e vedute delle insigni fabbriche e moschee della citta di Costantinopoli*. 34 S. 2° (C/520)
- COTTRELL, LEONARD: *The concise encyclopedia of Archaeology*. London 1960 Hutchinson and Co Ltd. XXV + 430 S. 8° (A. III/6875)
- COX, D.H.: *A Tarsus coin collection in the Adana Museum*. New York 1941 The American Numismatic Society. 67 S. XII Pl. = Numismatic Notes and Monographs No. 92. 8° (A. III/6310)
- ÇAPAN, CEVAT: *Değişen tiyatro. İngiliz tiyatrosunda düzyazıya geçiş*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Matbaası. 180 S. = İ. Ü. Ed. Fak. Yay. No: 1760. 8° (A. III/7095)
- ÇETİN, NİHAD M.: *Eski arap şiiri*. İstanbul 1973 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XXII + 106 S. = İ. Ü. Yay. No. 1727. 8° (A. III/7491)
- ÇETİNKAYA, HİKMET: *Toprak bizim canımız*. Ankara 1973 Şark Matbaası. 164 S. 8° (A. III/7585)
- DADAŞEV, T.P.: *Prosvetşenie v Turtsii v noveyşee vremya (1923-1960)*. Moskova 1972 Izdat. Nauka. 170 S. 8° (A. III/7088)
- Dağ ve orman köylerinin ekonomik, sosyal sorunları ve çözüm yolları*. Ankara 1969 Ongun Kardeşler Matbaası. XVIII + 262 S. 1 Lev. = Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti Yay. No: 12. 8° (A. III/7494)
- DALTON, O.M.: *East Christian Art. A survey of the monuments*. Oxford 1925 Clarendon Press. XV + 396 S. LXIX Pl. 4° (B/6685)
- DANIEL, NORMAN: *Islam and the West*. Edinburgh 1966 Edinburgh University Press. XI + 448 S. 8° (A. III/6922)
- DARENDELİOĞLU, İLHAN: *Türkiye'de Kominist hareketleri. 3. bs.* İstanbul 1973 Yayıncılık Matbaası. 573 S. 8° (A. III/7380)
- Dark ages and Nomads c. 1000 B.C. Studies in Iranian and Anatolian Archaeology*. İstanbul 1964 Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut. XI + 70 S. XX Pl. 4° (B/6470)
- DAVARAS, COSTIS: *Die Statue aus Astritsi. Giriş: Karl Schefold*. Bern 1972 Francke Verlag. 68 S. 4° (B/6603)
- DAVID, M.: *Les dieux et le destin en Babylonie*. Paris 1949 Presses Universitaires de France. VIII + 119 S. 8° (A. III/7419)
- DAVLETOV, DJ. - A. İLYASOV: *Prisoedinenie Türkmenii K Rossii. Türkmenistanın Rusya'ya birikdirilmesi*. Aşhabad 1972 Izdat. Ilm. 253 S. 8° (A. III/7078)
- The deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem. Yay.: Rosalind Hill*. New York 1962 Thomas Nelson and Sons. XLV + 113 S. 8° (A. III/6115)

- DEIMEL, ANTON: *Die altbabylonische Königsliste und ihre Bedeutung für die Chronologie*. Rom 1935 Papstliches Bibelinstitut. 66 S. = Bibl. Orientalia Sacra Scriptura Antiquitibus Orientalibus Illustrata 6. 8° (A. III/7420)
- DEMELIUS, HEINRICH: *Aus dem Stadtbuch von Mautern an der Donau (1432-1550)*. Wien 1972 Hermann Böhlaus Nachf. 131 S. = Öst. Ak.d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Sitzungsab. 277. Band 2. Abh. 8° (A. III/6732)
- DEMİRCİOĞLU, HALİL: *Roma Devleti'nin eyalet (Provincia) sistemi hakkında sistemin esası ve özellikleri*. Ankara 1970 Üniversite Basımevi. S. 343-459. 8° (A. III/5223)
- The desert route to India being the journals of four travellers by the Great Desert Caravan Route between Aleppo and Basra 1745-1751*. Yay.: Douglas Carruthers. London 1929 Hakluyt Society. XXXVI + 196 S. 8° (A. III/6513)
- Deuxieme Conference des Etudes Albanologiques. A l'occasion du 5e Centenaire de la mort de Georges Kastriot-Skanderberg*. Tirana, 12-18 Janvier 1968. 2 Cilt. Tirana 1969-1970 Mihal Duri. 8° (A. III/6782)
- DIERBACH, DR. JOHANN HEINRICH: *Flora mythologica oder Pflanzenkunde in Bezug auf Mythologie und Symbolik der Griechen und Römer*. Wiesbaden 1970 Dr. Martin Sändig oHG. X + 218 S. 8° (A. III/7217)
- DIHLE, ALBRECHT: *Griechische Literaturgeschichte*. Stuttgart 1967 Alfred Kröner Verlag. XII + 442 S. = Kröners Taschenausgabe 199. 8° (A. III/7248)
- DIHLE, ALBRECHT: *Umstrittene Daten. Untersuchungen zum Auftreten der Griechen am Roten Meer*. Köln 1965 Westdeutscher Verlag. 92 S. = Wiss. Abh. der Arbeitsg. für Forsch. d. Landes Nordrhein-Westf. Band 32. 8° (A. III/6235)
- Divan-ı Hakîm Suzeni-i Semerkandî*. Yay. Nasıruddin Şah Hüseyinî. Tahran 1338 İntişarat-ı Emir Kebir. 502 S. 8° (A. III/6399)
- Dokumenty Na Polovetskom Yazike XVI-v*. Moskova 1967 Izdat. Nauka. 430 S. = Pamyatniki pismennosti vostoka III. 8° (A. III/7079)
- Dokumenti za istoriyata Bulgarskoto. Knizovno Drujestvo v Branya 1868-1876*. Sofya 1958 Izd.na Bulg. Ak. na Naukite. 568 S. 8° (A. III/5066)
- DOZY, R.R.A.: *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes*. Beirut (1845 tekrar bs.) Librairie du Liban. VIII + 444 S. 8° (A. III/6603)
- Drevnie slavyane i ih sosedi*. Yay.: Yu. V. Kuharenko. Moskova 1972 Izdat. Nauka. 155 S. 8° (A. III/7113)
- Drevnosti Başkırîi*. Moskova 1970 Akademiya Nauk. 195 S. 2 Hr. 8° (A. III/6205)
- DUBROVSKIY, V.: *Omar Seyf Eddin. Jittepis ta karakteristika tvorçosti*. Kalamış 1919. S. 317-329. (A. III/6091)
- DUPARC, PIERRE: *Venise. Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France XXVI*. Paris 1958 Du Centre National de la Recherche Scientifique. XXX + 356 S. 8° (A. III/6916)
- DURANT, WILL: *Das Leben Griechenlands*. Bern 1957 Francke Verlag. 672 S. 32 Pl. 1 Hrt. 8° (A. III/7239)
- DURKHEIM, EMILE: *The elementary forms of the religious life*. Çev.: Joseph Ward Swain. London 1964 George Allen and Unwin. XI + 456 S. 8° (A. III/5627)
- Dünya tarihi. İnsanlığın başlangıcından Kore harbine kadar*. İstanbul Tifdruk Basımevi. 208 S. (Not: Gündelik gazete tarzında hazırlanmıştır) 2° (C/518)

- EBIED, R.Y.: *Bibliography of Mediaeval Arabic and Jewish medicine and allied sciences. Önsöz.*: Prof. A. M. Honeyman. London 1971 Gresham Press. 150 S. 8° (A. III/6859)
- ELLIS, RICHARD S.: *A bibliography of Mesopotamian archaeological sites*. Wiesbaden 1972 Otto Harrassowitz. XXIV + 113 S. 1 Hr. 4° (B/6830)
- ELLISON, GRACE MARY: *Bir İngiliz kadını gözüyle kuva-i Millîye Ankarası. Çev.: İbrahim S. Turek*. Ankara 1973 Sümer Matbaası. 328 S. 2 Pl. 8° (A. III/7379)
- EL-EMİN, ABDULKERİM - ZÂHİDE İBRÂHİM: *Delîlu'l-merâci' el-Arabiyye. Guide to Arabic reference books*. Bagdad 1970 Matbaatu Şefik. 267 S. 8° (A. III/6511)
- EMİN, HÜSEYN: *El-Medresetu'l-Mustansiriyye*. Bagdad 1960 Shafiek Press. XIV + 207 S. 15 Pl. 8° (A. III/6132)
- Encyclopaedia Britannica*. 24 Cilt. Chicago 1969 William Benton. 4° (B/6742)
- Encyclopedia of the Social Sciences*. Yay.: Edwin R. A. Seligman - Alvin Johnson. 15 Cilt. New York 1931/1935 Macmillan Company. 4° (B/7030)
- ENGİN, DR. ARIN: *Cumhuriyetimizin 50. yıldönümünde Ko Vadis ? (Nereye doğru?)* İstanbul 1972 Gün Matbaası. 128 S. = Atatürkçülük Kültür Yay.: 30. 8° (A. III/6743)
- EL-ERBİLİ, ABDURRAHMAN SUNBUT KANİTÜ: *Hulâsâtu'z-zehebü'l-mesbûk muhtasar min Siyeri'l mülûk*. Yay.: Mekki es-Seyyid Casim. Bagdad Mektebetü'l-Müsennâ. 323 S. 8° (A. III/6508)
- ERDOĞAN, AHMET: *Ceza yargılama yöntemi yasası terimleri sözlüğü*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 102 S. = T.D.K. Yay.: 367. 8° (A. III/6796)
- ERGÜLEC, HALUK: *Corpus of Cypriote antiquities. 4: Large-sized Cypriot sculpture in the Archaeological museum of Istanbul*. Göteborg 1972 Carl Bloms Boktryckeri. 73 S. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XX. 4. 4° (B/5825)
- ERNST, HANS: *Die mamlukischen Sultansurkunden des Sinai-Klosters*. Wiesbaden 1960 Otto Harrassowitz. XXXIX + 353 S. 8° (A. III/5264)
- ERHAT, AZRA: *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul 1972 Remzi Kitabevi. 430 S. = Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 18. 8° (A. III/7052)
- ERZEN, PROF. DR. AFİF - PROF. DR. UGO DETTORE: *Büyük Tarih Atlası*. İstanbul 1970 Arkin Kitabevi. 48 S. 4° (B/6543)
- ERZİ, PROF. DR. ADNAN S.: *Belleten dizini. 2 Cilt*. Ankara 1971 T.T.K. Basımevi. = T.T.K. Yay. XII. Seri-Sa. 5a. 8° (A. III/6216)
- ESEN, PROF. DR. BÜLENT NURİ: *Anayasanın anayasa mahkemesince yorumlanması*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. 86 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 301. 8° (A. III/6614)
- EŞREF: *Hicviyeler. Haz: Cevdet Kudret Solok*. Ankara 1970 Bilgi Yayınevi. 167 S. = Bilgi Yay.: 88. 8° (A. III/6019)
- EVYAPAN, GÖNÜL ASLANOĞLU: *Eski Türk bahçeleri ve özellikle eski İstanbul bahçeleri*. Ankara 1972 Başnur Matbaası. 162 S. = O.D.T.Ü. Mimarlık Fak. Yay.: 20. 4° (B/6700)
- EYİCE, SEMAVİ: *İstanbul'un ortadan kalkan bazı tarihî eserleri*. Tarih Dergisi 26'dan ayı 1. bs. S. 129-164 20 Pl. 8° (A. III/6961)
- AL-FÂRÂBÎ: *Alfarabi's commentary on Aristotle's Kitabı Aristotalis fî'l-ibâre*. Yay.: Wilhelm Kutsch S.J. - Stanley Marrow. Düzeltilmiş 2. bs. Beyrouth 1971 Dar El-

- Mashreq Publishers. XIX + 259 S. = Recherches, Pensée Arabe et Musulmane 13. 8° (A. III/6949)
- AL-FÂRÂBÎ: *Deux ouvrages inédits sur la rhétorique. I. Kitab al-Hataba II. Didascalía in rethoricam Aristotelis ex glosa Alpharabi. Yay. : J. Langhade-M. Grignaschi. Beyrouth 1971 Dar el-Machreq Editeurs. 274 S. = Recherches 48. 8° (A. III/6950)*
- EL-FÂRÂBÎ, EBU NASR: *Fusulü muntezea. Yay. : Dr. Fevzi Mitri Neccar. Beyrut 1971 Daru'l-Maşrek. 115 S. 8° (A. III/6955)*
- EL-FÂRÂBÎ, EBU NASR: *Kitabu'l-Cem' beyne Re'y-al-hakemeyn. Yay. : Nasrî Nadir. Beyrut 1968 Daru'l-Maşrek. 113 S. 8° (A. III/6956)*
- EL-FÂRÂBÎ, EBU NASR: *Kitabu'l-elfazu'l-mustamele fi'l-mantik. Yay. : Muhsin Mehdi. Beyrut 1968 Daru'l-Maşrek. 124 S. 8° (A. III/6954)*
- EL-FÂRÂBÎ, EBU NASR: *Kitabu'l-mille ve mususun uhra. Yay. : Muhsin Mehde. Beyrut 1968 Daru'l-Maşrek 137 S. 8° (A. III/6953)*
- EL-FÂRÂBÎ, EBU NASR: *Kitabu's-siyasetu'l-medeniyye ya da mebadî-il-mevcûdat. Yay. : Dr. Fevzi Mitri Neccar. Beyrut 1964 Matbuat-u Katolik. 118 S. 8° (A. III/6952)*
- FARMAN, HAFEZ F.: *Iran. A selected and annotated bibliography. New York 1968 Greenwood Press. IX + 100 S. 4° (B/6504)*
- FARMAYAN, HAFEZ F.: *The foreign Policy of Iran. A historical Analysis 559 B.C. - A.D. 1971. Utah 1971 Middle East Center Univ. of Utah. 37 S. = Research Monograph No: 4. 8° (A. III/6830)*
- FARRINGTON, BENJAMIN: *Science in antiquity. 2. bs. London 1969 Oxford University Press. 156 S. 8° (A. III/6623)*
- FARUK, RUKNEDDİN HUMAYUN: *History of books and the imperial libraries of Iran. I. cilt Çev. : Abutaleb Saremi. Tehran 1968. Ministry of Culture and Art. 182 S. 8° (A. III/6788)*
- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası. Çev. : Dr. Jur. Şeref Ünal. Ankara 1972 Yarı Açık Cezaevi Matbaası. 70 S. = Adalet Bakanlığı Yay, Yeni Seri No. 12. 8° (A. III/6616)*
- FELLMAN, ARNO: *Voyage en Orient du roi Erik Ejegod et sa mort a Paphos. Helsinki 1958 Librairie Academique. 199 S. 7 Hr. 8° (A. III/5927)*
- Festschrift für Friedrich Matz. Mainz 1962 Verlag Philipp von Zabern. 124 S. 19 Pl. 4° (B/6387)*
- Festschrift Georg Leyh Aufsätze zum Bibliothekswesen und zur Forschungsgeschichte dargebracht zum 60. Geburtstage am 6. Juni 1937 von Freunden und Fachgenossen. Leipzig 1937 Otto Harrassowitz. XXVI + 427 S. XX pl. 4° (B/6383)*
- FETHİ OSMAN: *El-Fikru'l-Kanunî el-İslâmî. Kahire 373 S. 8° (A. III/6134)*
- FIRATLI, NEZİH: *İzmit şehri ve eski eserleri rehberi. Müze tanzimini Mahmut Akok yapmış, sikkelerle ilgili kısmı Nekriman Olcay hazırlamıştır. İstanbul 1971 Millî Eğitim Basımevi. 47 S. XXIV Pl. 1 Pl. 8° (A. III/7107)*
- FIRATLI, DR. NEZİH: *Uşak-Selçukler kazısı ve çevre araştırmaları 1966-1970. Türk Arkeoloji Dergisi XIX-II (1970)'den ayrı bs. S. 109-160. 8° (B/6729)*
- Fifty years of Soviet oriental studies. Brief Reviews 1917-1967. Moscow 1968 "Nauka" Publishing House. 27 Makale. = USSR Academy of Sciences Institute of the Peoples of Asia. 8° (A. III/5383)*

- Fihrist-i Kitabhane-i Meclis*, 1944. Tahran 1305 Matbaa-ı Meclis. VIII + 364 S. 8° (A. III/6522)
- FİLŞTİNSKIY, İ.M. - B. YA. ŞİDFAR: *Oçerk Arabo-Musulmankoy Kulturi*. (VII-XII-yy.) Moskova 1971 Izdat. Nauka. 258 S. 16 Pl. 8° (A. III/7123)
- FİRUZANFER, BEDİUZ-ZAMAN: *Ahādīs-ı Mesnevī*. Tehran 1334 Intişarat-ı Danişgahi. 226 + 48 S. 8° (A. III/6540)
- Five centuries of history mirrored in five centuries of French art*. New York 1939 World's Fair. 90 S. LXXII Pl. 4° (B/6661)
- FLEISCH, HENRI: *Introduction a l'étude des langues sémitiques éléments de bibliographie*. Trimestre 1947 Adrien-Maisonneuve. 147 S. 1 Hr. = *Initiation a l'Islam* IV. 8° (A. III/6594)
- FLEISCHER, HENRICUS ORTHOBIUS - FRANCISCUS DELITZSCH: *Catalogus Librorum Manuscriptorum qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis Asservantur. Codices Orientalium Linguarum*. Yay.: *Acmilius Guilelmus Robertus Naumann*. Grima 1838 Sumptus Fecit Julius Mauritius Gebhardt. XXIV + 562 + LVI S. XIV Pl. 4° (B/6566)
- FORREST, W.G.: *Wege zur hellenischen Demokratie. Staatsdenken und politische Wirklichkeit von 800-400 v. Chr.* München 1966 Kindler Verlag. 254 S. 8° (A. III/7238)
- FRANKEL, HERMANN: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*. München 1969 C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. XIV + 636 S. 8° (A. III/7203)
- La Francia con turbante causa de las guerras de Ungaria y otras*. Colonia 1690 Oficina de Miguel Pevruchi. 75 S. 8° (A. III/6529)
- FRANKE, O.: *Geschichte des Chinesischen Reiches*. 4 Cilt. Berlin 1930/48 Walter de Gruyter. 4° (B/6510)
- FRANZ, GÜNTHER: *Bücherkunde zur Weltgeschichte vom Untergang des Römischen Weltreiches bis zur Gegenwart*. München 1956 R. Oldenbourg Verlag. XXIV + 544 S. 8° (A. III/6116)
- FREELAND, L.S. - SYLVIA M. BROADBENT: *Central Sierra Miwok Dictionary with texts*. Berkeley 1960 University of California Press. 81 S. = UCP. XXIII. 8° (A. III/4226)
- FRIESS, GODFRIED E.: *Die Reise des Hans Christoph Freiherrn von Teufel in das Morgenland 1588-1590*. Linz 1898 Verlage des Stiftes Seitenstetten. 50 S. 4° (B/6689)
- FRYE, RICHARD N.: *Notes on the early coinage of Transoxiana*. New York 1949 The American Numismatic Society. 50 S. 1 Pl. = *Numismatic Notes and Monographs* No. 113. 8° (A. III/6311)
- FUAD, KAMAL: *Kurdische Handschriften*. Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. LV + 158 S. VIII Pl. 1 Hr. = *Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland* Band XXX. 4° (B/5059-XXX)
- FUCHS, WERNER: *Die Skulptur der Griechen. Fotoğraflar: Max Hirmer*. München 1969 Hirmer Verlag. 607 S. 8° (A. III/7435)
- FURUMARK, ARNE: *Mycenaean pottery*. 2 Cilt. Stockholm 1972 Svenska Institutet i Athen. = *Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen* XX. 4° (B/6668)
- FUZULİ: *Leylâ ile Mecnun*. Çev. Aziz Nesin. Ankara 1972 Bilgi Basımevi. 82 S. = *Türk Dil Kurumu Yayınları*: 363. 8° (A. III/6802)

- FÜCK, JOHANN: *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts.* Leipzig 1955 Otto Harrassowitz. VIII + 335 S. 8° (A. III/6468)
- GABRIELI, GIUSEPPE: *La Fondazione Caetani per gli studi musulmani. Muesseselî Kayvânî lil-ebhasî anî't-tarihi'l-islâm.* Roma 1926 R. Accademia Nazionale dei Lincei. 96 + 6 S. 8° (A. III/6884)
- GAFFERBERG, E.G.: *Beludji Turkmanskoi SSR.* Leningrad 1969 Izd. Nauka. 239 S. 4° (B/6720)
- GAFUROV, B.C.: *Taciki. Drevneyşaya, Drevniyaya i Srednevekovaya Istoriya.* Moskova 1972 Izdat. Nauka. 658 S. 6 Pl. 4 Hr. 4° (B/6734)
- AL-GÂHIS, EBU OSMAN B. BAHR: *Selâse Resâil Tîrîe opuscula auctore Abu Otîman Amr Ibn Bahr al-Djahiz Basrensi. Tay. : G. van Vloten.* Leiden 1903 E.J. Brill. II + 157 S. 8° (A. III/5237)
- GAMZATOV, RASSOUL: *Mon Daghestan.* Moscou Editions du Progres. 253 S. 8° (A. III/6725)
- GARAŞANIN, MILUTIS: *Praistoria leskovačkog kraja.* 1958. 63 S. XII Pl. 1 Hr. 8° (A. III/7040)
- Geometri. Ankara 1971 (1937'nin tekrar bs.) T.T.K. Basımevi. VII + 48 S. = T.D.K. Yay: Atatürk Dizisi: 4. 8° (A. III/6789)
- GEVELİY, YAN: *Atlas Zvezdnogo Neba. 2. bs. The Star Atlas. Tay. V.P. Şçeglov.* Taşkent 1970 Izdat. Fan. USSR. XXIII + 56 S. 4° (B/6731)
- GEVGİLİLİ, ALİ: *Türkiye'de 1971 rejimi. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşaması.* İstanbul 1973 Murat Matbaası. 517 S. = Milliyet'ten seçmeler Dizisi: 6. 8° (A. III/7587)
- GILLES, M.: *Lettres sur le Caucase et la Crimée.* Bulletin de la Societe de Geographie. Juin (1860)'dan ayrı bs. 30 S. 8° (A. III/6446)
- GJERSTAD, EINAR: *Studies on prehistoric Cyprus.* Uppsala 1926 Universitets Arsskrift. 342 S. 8° (A. III/7274)
- GLASNECK, JOHANNES: *Kemal Atatürk und die moderne Türkei.* Berlin 1971 Veb Deutscher Verlag der Wissenschaften. 332 S. 8° (A. III/7138)
- GLASSL, HORST: *Die slowakische Geschichtswissenschaft nach 1945.* Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. 166 S. 8° (A. III/6909)
- GOLOĞLU, MAHMUT: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. 1. Kitap: Devrimler ve tepkileri (1924-1930).* Ankara 1972 Başnur Matbaası. VIII + 326 S. 8° (A. III/2004-6)
- GORKI, MAXIME: *Enfance. Volga.* Paris 1959 Livre - Club Diderot. 271 S. 8° (A. III/6726)
- GÖÇER, PROF. DR. ERDOĞAN: *Türk tâbiyet hukuku.* Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XV + 238 S. = A. Üniv. Hukuk Fak. Yay. No: 300. 8° (A. III/6650)
- GRABLER, FRANZ: *Kaisertaten und Menschenschicksale.* Graz 1966 Verlag Styria. 403 S. = Byzantinische Geschichtsschreiber Band XI. 8° (A. III/4590)
- GRABLER, FRANZ: *Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel.* Graz 1958 Verlag Styria. 320 S. 1 Hr. = Byzantinische Geschichtsschreiber Band IX. 8° (A. III/4590-9)
- GRABLER, FRANZ: *Die Krone der Komnenen.* Graz 1958 Verlag Styria. 314 S. 2 Hrt. = Byzantinische Geschichtsschreiber Band VII. 8° (A. III/4590-7)
- GRANTOVSKI, E.A.: *Ranyaya Istoriya Iranskii Plemen Perednei Azii.* Moskva 1970 İzd. "Nauka". 395 S. 8° (A. III/6207)

- Das Grillparzer-Bild des 20. Jahrhunderts. Festschrift der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zum 100. Todestag von Franz Grillparzer.* Wien 1972 Hermann Böhlaus Nachf. 315 S. XVI Pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Sitzb. 275. Band. 8° (A. III/6665)
- GROHMANN, ADOLF: *Arabische Chronologie, Arabische. Papyrskunde.* Leiden 1966 E. S. Brill. XI + 118 S. X Pl. = Handbuch der Orientalistik 1. Abt. 8° (A. III/5644)
- GUARDUCCI, MARGHERITA: *Epigrafia Greca. 2 Cilt.* Roma 1967/1969 Istituto Poligrafico Dello Stato. 4° (B/6682)
- GUERIN, V.: *De ora Balestine. A promontorio carmelo usque ad urbem Jappon pertinenti. Thesim.* Paris 1856 Apud aug. Durand. Bibliopolam. 72 S. 1 Hrt. 8° (A. III/6446)
- La Guerre en Méditerranée 1939-1945. Actes du Colloque International tenu à Paris du 8 au 11 avril 1969.* Paris 1971 Editions du Centre National de la Recherche Scientifique. 792 S. 8° (A. III/6779)
- GULLBERG, ELSA - PAUL ASTRÖM: *The thread of Ariadne. A study of ancient Greek dress.* Lund 1970 Carl Bloms Boktryckeri. 53 S. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol XXI. 4° (B/6204)
- GURGIS, AWAD: *El-Muhtu tati'l-Arabiyye fi Mektebeti'l Muhteffi'l-Irakı bi-Bağdad. Historical Manuscripts in the Iraq Museum Library. 3 Ks. Sumer XIII-XV (1957-1959)'den ayrı bs. 28 + 53 + 42 S. 8° (B/6582)*
- GÜÇBİLMEZ, DR. ERDOĞAN: *Yenimahalle ve Kayadibi karşılaştırmalı bir köy araştırması.* Ankara 1972 Sevinç Matbaası. 323 S. 3 Plan. = A.Ü. S.B.F. Yay. No. 327. 8° (A. III/6652)
- GÜLER, CEMAL NADİR: *Karikatür albümü. 2. cilt.* İstanbul 1939 Kenan Basımevi. VII + 204 S. 8° (A. III/6742)
- GÜLISTÂNE, EBU'L-HASAN B. MEHMED EMİN: *Mücmelu't-tevârih-i Afşariyye ve Zendîyye. Yay.: Müderris Raşavi.* Tahran 1344 Kitabhane-i İbn-i Sina. 540 S. 8° (A. III/6454)
- GÜMÜŞBAŞ, YILMAZ: *Toprak ağrısı (röportaj).* Ankara 1965 Başnur Matbaası. 71 S. = Toplum Yay.: 16. 8° (A. III/6741)
- GÜREVIÇ, N.M.: *Ekonomičeskoe Razvitie Afganistana.* Moskova 1972 Izdat. Nauka. 186 S. 8° (A. III/7131)
- GÜVENÇ, BOZKURT: *İnsan ve kültür. Antropolojiye giriş.* Ankara 1972 Ayyıldız Matbaası. XXIV + 424 S. 1 Pl. = Sosyal Bilimler Derneği Yay.: G-1. 8° (A. III/6667)
- HALİFE B. HAYYAT, ABU AMR: *Tarihu Halife bin Hayyât. 2 Cilt.* 1967. 8° (A. III/6125)
- HALİL PAŞA: *İttihad ve Terâkkî'den Cumhuriyet'e: Bilmeyen savaş (Kütülamare Kahramanı Halil Paşa'nın anıları). Haz.: M. Taylan Sorgun.* İstanbul 1972 Yaylacık Matbaası. 381 S. = 7 Gün Yayınları. 8° (A. III/7576)
- HALSBAND, ROBERT: *The life of Lady Mary Wortley Montagu.* New York 1960 Oxford University Press. XIV + 313 S. 14 Pl. 8° (A. III/6469)
- HAMÂDE, İBRÂHİM: *Hayâlu'z-zill ve temsiliyyâtü'b Danyâl.* Kahire 1963 El-Muesseseti'l-Misriyyeti'l-Amme 246 S. 8° (A. III/6883)
- AL-HAMİDİ, İBRAHİM İBN AL-HUSEYİN: *Kitabu Kenzül Veled. Die Ismailitische Theologie. Yay.: Mustafa Galib.* Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. 342 S. = Bibliotheca Islamica Band 24. 8° (A. III/5908)

- HAMİDULLA, HASAN: *Yana İman şartı Hem Blîmlîkler*. Helsinki 1968. 103 S. 1 pl. 8° (A. III/7342)
- HANANEL, AŞER - ELİ EŞKENAZİ: *Evreyski izvori za obşgestveno-ikonomişeskoto pazvitie na Balkanskite zemi. Fontes Hebraici ad res oeconomicas socialesque terrarum Balcanicarum saeculo XVI pertinentes. 2 Cilt.* Sofia 1958/1960 Editio Academiae Litterarum Bulgaricae. 4° (B/4788)
- HANÇERLİOĞLU, ORHAN: *Ekonomi sözlüğü*. İstanbul 1972 Remzi Kitabevi. 420 S. = Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 15. 8° (A. III/6979)
- HANÇERLİOĞLU, ORHAN: *Felsefe sözlüğü*. İstanbul 1970 Remzi Kitabevi. 356 S. = Büyük Fikir Kitapları Dizisi 7. 8° (A. III/6978)
- HANDLEY-TAYLOR, GEOFFREY: *Bibliography of Iran. 5. bs.* London 1969 St. James Press. XIX + 150 S. 1 Pl. 8° (A. III/6900)
- Harekâtı Bahriye. Çev.: Ali Rıza Seyfi. 3 Cilt.* İstanbul 1926/1928 Matbaa-i Bahriye. 8° (A. III/4723)
- HARRIS, GEORGE S.: *The origins of communism in Turkey*. Stanford 1967 The Hoover Institution. 215 S. 4 Pl. 8° (A. III/6691)
- HARTMANN, RICHARD: *Das Tübinger Fragment der Chronik des Ibn Tûlûn*. Berlin 1926 DVPg. S. 87-170 1 Pl. = Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft 3, 2. 8° (A. III/6405)
- HASAN-I-RÜMLÛ: *Ahsanû't-Tevarih. A Chronicle of the early Safawis being the Ahsanu't-Tawarikh. 1. Cilt: Yay. C.N. Seddon.* Tahran (1931 bs. Tekrar bs.) 1347 Kitab-hane-i Sadr. 46 + 505 S. 8° (A. III/6275)
- HAŞAYEVA, H.M.: *Feodálne Otnoşeniya v Dagestane XIX naçalo XX v. Arhivnie Material.* Moskova 1969 Izdat. Nauka. 396 S. 8° (A. III/6721)
- HAŞİMAN-NEDEVİ: *Tezkeretü'n-Nevadîr Mine'l-Mahtutati'l-Arabîyye*. Matbaatü Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye. 228 S. Haydarabad 1350. 8° (A. III/6496)
- EL-HÂŞİMİ, AHMED: *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'î*. Kahire 1960 Mektebetu'l-Tüccâriyyete'l-Kubra. 428 S. 8° (A. III/6462)
- HATİB-İ FARİŞİ: *Manâkib-i Camâl al-dîn-i Sâvî. Yay.: Tahsin Yazıcı.* Ankara 1972 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XXVII + XXVIII + 94 S. = T.T.K. Yay. III. Seri, Sa. 8. 8° (A. III/6673)
- HATİBOĞLU, PROF. DR. VECİHE: *Pekiştirme ve kuralları*. Ankara 1973 Üniversite Basımevi. 49 S. = TDK Tanıtma Yay. Dil Konuları Dizisi: 21. 8° (A. III/7500)
- HAXTHAUSEN, LE BARON AUGUSTE: *Transcaucasia Resse Erinnerungen und Notizen. Voyage au della du Caucase.* Paris (1856) Impr. E. Thunot. 32 S. 8° (A. III/6446)
- HEATH, E.G.: *Archery. The modern approach*. London 1966 Faber and Faber. 279 S. 24 Pl. 8° (A. III/7433)
- HEBBO, AHMED İRHAYEM: *Die Fremdwörter in der arabischen Propheten-biographie des Ibn Hisham (gest. 218/834).* Zellerfeld 1970 Bönecke-Druck. 371 S. 8° (A. III/6588)
- HEINTZE, HELGA VON: *Römische Kunst*. Stuttgart 1969 Chr. Belser. 199 S. 8° (A. III/7299)
- HELCK, WOLFGANG: *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v.Chr. 2. bs.* Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. IX + 611 S. 1 Lev. = Ägyptologische Abhandlungen Band 5. 4° (B/6372)

- EL-HEMEDÂNİ, İBNU'L-FAKİH: *Kitab al-Buldân. Yay.: M. J. de Goeje. Leyden 1885*
E. J. Brill. LXVII + 365 S. 8° (A. III/6452)
- EL-HEMEDÂNİ, MUHAMMED B. ABDULMELİK: *Tekmiletu tarihi't-Tabari. Yay.: Albert*
Yusuf Ken'ân. Beirut 1961. XII + 301 S. 1 pl. 8° (A. III/6155)
- HEROLD, J. CHRISTOPHER: *Bonaparte in Egypt. London 1964 Hamish Hamilton.*
XII + 424 S. 6 Pl. 8° (A. III/6879)
- HIDAYET, RIZA KULİHAN: *Mecmau'l-Fusaha. Yay.: Muzahir Musaffâ. 6 Cilt. Tahran*
1336-1340. 8° (A. III/6279)
- HIMMELMANN, NIKOLAUS: *Archäologisches zum Problem der griechischen Sklaverei. Wies-*
baden 1971 Franz Steiner Verlag. 49 S. = Ak.d. Wiss.u.d. Lit. Abh.d. Geist.-u.
Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1971 Nr. 13. 8° (A. III/5863-13)
- HITTI, PHILIP K.: *Islam and the West. A historical cultural survey. New York 1962*
D. van Nostrand Company. 191 S. 8° (A. III/6162)
- HOGA, DOĞ. DR. NAFİZ: *Rûzbihân al-baklî ve kitâb kaşş al-asrâr'ı ile Farsça bâzı şiirleri.*
İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XIV + 144 S. = İ.Ü. Edebiyat
Fak. Yay.: 1678. 8° (A. III/6851)
- HONIGMANN, ERNST: *Die Sieben Klimata. Heidelberg 1929 Carl Winter's Universitäts-*
buchhandlung. 247 S. 8° (A. III/5659)
- HOSAIN, M. HIDAYAT: *Tadhkira-i-Humâyûn wa akbar of Bâyezîd Biyât. Calcutta 1941*
The Baptist Mission Press. 449 + VIII S. = Bibliotheca Indica. 8° (A. III/4860)
- HOŞENK PUR KERİM: *İlaşt, Zâd-gah-ı A'la hazret Rıza Şah-ı Kebir. Tehran 1350 Inti-*
şarat-ı Vezaret-i Ferheng u Hainer. 217 S. 8° (B/6672)
- HOTZ, WALTER: *Byzanz Konstantinopel Istanbul. Handbuch der Kunstdenkmäler. München*
1971 Deutscher Kunstverlag. 174 S. 208 Pl. 4 Hrt. 8° (A. III/6866)
- HOWARD, HARRY N.: *The King-Crane commission. An American inquiry in the Middle*
East. Beirut 1963 Khayats. XIV + 369 S. 1 hrt. 8° (A. III/6891)
- HOYLE, PETER: *Delphi und sein Orakel. Wesen und Bedeutung des antiken Heiligtums.*
Wiesbaden 1968 F.A. Brockhaus. 199 S. 20 Pl. 8° (A. III/7198)
- HUART, CLEMENT: *A history of Arabic literature. Beirut 1966 Khayats. 478 S. = Kha-*
yats Oriental Reprints No.: 20. 8° (A. III/6896)
- HUNGER, HERBERT: *Aspekte der Griechischen Rhetorik von Gorgias bis zum Untergang von*
Byzanz. Wien 1972 Hermann Böhlau Nachf. 27 S. = Öst. Ak.d. Wiss. Phil.-
Hist. Kl. Sitzungs. 277 Band 3 Abh. 8° (A. III/6733)
- HÜMAMEDDİN-İ TEBRİZİ: *Dîvân. Yay.: Mü'eyyed-i Sâbitî. Tahran 1333. 65 S. 8°*
(A. III/6491)
- EL-HÜSEYNİ, HÂŞİM MA'RÛF: *Tarihu'l-fikhi'l-Ca'ferî. Lübnan Daru'n-Neşri Li'-*
camiiyyin. 259 S. 8° (A. III/6489)
- EL-HÜSEYNİ, MUHAMMED BÂKİR: *el-umletu'l-İslâmiyye fi'l-ahdi'l-Atabekt. Bagdad 1966*
Matbaatu Daru'l-Cahiz. 229 S. 8° (A. III/6450)
- HÜSEYNOV, RAUF A.: *Irakskiye Seldjukidi ildegizidi i Zakavkaziya. Palestinskiy Sbornik*
Vipusk 21, 84 (1970)'den ayrı bs. S. 185-198. 8° (A. III/7116)
- HÜSEYNOV, RAUF A.: *İz Istorii deneznogo obraşenya v peredney Azii, v XI-XII-vekah.*
Numizmatika i Epigrafika IX, (1971)'den ayrı bs. S. 103-114. 8° (B/6737)
- HÜSEYNOV, RAUF A.: *İz istorii otnoşeniy vizantii Seldçukam. Palestinskiy Sbornik Vipusk*
23, 86 (1971)'den ayrı bs. S. 155-168. 8° (A. III/7115)

- HÜSEYNOV, RAUF A.: *Seldjukskaya voennaya organizatsiya*. Palestinskii Sbornik 17 (80)'den ayrı bs. S. 131-147. 4° (B/6738)
- İBN DURUSTUYAH: *Kitab al-kuttab ou le guide des écrivains*. Yay. Not: P. Louis Cheikho. Beirut 1927 Impr. Catholique. 114 S. 8° (A. III/6595)
- İBN EL-EBBÂR, EBÛ ABDULLAH MUHAMMED B. ABDULLAH: *İ'tâbu'l-Küttâb*. Yay.: *Sâlih el-Eşter*. Dimişk 1961. 328 S. 8° (A. III/6137)
- İBN EL-MU'TEZ, ABDULLAH: *Kitâb el-bedi*. Yay.: *Ignatius Kratchkovsky*. London 1935 Luzac. XXIII + 31 + 142 S. 8° (A. III/6890)
- İBN HACERU'L-ASKALANİ, AHMED B.: *Tabsıratu'l-müntebih bitahriri'l-Muştebih*. 1. Ks. Yay.: *Ali Muhammed al-Bagasi M. Ali an - Naccar*. Mısır 1964 Daru'l-Misriyyetu'l-lı't-telif ve't terceme. 478 S. 4° (B/6456)
- İBN HALLİGAN: *Vefayât el-Ayân (Biographies of Illustrious Men)*. 6 Cilt. Beirut Dar Assakafa. 8° (A. III/6869)
- İBN HAVKAL: *Sûretu'l-arz. Terceme-i Ca'fer Şi'âr*. Tahran 1345 İntişarat-ı Bunyad-i Ferheng-i İran. 366 S. 8° (A. III/6389)
- İBN RUSTA: *Les atours précieux*. Çev.: *Gaston Wiet*. Caire 1955 Publications de la Societe de Geographie d'Egypte. XV + 319 S. 8° (A. III/6461)
- İBN ŞEHRÂŞÛB, REŞİDU'D-DİN MUHAMMED: *Kitâb-i Ma'âlimu'l-Ulemâ*. Yay.: *Abbâs İkbâl*. Tahran 1353 Matba-t Ferdin. 142 S. 8° (A. III/6888)
- İBN TAIMİYYA: *Ibn Taimiyya on public and private law in Islam*. Çev.: *Dr. Omar A. Farrukh*. Beirut 1966 Khayats. 202 S. 8° (A. III/6893)
- İBN TULUN, ŞEMSEDDİN MUHAMMED: *The chronicle of Ibn Tulun*. *Mufakhat-ul-Hillan fi Havadis-iz-zaman*. Yay.: *Muhammed Mustafa*. 2 Cilt. Caire 1962-1964. 4° (B/6561)
- İBN ZAFİR, CEMALEDİN ALİ: *Ahbar al-duval al-mungati' a*. Yay.: *André Ferré*. Kahire 1972 l'Institut Français d'Archéologie Orientale. 37 + 133 S. = Textes Arabes et Etudes Islamiques Tome XII I.F.A.O. 4° (B/6695)
- İBNU'L-KAISARANÎ, EBU'L-FAZL MUHAMMED: *El-Ensâbu'l-mutafakkih*. *Homonyma inter nomina relativa*. Yay.: *P.de Jong*. Leiden 1865 E. J. Brill. XIX + 228 S. 8° (A. III/6135)
- İBNU'N-NAKİB, ABDURRAHMAN B. MUHAMMED: *Divânu İbni'n-Nakib*. Yay.: *Abdullah el-Cebbûrî*. Dimişk 1963 Matbuatü'l-ilmiyyü'l-Arabî. 343 S. 8° (A. III/6174)
- İBNU'Z-ZÜBEYR, EL-KADİ ER-REŞİD: *Kitabu'z-Zehâ'ir ve't-Tuhaf*. Yay.: *Dr. Muhammed Hamîdullah - Dr. Salahaddin al-Munacid*. Kuveyt 1959 Effirasü'l-Arabiyye. 367 S. 15 Pl. 8° (A. III/6485)
- İĞDEMİR, ULUĞ: *Halkevleri kütüphaneleri için rehber*. İstanbul 1939 Matbaa-i Ebüzziya. 62 S. = C.H.P. Yay. Kılavuz Kitaplar: 4.8° (A. III/6200)
- İktisadî Rapor*. Ankara 1971 Türkiye Ticaret Odaları Matbaası. 446 S. 8° (A. III/ 6703)
- Illuminierte Islamische Handschriften*. Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. VII + 340 S. 54 Pl. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland XVI. 4° (B/5059-XVI)
- İNALCIK, HALİL: *The Ottoman Empire. The Classical age 1300-1600*. Çev.: *Norman Itzkovitz - Colin Imber*. London 1973 Weidenfeld and Nicolson. XII + 258 S. 15 Pl. 8° (A. III/7195)

- İNÖNÜ, İSMET: *Devlet kurucusu Atatürk*. Atatürk Konferansları III (1969)'dan ayrı bs. S. 1-18. 8° (A. III/6768)
- The International Who's Who 1972-73*. 36. bs. London 1972 Europa Publications. XIX + 1856 S. 4° (B/6656)
- IORGA, N.: *Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie Byzantine*. Bucarest 1971 Imprime en Roumanie. 312 S. 13 Pl. = AIESEE. 8° (A. III/6976)
- İPŞİROĞLU, M.S: *Malerei der Mongolen*. München 1965 Hirmer Verlag. 106 S. 4° (B/6556)
- Iraq and the Persian Gulf*. Oxford 1945 University Press. XVIII + 682 S. 53. pl. 12 Hr. 8° (A. III/6394)
- IRMSCHER, JOHANNES: *Einführung in die Byzantinistik*. Berlin 1971 Akademie-Verlag. 88 S. 8 Pl. = Sammlung Akademie-Verlag 21. 8° (A. III/6912)
- Islam*. Romae 1961 Apud Aedes Pontificiae Universitatis Gregorianae. 222 S. XII pl. = Studia Missionalia XI. 8° (A. III/6921)
- İSMAİL GALİB: *Takvim-i meskûkât-i Selçûkiyye (Catalogue des monnaies Seldjoukides)*. Ankara 1971 (İstanbul 1309 bs.nın tekrar bs.) Başnur Matbaası. 143 S. "Ouvrages rare ou inédits sur l'histoire de la Turquie et des Turcs I" 5 Pl. 8° (A. III/6067)
- Istoriya, Kùltura, Yazıkı Narodov Vostoka*. Moskova 1970 Izdat. Nauka. 243 S. 4° (B/6725)
- İŞERİ, DR. AHMET: *Türk medenî kanununa göre kurulan vakıflar hakkında tüzük ve ilgili hazırlık çalışmaları*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. X + 85 S. = A. Üniv. Hukuk. Fak. Yay. No. 294. 8° (A. III/6645)
- İŞIKLI, DOÇ. DR. ALPARSLAN: *Sendikacılık ve siyaset*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. IX + 397 S. = A.Ü.S.B.F. Yay. No: 334. 8° (A. III/6658)
- İŞMEN, İSMAİL: *İnsanlar ve köprüler*. İstanbul 1972 Çeltüt Matbaası. XIII + 506 S. 18 Pl. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay.: 115. 8° (A. III/6820)
- İşte gerçekler Ajans-Türk'ün bütün suçlamalarına 52 belgeyle cevap*. Ankara 1973 T.T.K. Basımevi. 240 S. 8° (A. III/7319)
- İtalyan Cumhuriyeti Anayasası. Çev.: Prof. Dr. Atif Akgüç*. Ankara 1972 Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası. 37 S. = Adalet Bakanlığı Yay. Yeni Seri No: 13. 8° (A. III/6617)
- İzmir Akdeniz oyunları 1971. 2 cilt*. İstanbul 1971 Güzel Sanatlar Matbaası. 8° (A. III/6069)
- İzmir Enternasyonal Fuarı Kataloğu. 20 Ağustos - 20 Eylül 1972*. İzmir 1972 Acargil Matbaası. 426 + 57 S. Hrt. 1 1 Lev. 8° (A. III/6925)
- JACOB, DR. GEORG: *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten des Eroberers von Konstantinopel. Zum ersten Male nach der Upsalaer Handschrift herausgegeben*. Berlin 1904 Mayer und Müller. 18 + 32 S. 8° (A. III/4897)
- JACOB, DR. GEORG: *Das Hohelied auf Grund arabischer und anderer Parallelen von neuem untersucht*. Berlin 1902 Mayer und Müller. 45 S. 8° (A. III/4897)
- JACOB, DR. GEORG: *Sultan Soliman des Grossen Divan in einer Auswahl mit sachlichen und grammatischen Einleitungen und Erläuterungen*. Berlin 1903 Mayer und Müller. VIII + 107 S. 8° (A. III/4897)

- JANERT, KLAUS LUDWIG: *Abstände und Schlussvokalverzeichnungen in Asoka-Inschriften*. Wiesbaden 1972 Franz Steiner Verlag. 273 S. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Supl. X. 4° (B/5059-Supl. X)
- JAUBERT, P. A.: *Misâfîret der Ermenistan ve İran be-inzimâm-i cüz'i der bâre-i Geylân ve Mâzenderân*. Çev.: Ali-kuli P'timad Makaddem. Tahran 1347 Bouyad-ı Ferheng-i İran. 403 S. 11 pl. 1 harita. 8° (A. III/6449)
- JEMMA, D.: *Les Tanneurs de Marrakech*. Alger Impr. Zaban. 143 S. 1 Levha. = Memoires du C.R.A.P.E XIX. 4° (B/6551)
- JOFFROY, RENE: *Le trésor de Vix. Histoire et portée d'une grande découverte*. Fayard 1962 Librairie Arthème Fayard. 207 S. 8° (A. III/7414)
- JULIA, DOLORES: *Etude épigraphique et iconographique des stèles funéraires de vigo*. Heidelberg 1971 F.H. Kerle Verlag. 38 S. 14 Pl. = D.A.I. Abt. Madrid. 8° (A. III/7141)
- JONES, A.H.M.: *The later Roman Empire 284-602. 4 Cilt.* Oxford 1964 Basil Blackwell. 8° (A. III/6881)
- KAFESOĞLU, İBRAHİM: *Selçuklu tarihi. 1. bs.* İstanbul 1972 Milli Eğitim Basımevi. VI + 189 S. = Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları. 8° (A. III/7048)
- Kafkasya. Souvenir du Caucase*. St. Petersburg. 86 Pl. 8° (A. III/6277)
- EL-KALÂ'İ IBN A'BD EL-GAFÛR: *Ihkam san'at el-Kalam. Yay.: Mohammed Radwân el-Dayah*. Beyrouth 1966 Dar Assakafa. 317 S. 8° (A. III/5649)
- KARABEKİR, KÂZİM: *İstiklâl Harbimiz. 2. bs.* İstanbul 1969 Türkiye Yayınevi. 12 + 1104 S. 16 Pl. 8° (A. III/6936)
- KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRİ: *Millî savaş hikâyeleri. Ergenekon: III. 3. bs.* İstanbul 1972 Varlık Yayınevi. 219 S. 8° (A. III/6283)
- KARAYALÇIN, PROF. DR. YAŞAR - DOĞ. DR. AHMET MUMCU: *Türk hukuk bibliyografyası. Türk harflerinin kabulüne kadar yayınlanmış kitap ve makaleler 1727-1928*. Ankara 1972 Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Ens. XIL + 348 S. 8° (A. III/6995)
- Kar-name-i Bunyad-i Ferheng-i İran*. Tahran 1350 Neşriye-i Bunyad-ı Ferheng-i İran. 194 S. 5 Pl. 8° (A. III/6080)
- Kars*. İstanbul 1943 C.H.P. Halkevleri Bürosu. 144 S. 8° (A. III/6300)
- Kars ili ve çevresinde Ermeni Mezâlimi (1918-1920). Sonsöz ve Notlar: Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin*. Ankara 1970 Kardeş Matbaası. 135 S. = Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Yay. 6. Sayı. 8° (A. III/6297)
- Kars vilâyeti*. 1938 İzmir Enternasyonal Fuarı, Doğu Pavyonu. İstanbul Halk Basımevi. 7 S. 8° (A. III/6302)
- Kars yaylası*. İstanbul 1946 Teknik Kitaplar Yayınevi. 40 S. 1. Hr. = Kars Lisesinden yetişenler Cemiyeti Yay. Sayı: 1. 8° (A. III/6301)
- KARWIESE, STEFAN: *Der tote Attis*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes IL (1968-71)'den ayrı bs. S. 49-62. 8° (B/6599)
- EL-KÂTİB, YAHYÂ B. MEHMED: *Menâhicü'l-İnşâ. Yay.: Şinasi Tekin*. Cambridge 1971 Orient Press. 157 S. = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Türkçe Kaynaklar II. 4° (B/6503)
- EL-KAYSI, NURİ HAMMUDİ: *El-Furusıyye'î-ş-Şi'ril-cahiliyy. Chivalry in Pre-Islamic poetry*. Bagdad 1964 Meşnuratı Mektebetü'n-mahza. 359 S. 8° (A. III/6547)

- Keban projesi 1970 çalışmaları. Keban project 1970 activities.* Ankara 1972 T.T.K. Basımevi. 182 S. 141 pl. = O.D.T.Ü. Keban Projesi Yay. Seri 1. No. 3. 4° (B/6699)
- KELEŞ, PROF. DR. RUŞEN: *Şehirciliğin kuramsal temelleri.* Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XI + 250 S. = A.Ü. S.B.F. Yay. No. 332. 8° (A. III/6656)
- KELLER, WERNER: *Denn sie entzündeten das Licht. Geschichte der Etrusker - die Lösung eines Rätsels. Resimler: Droemer Knauer.* München 1970 Droemer Knauer. 416 S. 8° (A. III/7210)
- KENNA, V.E.G.: *Corpus of Cypriote antiquities 3: Catalogue of the Cypriote seals of the Bronze Age in the British Museum.* Lund 1971 Berlingska Boktrgckeriet. 41 S. XXXII Pl. = Studies in Mediterranean Archaeology. Vol. XX. 3.4° (B/5825-3)
- KENNA, V.E.G.: *Nordamerika I. New York, The Metropolitan Museum of art.* Berlin 1972 Gebr. Mann Verlag. XIX + 416 S. = Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel. XII. 8° (B/6373)
- KERSCHENSTEINER, JULA: *Die mykenische Welt in ihren schriftlichen Zeugnissen.* München 1970 Heimeran Verlag. 87 S. 4 Pl. 8° (A. III/7201)
- EL-KETTÂNİ, ES-SEYYİD EŞ-ŞERİF MUHAMMED B. CAFER: *Er-Risâletü'l-Mustatrafâ li-beyânî meşhûrî kütübî's-sünneti'l-müserrefe.* Dımişk 1964. 351 S. 8° (A. III/6133)
- KIRZIOĞLU, M. FAHRETTİN: *Her bakımdan Türk olan Kürtler. 1. Bölüm: Tarih bakımından Kürtlerin Türklüğü.* Ankara 1964 Çalışkan Basımevi. 128 S. 2 Hrt. 8° (A. III/6268)
- KIRZIOĞLU, M. FAHRETTİN: *Kars kaleminin 900. fetih yıldönümü.* Türk Dili Dergisi XIII, 155 (1964)'den ayrı bs. S. 809-830. 8° (A. III/6298)
- KISA, ANTON: *Das Glas im Altertume. 3 Cilt.* Roma 1968 L'Erma di Bretschneider. 8° (A. III/7302)
- KIZIKLI, İRFAN: *Gümrük terimleri sözlüğü.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 52 S. = T.D.K. Yay.: 362. 8° (A. III/6795)
- KNOBLOCH, EDGAR: *Beyond the Oxus. Archaeology, art and architecture of Central Asia.* London 1972 Ernest Benn Limited. 256 S. 8° (A. III/6857)
- KODOV, HR.: *Opis na Slavyanskite rukopisi v bibliotekata na Bulgarskata Akademiya na naukite.* Sofiya 1969 Bulgarskata Akademiya Na Naukite. 297 S. LII Pl. 4° (B/6722)
- KOLB, ALBERT: *Bibliographie des Französischen Buches im 16. Jahrhundert.* Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. XVI + 133 S. = Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 16. 8° (A. III/6910)
- Der Koran. Kommentar und Konkordanz von Rudi Paret.* Stuttgart 1971 Verlag W. Kohlhammer. 559 S. 8° (A. III/6863)
- KOZANOĞLU, ZEYNEL: *Ant adam Osman Nevres (Hasan Tahsin).* İzmir 1972 Ticaret Matbaası. 191 S. = İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını. 8° (A. III/7377)
- KÖLVER, BERNHARD: *Textkritische und philologische Untersuchungen zur Râjataranginî des Kalhana.* Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. X+196 S. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Supl. 12. 4° (B/5059-Supl. 12)
- KÖNIG, FRIEDRICH WILHELM: *Die Persika des Ktesias von Knidos.* Graz 1972 Ferdinand Berger und Söhne. V + 203 S. = A.f.O. Beiheft 18. 4° (B/6591)

- KRAMRISCH, STELLA: *The Art of India*. London 1971 The Phaidon Press. 231 S. 4° (B/6679)
- KREUTEL, RICHARD F.: *Osmanisch-Türkische Chrestomathie*. Wiesbaden 1965 Otto Harrassowitz. XXII + 284 S. = Porta Linguarum Orientalium N.S. VII. 8° (A. III/6868)
- KROH, PAUL: *Lexikon der antiken Autoren*. Stuttgart 1972 Alfred Kröner Verlag. XVI + 675 S. = Kröners Taschenausgabe 366. 8° (A. III/7232)
- KUBIE, NORA: *Road to Nineveh. The adventures and excavations of Sir Austen Henry Layard*. London 1968 Cassell. XII + 303 S. 16 Pl. 1 Hrt. 8° (A. III/6899)
- KÜHNEL, PROF. DR. ERNST: *Islamische Schriftkunst*. Leipzig Heintze und Blanckertz. 86 S. = Monographien Künstlerischer Schrift 9. 4° (B/6507)
- KÜRKÇÜOĞLU, DR. ÖMER E.: *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı politikası (1045-1970)*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XI + 210 S. = Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 340. 8° (A. III/6993)
- L.M. Mayer (1895-1959). *Memorial Volume*. Jerusalem 1964 Israel Exploration Society. XXVII + 188 + 189 83 Pl. = Eretz-Israel Archaeological, Historical and Geographical Studies. 4° (B/6596)
- LAMBERT, W.G. - A.R. MILLARD: *Atra-Hasis. The Babylonian Story of the Flood. With The Sumerian flood Story by M. Civil*. Oxford 1969 Clarendon Press. XII + 198 S. 11 Pl. 8° (A. III/6625)
- LAMBTON, ANN K.S.: *Landlord and peasant in Persia. Malik ve Zari der Iran. Çev. Minoğehr Emiri*. Tehran 1968 Ziba Press. 836 S. 8° (A. III/6504)
- LANDE, R.G.: *Arabov Azii (Priteviye Zametki)*. Moskova 1969 Akademiya Nauk SSSR. 117 S. 8° (A. III/6206)
- LANE, ARTHUR: *Later Islamic Pottery. Persia, Syria, Egypt, Turkey*. London 1971 Faber and Faber. XVI + 133 S. 107 Pl. 8° (A. III/6901)
- LANE-POOLE, STANLEY: *The art of the Saracens in Egypt*. Beirut (London 1886 bs.nın tekrar bs.) Libr. Byblos. XVIII + 264 S. 47 Pl. 8° (A. III/6904)
- LANG, DAVID M.: *A guide to Eastern Literatures*. New York 1971 Praeger Publishers. X + 501 S. 8° (A. III/6861)
- Latvian Soviet Socialist Republic*. Moscow Novosti Press Agency Publishing House. 80 S. 94 Pl. 8° (A. III/6711)
- LAWRENCE, T.E.: *The letters of T.E. Lawrence. Yay.: David Garnett*. London 1938 Alden Press. 896 S. 16 pl. 2 Hr. 8° (A. III/6905)
- LAWRENCE, T.E.: *Revolt in the desert*. London 1927 Butler and Tanner. 445 S. 16 pl. 1 Hrt. 8° (A. III/6907)
- LAZARD, GILBERT: *Les premiers Poètes Persans. 2 Cilt*. Teheran 1964 Dep. d'Iranologie de l'Inst. Franko - Iranien. = Bibliotheque Iranienne 13. 8° (A. III/5916)
- LEE, RUTH: *Exploring the world of pottery. Desenler: Mary Gehr*. London 1967 Ward Lock Ltd. 93 S. 8° (B/6678)
- LESKY, ALBIN: *Die griechische Tragödie. 4. bs*. Stuttgart 1968 Alfred Kröner Verlag. 291 S. 4 Pl. = Kröners Taschenausgabe Band 143. 8° (A. III/7246)
- LEVEND, AGÂH SIRRI: *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri. 3. bs*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. X + 548 S. = TDK Yay.: 347. 8° (A. III/6808)

- LEVEND, AGÂH SIRRI - A. DİLÂÇAR - CEM DİLÇİN: *Türkiye Türkçesinin tarihsel sözlüğü. Örnek*. Ankara 1972 T.T.K. Basımevi. 35 S. = T.D.K. 4° (B/6691)
- Levinus Warner and his legacy. *Three centuries legatum Warnerianum in the Leiden University Library*. Leiden 1970 E. J. Brill. 77 S. 10 Pl. 8° (A. III/5535)
- LEWIS, BERNARD: *Islam in history: Ideas, men and events in the Middle East*. London 1973 Alcove Press. 349 S. 8° (A. III/7151)
- LEYH, GEORG: *Die deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken nach dem Krieg*. Tübingen 1947 Verlag von J.C.B. Mohr. 222 S. 8° (A. III/6503)
- LIEBESCHUETZ, J.H.W.G.: *Antioch. City and imperial administration in the later Roman Empire*. Oxford 1972 Clarendon Press. XIV + 302 S. 2 Hr. 8° (A. III/7001)
- LIMET, HENRI: *Le travail du métal au pays de Sumer au temps de la 111e Dynastie d'Ur*. Paris 1960 Les Belles Lettres. 19 + 312 S. = Bibl.de la Fac. de Phil. et Lettres de l'Université de Liege- Fasc. CLV. 8° (A. III/7422)
- LINDSAY, JACK: *The Ancient World. Manners and morals*. London 1968 Weidenfeld and Nicolson. 312 S. 8° (A. III/6897)
- List of works in the New York Public Library relating to Persia*. New York 1951 (tekrar bs.) Public Library. VI + 151 S. 8° (A. III/5658)
- LOMBARD, MAURICE: *Etudes d'économie médiévale. I Monnaie et histoire d'Alexandre à Mahomet*. Paris 1971 Mouton. 233 S. = Civilisations et Sociétés 26 8°. (A. III/5920)
- LONG, ELEANOR: "The Maid" and "The Hangman". *Myth and tradition in a popular ballad*. London 1971 Univ. of California Press. XIII + 170 S. = Folklore Studies: 21. 8° (A. III/6783)
- LOWRY, BATES: *Sanatı görmek. Çev.: Neclâ Yurtsever - Zahir Güvemli*. İstanbul 1972 Kiral Matbaası. 262 S. = İş Bankası Kültür Yay. 119 Sanat Dizisi: 12. 4° (B/6692)
- LUZZATTO, PHILOXENE: *Notice sur Abou-Iousouf Wasdai ibn-Schaproust*. Paris 1852 Imprimerie de Mme ve Dondey-Dupre. 70 S. 8° (A. III/6446)
- MACDONALD, DUNCAN B.: *Development of Muslim theology, jurisprudence and constitutional theory*. Beirut 1965 Khayats. XII + 386 S. = Khayats Oriental Reprints No. 10. 8° (A. III/6894)
- MADHLOOM, T.A.: *The Chronology of Neo-Assyrian Art*. London 1970 Athlone Press. XIX + 133 S. LXXXV Pl. 8° (B/6832)
- Makalât-ı Takizade. Yay.: İrec Afşar*. Tehran 1349 Şirket-ı Sihâmi-i Ofset. 427 S. 8° (A. III/6771)
- MAKRİZÎ, TAKİYYÜDDİN AHMED: *İtti'âzu'l-hunefâ bi-ahbâri'l-einmeti'l-Fâtimiyyîn el-Hulefâ. Yay.: Cemaleddin eş-Şeyyâl*. Kahire 1948. 390 S. 2 Levha. 8° (A. III/6591)
- MAMEDKÛLİZADE, GAMİDA: *Moi Vospominaniya o Djelile Mamedkulizade*. Baku 1970 Izdat. Elm. 179 S. 8° (A. III/7038)
- MARIYI B. SÜLEYMAN *Ahbaru Fetariketü Kursiyyi'l-mesrik min Kitabı'l-müceddel. Maris amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentaria. Yay.: Henricus Gismondi S. J. 2 Cilt. Romae 1896-1897 F. de Luigi. 4° (B/6563)*
- MARMARDJI, A.-S.: *Textes géographiques Arabes sur la Palestine*. Paris 1951 J. Gabalda. XVII + 267 S. 8° (A. III/6121)

- MARUF, PROF. NACI: *Tarihi Ulamai'l- Mustansiriyye. A history of the scholars of Al-Mustansiriya* 2. Cilt. 2. bs. Bağdat 1965 Matbaatül Âni. 8° (A. III/6414)
- MASSON, EMILLA: *Etude de vingt-six boules d'argile inscrites trouvées a Enkomi et Hala Sultan Tekke (Chypre)*. Göteborg 1971 Paul Aströms Förlag. 38 S. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XXXI: 1. 4° (B/6365)
- MAŞMAKOVA, E.İ.: *Iz İstorii Satiri i yümora v Turetskoy literature (XIV-XVII v.v.)* Moskova 1972 Izdat Nauka. 280 S. 8° (A. III/7086)
- MAUNDRELL, HENRY: *A journey from Aleppo to Jerusalem in 1967. Giriş: David Howell*. Beirut 1963 Khayats. XLVIII + 222 S. 14 Pl. = Khayats Oriental Reprints No.: 3. 8° (A. III/6892)
- MAVRIYANNKI, CATERINA: *Recherches sur les Larnakes Minoennes de la Crète Occidentale*. Roma 1972 Edizioni dell'Ateneo. 129 S. 40 Pl. 1 Hrt. = Incunabula Graeca LIV. 4° (B/6701)
- MECDEDDİN MUHAMMEDE'L-HÜSEYNİ: *Żiyetü'l-Mecâlis*. Tahran 1342 Kitaphane-i Secrai. 8° (A. III/6378)
- MECERIAN, JEAN: *Expédition archéologique dans l'Antiochène occidentale*. Beyrouth Imp-rimerie. 144 S. 84 pl. = Recherches, Tome: XXVII. 8° (A. III/5925)
- Medieval and Middle Eastern Studies In Honor of Aziz Suryal Atiyai*. Yay.: Sami A. Hanna. Leiden 1972 E.J. Brill. VI + 389 S. 22 Pl. 8° (A. III/6780)
- MELIKIAN-CHIRVANI, ASSADULLAH SOUREN: *Le Romen de Varge et Golsâh. Arts Asiati-ques XXII* (1970) özel sayı. 262 + S. 1 Pl. 4° (B/6674)
- MEMMEDZADE, HEMİD: *Mirze Feteli Ahundov ve Şerg*. Baku 1971 İlim Neşriyatı. 368 S. 8° (A. III/7067)
- MESHORER, YAAKOV: *The production of coins in the Ancient World*. Jerusalem 1970 Israel Museum. 38 S. 8° (A. III/5857)
- MİHÇİOĞLU, PROF. DR. CEMAL: *Daha iyi bir kamu hizmeti için. Siyasal Bilgiler Fakültesi üzerinde bir araştırma*. Ankara 1972 Ankara Üniversitesi Basımevi. 404 S. = A.Ü. S.B.F. Yay. 336. 8° (A. III/6660)
- MILES, GEORGE C.: *The coinage of the Umayyads of Spain*. 2 Cilt. New York 1950 American Numismatic Society. = Hispanic Numismatic Series 1. 8° (A. III/6325)
- MILLER, WILLIAM: *Essays on the Latin Orient*. Cambridge 1921 University Press. VIII + 582 S. VII Pl. 1 Hr. 8° (A. III/6160)
- Millî kütüphanede mevcut arap harfli türkçe kitapların muvakkat kataloğu*. 2 Cilt. Genişletilmiş 2. bs. Ankara 1964-1968 Millî Kütüphane Cilt ve Basımevi. 4° (B/6704)
- Mimarlık, şehircilik ve Türkiye'nin sorunları*. İstanbul 1970 Çeltüt Matbaası. 317 S. = Mimarlık Dergisi Yay. I. 8° (A. III/6638)
- MINGANA, A.: *Woodbrooke studies. Christian documents in Syriac, Arabic, and Garshuni*. Giriş: Rendel Harris. 7 cilt. Cambridge 1927-1934 W. Heffer and Sons. = Bulletin of the John Rylands Library'den tekrar bs. 4° (B/6560)
- MOCRİM, HAC NİMETULLAH CEYHUN ABADİ-i MOKRİ: *Şahname-i Hakikat. Le Livre des rois de verité Histoire traditionnelle des Ahl-e Haqq*. Teheran 1966/1971 Departement d'Iranologie de l'Institut Franco-Iranien. = Bibliotheque Iranienne 14, 15. 8° (A. III/5380)
- MÓCSY, ANDRAS: *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest 1970 Akademiai Kiado. 284 S. 8° (A. III/5793)

- Modern dokümantasyon ve enformasyon işlemleri. Çev.: Berin Yurdadoğ.* Ankara 1972 TBTA Matbaası. 252 S. = TÜRDOĞ Yay: 7 8° (A. III/6620)
- MOISEEV, P. P.: *Agrarniy stroy sovremennoy Turtsii.* Moskova 1970 Izdat Nauka. 311 S. 8° (A. III/7073)
- MORITZ, PROF. DR. B.: *Beiträge zur Geschichte des Sinaiklosters im Mittelalter nach arabischen Quellen.* Berlin 1918 Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften. 62 S. 2 Pl. = Abh. d. Königl. Preuss. Akad. Wiss. Jahrg. 1918 Phil-Hist. Kl. 4° (B/6295)
- MOUSA, SULEIMAN: *T.E. Lawrence an Arab view. Çev.: Albert Butrosi.* London 1966 Oxford Univ. Press. X + 301 S. 8° (A. III/6920)
- MUCİB EL-MİSRİ, DR. HÜSEYN: *Fi'l-edebi'l-İslâmî. Fuzûlî el-Bağdadi "Emîru's-si'r et-Türki el-kadîm"* Kahire (1966) Daru'l-fikreti li't-tab'ı ve'n-neşr. 832 S. 8° (A. III/6117)
- MUHAMMED KERİM NECLÜ'L-HAC MİR CA'FER EL-BÂKUVÎ: *Kitabu Keşfu'l-Haka'ik. 3 Cilt.* Tiflis 1906. 4° (B/6559)
- MUHAMMED B. SAİD B. MUHAMMED İBNÜ'L DEBİSİ: *El-Muhtasarü'l-Muhtacün ileyhi min tarihi'l-Hâfız Ebi Abdillâh. Yay.: Muhammed b. Ahmed b. Osman az-Zehabi. 2. cilt.* Bağdad 1963 Matbaatü'l-Cem'il-İlmiyyu'l-İrakî. 336 S. 8° (A. III/6543)
- MUHAMMED TÂHİR B. ABDÜLKADİR EL-KÜRDÎ EL-MEKKÎ: *Tarihu'l-hattî'l-Arabî ve âdâbihi.* Kahire 1939 Matbaat El - Matbaatü't-ticariyye. 470 S. 8° (A. III/6531)
- MUHAMMEDU'B-Mİ'L-HASAN: *El-fusulu'l-muhimme fi usûlü'l-ecmme. Yay.: Muhammed Sadıbu'l-Kitâbî.* Necef 1378 Matbaatü'l-Hayderiyye. 567 S. 8° (A. III/6494)
- MUHTAR PAŞA: *Lâyiha.* İstanbul 1327. 45 S. 8° (A. III/6831)
- MUMCU, DOÇ. DR. AHMET: *Eski eserler hukuku ve Türkiye.* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. XXVI, 3-4 (1969), XVIII, 1-2, (1972)'den ayrı bs. S. 45-78, 41-76. 8° (A. III/6185)
- MUMCU, DOÇ. DR. AHMET: *Osmanlı hukukunda zulüm kavramı. (Deneme).* Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XVI + 72 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 307. 8° (A. III/7103)
- MUSO, J.C.: *Dépôts rituels des sanctuaires ruraux de la Grande Kabylie.* Paris 1971 Arts et Metiers Graphiques. 146 S. 1 Plan. = Mémoires C.R.A.P.E. XVIII. 4° (B/6435)
- MUSTAFAYEV, E.M.-E. — V.G. ŞÇERBİNİN: *Rusça-Türkçe sözlük.* Moskova 1972 Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi. 1028 S. 4° (B/6718)
- MÜLLER, EDUARD: *Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten. 2 Cilt birarada.* Osnabrück 1970 (1834'ün tekrar bs). Biblio Verlag. 8° (A. III/7283)
- MÜLLER, WERNER: *Troja. Wiederentdeckung der Jahrtausende.* Leipzig 1972 Veb E.A. Seemann Verlag. 153 S. 1 Plan. 8° (A. III/6960)
- AL-MÜNECCİD, SALÂHADDİN: *Fihri'sü'l-Arabiyye fi'l-Ambrozyana Milano. Catalogue des Manuscrits Arabes de l'Ambrosienne de Milan. 2. Cilt.* Kahire 1960 Camiatü'l-Düvelî'l-Arabiyye. 137 + 9 + 8 + S. 8° (A. III/6520)
- AL-MÜNECCİD, SALÂHADDİN: *Al-Kitâbu'l-Arabî al-mahtût ilâ'l-karn al-âşir al-Hicrî. Le Manuscrit Arabe. 1. Cilt: an-Namâzic.* Kahire 1960. 13 + 112 S. 4° (B/6567)
- AL-MÜNECCİD, SALÂHADDİN: *Mu'cemu'l-Mahtutati'l-Matbûa. A dictionary of arabic manuscripts, edited between 1954-1965. 2 Cilt.* Beirut 1962/67. 8° (A. III/6168)

- NAHCİVÂNİ, HÜSEYN: *Çihl makale. Yay.: Yusuf Hâdim-i Haşimî-Neseb.* Tebriz 1343 Çaphane-i Horşid. 363 S. 8° (A. III/6475)
- NAKAVİ, DR. SEYYİD ALİ RIZA: *Tezkere-nevîs-i Fârsî der Hind u Pakistân.* Tahran 1964 Müessese-i Matbuati-i İlmî. XXIII + 879 S. 8° (A. III/6272)
- NASR, SEYYED HOSSEIN: *Ideals and realities of Islam.* London 1971 George Allen and Unwin Ltd. 184 S. 8° (A. III/6903)
- NAYER-NOURI, A.H.: *Iran's contribution to the world civilization. 2 Cilt.* Tehran 1969-71 Ministry of Culture and Arts Press. 8° (A. III/6261)
- NEBİLETÜ ABDU'L-MUN'İM DÂVÜD: *Neş'etu's-Şiâti'l-İmâmiyye. The rise of Imae Shia.* Bağdad 1968 Matbaatü'l-İrşât. 376 S. 8° (A. III/6447)
- EN-NECM, VEDİ'AT TAHA: *El-Câhiz ve'l-hâzirat el-Abbasiyye. Al-Jahiz and Abbasid city life.* Bağdad 1965. 240 S. 8° (A. III/6129)
- NECMÂBÂDİ, DR. MAHMUD: *Fihrist-i kitâphâ-i çâpt-i Fârsî-i tubbî. A. bibliography of printed books in persian on mediane and allied subjects. 1. Cilt.* Tahran 1964. 13 + 922 S. 8° (A. III/6874)
- NEDKOV, BORIS: *Osmanoturska Diplomatika i Paleografiya.* Sofia 1966 Nauka i Izkustvo. 215 S. 8° (A. III/4636)
- NEFİSİ, SA'İD: *Tarih-i hânedân-i Tâhîrî. 1. Cild: Tâhîr b. Hüseyin.* Tahran 1335 Mahmut Hüseyin İkbâl. 420 S. 1 Lev. 8° (A. III/6490)
- NEUMAN, VON DER: *Külliyat-ı Fenn-ı Eslîha. Çev.: Ahmet Muhtar-Şevkî.* İstanbul 1306 Karakir Bağdatlıyan Matbaası. 354 S. 19 Pl. (Eksikli). 8° (B/6657)
- NIEBUHR, M.: *Travels through Arabia and other countries in the East. Çev.: Robert Heron. 2 Cilt.* Edinburgh 1792 (tekrar bs.) R. Morison and Son. = Rare Books Reprints I/1 8° (A. III/5926)
- NIKİTİN, AFANASY: *Hojenie za tri Morya Afanaciga Nikitiya. Nikitin's voyage beyond three seas 1466-1472.* Moskova 1960. 129 S. 7 Pl. 24 Fotokopi. 4° (B/6568)
- NIKOMAHOS VON GERASA: *Kitabu'l-medhal ila ulmil-aded. Yay.: Wilhelm Kutsch S.J. Arapçaya Çev.: Sabit İbn Kurra.* Beyrut 1959 Imprimerie Catholique. XI + 360 S. = Recherches tome IX. 8° (A. III/6748)
- O'BALLANCE, EDGAR: *The war in the Yemen.* Hamden 1971 Archon Books. 218 S. 8° (A. III/6988)
- Oçerki İstorii povoljjiya i Priuraliya. Yay.: A.L. Litvin.* Kazan 1969 Kazanskiy Universitet. 292 S. 8° (A. III/7133)
- OĞULUKYAN, GEORG: *Ruzname. 1806-1810 isyanları. III. Selim IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa. Çev. Notlar: Hrand D. Andreasyan.* İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VIII + 64 S. = İ.Ü.E.F. Yay. No. 1702. 8° (A. III/6202)
- OKAN, KENAN: *Mustafa Necati.* Ankara 1972. 33 S. 8° (A. III/6651)
- OLGUN, İBRAHİM: *Anı kaynakçası.* Türk Dili'nin 1 Mart 1972 günlü 246. Anı Özel sayısından ayrı bs. S. 663-682. 8° (A. III/6188)
- On the frontiers of Islam. Two manuscripts concerning the Sudan under Turco-Egyptian rule 1822-1845. Çev.: Richard Hill.* Oxford 1970 Clarendon Press. XXX + 234 S. 1 Hr. 8° (A. III/6627)
- ORAZOV, A.: *Hozıyastıo i Kültura naseleniya severo-zapadnoy Türkmennii v Kontse XIX-naçale XX.* Aşhabad 1972 Izdat. İlim. 130 S. 8° (A. III/7069)

- OREŞKOVA, S.F.: *Russko-Turetskie otnoşeniya v naçale XVIII-veka*. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 205 S. 8° (A. III/7042)
- Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5. April 1966. Yay.: Wilhelm Hoenerbach. Wiesbaden 1967 Otto Harrassowitz. XII + 750 S. 8° (A. III/6383)
- Orta Anadoluda Tunan mezâlimi. (İstanbul) 1338 Orhaniye Matbaası. 86 S. = Garp cephesi Erkan-1 Harbiyye 2. Şubesi Neşriyatından cüz: 2. 8° (A. III/7022)
- ORUÇ BEĞ, EDİRNELİ: *Oruç Beğ tarihi*. Kervan Kitapçılık. XLVII + 141 S. 47 Pl. = Tercüman 1001 Temel Eser 5. 8° (A. III/7049)
- OSLEY, A.S.: *Calligraphy and palaeography*. London 1965 Faber and Faber. XXIII + 287 S. 48 Pl. 4° (B/6683)
- OSTEN, HANS HENNING VON DER: *Svenska Syrienexpeditionen 1952-1953. I. Die Grabung von Tell eš-Salihiyeh*. Lund 1956 CWK Gleerup. IX + 103 S. 45 Pl. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen IV. 4° (B/3841)
- OSTROROG, DR. COUNT LEON: *Ankara reformu*. Çev.: Dr. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul 1972 Edebiyat Matbaası. 102 S. = İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1279. 8° (A. III/6814)
- OTTEN, HEINRICH: *Materialien zum hethitischen Lexikon*. Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. X + 52 S. = Studien zu den Boğazköy-Texten Heft 15. 8° (A. III/5772)
- OVERBECK, JOHN C. - STUART SWINY: *Two Cypriot Bronze age sites at Katkallia (Dhali)*. Göteborg 1972 Paul Aströms Förlag. 315 S. 10 Pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XXXIII. 4° (B/6572)
- ÖLÇEN, ALİ NEJAT: *Türkiye'nin endüstrileşme sorunu*. Ankara 1967 Ayyıldız Matbaası. 123 S. = Ankara Sanayi Odası Yay.: 1. 8° (A. III/6704)
- ÖNDER, MEHMET: *Anadolu'yu aydınlatanlar (Tanzimat'a kadar)*. İstanbul 1973 Binbirdirek Matbaası. 182 S. = Yapı ve Kredi Bankası, Kültür Yayınları. 8° (A. III/7312)
- ÖNDER, MEHMET: *Şehirden şehire. (Efsaneler, destanlar, hikâyeler)*. 1. Cilt. İstanbul 1972 Doğan Kardeş Matbaası. 227 S. 21 Pl. 8° (A. III/6990)
- ÖNEN, DR. ERGUN: *Medenî yargılama hukukunda sulh*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XXXVII + 199 S. = A.Ü. H.F. Yay. No. 299. 8° (A. III/6649)
- ÖZBAYRI, KEMAL: *Tahtacılar ve Yörükler. Tahtadjis et Yörüks*. Çev.: Hatice Gannet. Paris 1972 Librairie A. Maisonneuve. 61 S. 32 Pl. 8° (B/6608)
- ÖZGÖR, HASAN: *Öğretmenin beyaz kitabı*. 29 Ekim 1972 Cumhuriyet'in 50. bayram armağanıdır. Ankara 1972 Doğu Matbaası. VIII + 286 S. = Beyaz Yay. No: 1. 8° (A. III/7397)
- ÖZTELLİ, CAHİT: *Cem Sultan'ın yeni bulunan Cemşid-ü Hurşid mesnevisi*. Türk Dili Sayı 248 (1972)'den ayrı bs. S. 124-128. 8° (A. III/6294)
- ÖZTÜRK, HALİL: *Genç öğretmenlere*. Ankara 1970 Ayyıldız Matbaası. 16 S. 8° (A. III/5205)
- ÖZYILMAZ, RAMAZAN: *Duvarda bir resim. Şiirler*. Ankara 1968 Varol Matbaası. 23 S. 8° (A. III/5346)
- PAKSÜT, DR. FATMA: *Seneca'da ahlâk görüşü - zevk anlayışı*. Ankara 1971 Ulusal Basımevi. 267 S. 8° (A. III/6633)

- PANAYOTATOU, PROF. DR. ANGELIQUE: *La médecine dans la poésie populaire greque*. Lijecnicki Vjesnik (LX, 9 1938). S. 539-541. 4° (B/6741)
- PANCARCI, VELİ: *Türkiye'nin bunalımı ve Kalkınması*. Ankara 1973 Ayyıldız Matbaası. 206 S. = Pancarcı Yay. No. 1. 8° (A. III/7596)
- PAOLI, UGO ENRICO: *Das Leben im Alten Rom*. 2. bs. Bern 1961 Francke Verlag. 391 S. CXXVIII Pl. (A. III/7207)
- PAYNE, STANLEY G.: *Politics and the military in modern Spain*. Stanford 1967 University Press. XIII + 574 S. 8° (A. III/6902)
- PEJDU ZERDUŞ-I BEHRAM: *Erdavtraf-nâme-i manzûm*. Yay.: Dr. Rahim Afifi. Tahran 1343 Çaphane-i Danişgâh-ı Meşhed. 164 S. 8 Pl. 8° (A. III/6573)
- PEREIRA, A.B. DE BRAGANÇA: *Arquivo Português oriental*. 4 cilt. Bastora 1936-1940 Tipografia Rangel. 8° (A. III/6403)
- PEROWNE, STEWART: *Hadrian. Sein Leben und seine Zeit*. München 1966 Verlag C.H. Beck. 240 S. 4 Pl. 8° (A. III/7255)
- PETERICH, ECKART - PIERRE GRIMAL: *Götter und Helden. Die klassischen Mythen und Sagen der Griechen, Römer und Germanen*. Olten 1971 Walter-Verlag. 365 S. 16 Pl. 8° (A. III/7251)
- PETROSYAN, YU.A.: *Mladoturetskoye Dvijeniye (Vtokaya polovina XIX-naçalo XX. Veka)*. Moskova 1971 İzdat. "Nauka". 327 S. 8° (A. III/6208)
- PFOHL, GERHARD: *Poetische Kleinkunst auf altgriechischen Denkmälern. Ausgesuchte Inschriften mit Übersetzungen und Erläuterungen*. München 1967 Ernst Heimeran Verlag. 64 S. 2 Pl. 8° (A. III/7199)
- PINKS, ELISABETH: *Die Uiguren von Kan-Chou in der Frühen Sung-Zeit (960-1028)*. Wiesbaden 1968 Otto Harrassowitz. XI + 226 S. 1 Hr. = Asiatische Forschungen Band 24. 8° (A. III/6865)
- PIOTROVSKII, B.B.: *Urartu. The Kingdom of Van and its art*. Çev. ve Yay.: Peter S. Gelling. London 1967 Evelyn Adams and Mackay. VIII + 111 S. 19 Pl. 4° (B/6677)
- PLAYFAIR, SIR R. LAMBERT: *A bibliography of Algeria, from the expedition of Charles V. in 1541 to 1887*. 304 S. = Supplementary Papers Vol. II, Part 2. 8° (A. III/5663)
- PLESSNER, MARTIN: *Der Oikonomikos des Neupythagoreers 'Bryson' und sein Einfluss auf die islamische Wissenschaft*. Heidelberg 1928 Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. XII + 297 S. = Orient und Antike: 5. 8° (A. III/6131)
- PLOMER, WILLIAM: *The Diamond of Jannina Ali Pasha 1741-1822*. London 1970 Jonathan Cape. 288 S. 2 Pl. 1 Hrt. 8° (A. III/6939)
- POESCHEL, HANS: *Die griechische Sprache*. München 1968 Ernst Heimeran Verlag. 334 S. 8° (A. III/7225)
- POHL, INGRID: *The Iron Age Necropolis of Sorbo at Cerveteri*. Stockholm 1972 Berlingska Boktryckeriet. XV + 306 S. 1 Hr. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom, XXXII. 4° (B/6601)
- POLATKAN, SALİH: *Doküman ve fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya savaşları özeti*. İstanbul 1972 Eko Matbaası. 437 S. 8° (A. III/6662)
- POLYANSKI, HRISTO A.: *Goçe Delçev ve yaşadığı çağ*. Çev.: N. Zekeriya. Üsküp 1972 Misla Yayınevi. 94 S. 8° (A. III/7318)

- POMERANCE, LEON: *The final collapse of Santorini (Thera). 1400 B.C. or 1200 B.C.* Göteborg 1970 Paul Aströms Förlag. 33 S. = Studies in Mediterranean Archaeology. Vol. XXVI. 4° (B/6475)
- POTRATZ, JOHANNES A.: *Die Kunst des Alten Orient. Babylonien und Assyrien. Alt-Syrien/Alt-Anatolien und das alte Persien.* Stuttgart 1961 Alfred Kröner Verlag. VIII + 438 S. = Kröners Taschenausgabe Band 323. 80 Pl. 8° (A. III/7423)
- Prilep i Prilepsko Niz Istorijata Kniga Prva.* Skopje 1971 Izdat. Prilep. 324 S. 30 Pl. 8° (A. III/7137)
- PRITCHETT, W. KENDRICK: *Ancient Greek military practices. 1. Cilt.* London 1971 University of California Press. V + 169 S. = U.C.P. Classical Studies Vol. 7. 8° (A. III/6377)
- Problemi dokapitalističkih obšestvu v stronah vostoka.* Moskova 1971 Izdat. Nauka. 189 S. 8° (A. III/7060)
- Problemi istorii indii i stran srednege Vostoka. Sbornik statey pamyati I.M. Reysnera.* Moskova 1972 Izdat. Nauka. 298 S. 8° (A. III/7134)
- Prof. Dr. H. C. Oğuzoğlu'na armağan.* Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XXVIII + 664 S. 1 foto. = A.Ü. Hukuk Fak. Yay.: 303. 8° (A. III/6928)
- Prontuario de Datos. Primer Congreso de Estudios Arabes e Islamicos Cordoba* 1962. Madrid 1964. 54 S. 8° (A. III/5660)
- PULLE, FRANCESCO L.: *La cartografia antica dell'India.* Firenze 1905 Tipografia G. Garzanti e Figli. XVII 139 + 22 + 23 + 56 47 S. = Studi Italiani di Filologia Indo-Iranica V. 8° (A. III/6560)
- RABINOVICH, ITAMAR: *Syria under the Ba'th 1963-66 the army-party symbiosis.* Jerusalem 1972 Israel Universities Press. XIX + 276 S. 8° (A. III/7400)
- RADICE, BETTY: *Who's who in the ancient World. A Handbook to the Survivors of the Greek and Roman Classics.* London 1971 Anthony Blond. XLVI + 225 S. 8° (A. III/6870)
- RÄSÄNEN, MARTTI: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen.* Helsinki 1969 Suomalais-Ugrilainen Seura. XVI + 533 S. = Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1. 4° (B/6458)
- RAHN, HELMUT: *Morphologie der antiken Literatur.* Darmstadt 1969 Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 173 S. 8° (A. III/7222)
- RAMAGE, ANDREW: *The fourteenth campaign at Sardis* (1971). BASOR 206, (1972)'den ayrı bs. S. 9-39. 8° (A. III/7010)
- RAMSAUR, ERNEST EDMONDSON: *Jön Türkler ve 1908 ihtilâli. Çev. : Nuran Ülken. Önsöz : Prof. Tarık Zafer Tunaya.* İstanbul 1972 Sander Yayınları. 216 S. 8° (A. III/6962)
- RANKE, LEOPOLD VON: *Das Zeitalter der Kreuzzüge und das spaete Mittelalter.* Berlin 1968 Haude und Spenersche Verlagsbuchhandlung. 539 S. 8° (A. III/5665)
- RAPOPORT, YU. A.: *Iz istorii religii drevnego Horezma.* Moskova 1971 Izdat. Nauka. 125 S. = Trudy Horezmskoy Arheologo-Etnograficheskoy Ekspeditsii. VI. 8° (A. III/7113)
- RASONYI, PROF. LASZLO: *Les Turcs non-Islamisés en occident (Péçénègues, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois).* Philologiae Turcicae Fundamenta 3, 1 (1970)'den ayrı bs. 26 S. 4° (B/6349)

- RASTGELDİ, SELAHADDİN: *A short history of Plethysmography*. Opuscula Medica Supplementum VII, 1968, 24 S. 8° (A. III/5775)
- RAŞİD AL-DİN: *Perepiska. Yay: A.İ. Falinoi*. Moskova 1971 Ak. Nauka. 498 S. = Pam-yatniki Pismennosti Vostoka XVII. 8° (A. III/5621)
- RAVN, O.E.: *A catalogue of oriental cylinder seals and seal impressions in the Danish National Museum*. Kobenhavn 1960 Nationalmuseet. 135 S. = Nationalmuseets Skrifter VIII. 4° (B/4364)
- REGO, A. DA SILVA: *Portuguese colonization in the sixteenth century: A study of the Royal Ordinances*. Johannesburg 1959 Witwatersrand University Press. VIII + 116 S. 8° (A. III/6913)
- REH-ÂVERD, HASAN: *Fihrist-i kütüb-i hattî-i kitâbhâne-i dânişkede-i pizişkî*. Tahran 1333 Çaphane-i Danişgah. VI + 470 + 23 S. 8° (A. III/6510)
- Resmî temaslar. Sayın Başbakan ve Bn. Erim'in Birleşik Amerika'yı ziyareti 18-23 Mart 1972*. Ankara 1972 Doğu Matbaası. 66 S. 8° (A. III/6636)
- RIDGWAY, BRUNILDE SISMONDO: *The severe style in greek sculpture*. Princeton 1970 University Press. XVIII + 155 S. 32 Pl. 4° (B/6810)
- ROBE, STANLEY L.: *Mexican tales and legends from Veracruz*. London 1971 Univ. of California Press. XVI + 161 S. 1 Pl. = Folklore Studies: 23. 8° (A. III/6784)
- RODWELL, E.H.: *Ibni Yamin*. London 1933 Kegan Paul. 48 S. 8° (A. III/6448)
- ROJDESTVENSKIY, V.: *Vostochnaya Filologiya. Harakterologičeskie Issledovaniya*. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 230 S. 8° (A. III/7071)
- ROOS, PAAVO: *The rock-tombs of Caunus. I. The Architecture*. Göteborg 1972 Paul Åströms Förlag. 124 S. 62 Pl. = Studies in Mediterranean Archaeology Vol. XXXIV: I. 4° (B/6573)
- ROSEBAULT, CHARLES J.: *Saladin. Prince of Chivalry*. London 1930 Cassell and Company Ltd. XIII + 306 S. 6 Pl. 8° (A. III/6876)
- RÜSTER, CHRISTEL: *Hethitische Keilschrift-Paläographie*. Wiesbaden 1972 Otto Harrassowitz. XI + 42 S. = Studien zu den Boğazköy-Texten Heft 20. 8° (A. III/7317)
- ES-SÂBİ, EBU - HASEN: *Rusûmu Dâri'l-Hilâfe. Çev.: Muhammed Rızâ Şefî'i-i Kedekani*. Tahran 1349 Intişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-i Iran. 196 S. 8° (A. III/6509)
- SADEQUE, DR. SYEDAH FATİMA: *Baybars I of Egypt*. Pakistan 1956 Oxford University Press. XVIII + 379 S. 1 Levha 1 hrt. 8° (A. III/6596)
- SÄFLUND, MARIE-LOUISE: *The east pediment of the Temple of Zeus at Olympia*. Göteborg 1970 Paul Åströms Förlag. 201 S. = Studies in Mediterranean Arch. vol. XXVII. 4° (B/6476)
- SAFİ, FAHRU'D-DİN ALİ: *Letâifu't-tava'if. Yay.: Ahmed Gülçin-i Ma'ani*. Tahran 1336 Hac Muhammed Hüseyin İkbâl. 462 S. 8° (A. III/5628)
- Sandor Petöfi 1823-1849*. Ankara 1973 Unesco. 39 S. 8° (A. III/7110)
- SARAR, İSMAIL ALİ: *Mevlâna'dan yana*. İstanbul 1961. 47 S. = Hatipoğlu Yay.: 18. 8° (A. III/6706)
- SARIGÖLLÜ, DOÇ. DR. AYŞE: *Roma edebiyatında tarih*. Ankara 1971 Üniversite Basımevi. 63 S. = A.Ü. D.T.C.F. Yay. 221. 8° (A. III/6641)
- SAYILGAN, ACLAN: *Türkiye'de sol hareketler (1871-1972)*. İstanbul 1972 Ahmet Sait Matbaası. 576 S. = Hareket Yay: 45. 8° (A. III/6930)

- SCHILTBERGER, HANS: *Reisebuch. Yay.: Dr. Valentin Langmantel. Tübingen 1885*
H. Laupp. V + 200 S. 8° (A. III/6600)
- SCHLECHTA-WISSEHRD, LE BN. O.DE: *Manuel terminologique Français-Ottoman. Mecmua-i Istilahat-ı Resmiyye. Vienne 1870 Imprimerie Imperiale. XI + 400 S. 8°*
(A. III/6481)
- SCHLIEMANN, SOPHIE: *Heinrich Schliemann's Selbstbiographie bis zu seinem Tode vervollständigt. Leipzig 1892 F.A. Brockhaus. 100 S. 8°* (A. III/7289)
- SCHLÖRB, BARBARA: *Untersuchungen zur Bildhauergeneration nach Phidias. Waldsassen/Bayern 1964 Stiftland-Verlag. 78 S. 11 Pl. 8°* (A. III/7358)
- SCHLUMBERGER, GUSTAVE - FERDINAND CHALANDON - ADRIEN BLANCHET: *Sigillographie de l'Orient Latin. Paris 1943 Librairie Orientaliste Paul Geuthner. XIX + 282 S. XXII Pl. = Bibliothéque Archeologique et Historique Tome XXXVII. 4°* (B/6562)
- SCHMALTZ, BERNHARD: *Zum Sarkophag des Mausoleums bei Belevi. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes IL (1968-71)'den ayrı bs. S. 63-67. 4°*
(B/6598)
- SCHMÖKEL, HARTMUT: *Kulturgeschichte des Alten Orient. Stuttgart 1961 Alfred Kröner Verlag. XII + 778 S. 7 Pl. = Kröners Taschenausgabe 298. 8°* (A. III/7247)
- Science and Archaeology. Yay.: Robert H. Brill. Cambridge 1971 Mit Press. XI + 288 S. 2 pl. 4°* (B/6549)
- SCOUPOPOULOS, NIKIC: *Mycenaean citadels. Göteborg 1971 Carl Bloms Boktryckeri. 171 S. = Studies in Mediterranean Archaeology. Vol. XXII. 4°* (B/6364)
- ES-SE'ALİBİ, EBÜ MANSÜR ABDULMELİK B. MUHAMMED: *Et-Temsil ve'l-Muhâzara. Yay.: Abdulfettâh Muhammed el-Halû. Kahire 1961. 600 S. 8°* (A. III/6157)
- SEÇMEN, HÜSEYİN: *Şinasi. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 166 S. = T.D.K. Yay.: 366. 8°* (A. III/6800)
- SEEBERG, AXEL: *Corinthian Komos Vases. London 1971 Institute of Classical Studies. XV + 107 S. XV Pl. = Bulletin Supplement No. 27. 4°* (B/6437)
- SEEKER, JOHN: *Voyage d'un ministre Ottoman. Montpellier 1874 Chez C. Coulet, Libraire. 28 + 8 S. 8°* (A. III/6406)
- SEHİLE YASİN EL-CEBBURİ: *El-hatta'l-Arabiyy ve tatavvuruhu fi'l-usuri'l-Abbasiyye fi'l-Irak. Bagdad 1962 Matbaatü'z-Zehra. 146 S. 8°* (A. III/6515)
- SEIBERT, JAKOB: *Historische Beiträge zu den dynastischen Verbindungen in hellenistischer Zeit. Wiesbaden 1967 Franz Steiner Verlag. 138 S. = Historia Einzelschriften Heft 10. 8°* (A. III/7268)
- SELÇUK, HAMDİ: *Bütün yönlerle Hatayın o günleri. 2. bs. İstanbul 1972 M. Sucuoğlu Matbaası. 151 S. 8°* (A. III/7108)
- Selçuklular'ın Kars ilini fethi'nin 900. Yıldönümünü Kutlama Töreni Programı. (14-18 Ağustos 1964). Ankara 1964 Çalışkan Basımevi. 4 S. = Kars'ı Tanıtma Derneği Selçuklu Fethi'nin Kutlama Komitesi Yay.-Sayı: 2. 8°* (A. III/6303)
- SELTMAN, CHARLES: *Greek coins. 2. bs. London 1965 Methuen and Co. XXVI + 311 S. LXIV Pl. 8°* (A. III/7211)
- ES-SEMERKANDİ: *Tuh feti'l-fukahâ. Yay.: Muhammed el-Muntasır el-Kitâfî-Vehbetü'z Zuheylî. 3 Cilt. (4 Cilt halinde) Dımaşk, 1964 Dârü'l-Fikr bi Dımaşk. 8°*
(A. III/5641)

- SEYYİT KAMİL HÜSEYİN: *Fihrist-i Nuseh-ı Kalemî (Arabi-Farsi-Urdu)*. 1930. 136 S. 4° (B/6702)
- SEYYİD KUTB: *El-Islamu ve Muşkilâtı'l-Hâzira*. Mısır 1966 Daru'l-ahyail-Kutubi'l-Arabiyye. 191 S. 8° (A. III/6107)
- SEZER, DUYGU: *Kamu oyu ve dış politika*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XXXIV + 584 S. = A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. 139. 8° (A. III/6994)
- SHERARD, PHILIP: *Constantinople. Iconography of a sacred city*. London 1965 Oxford University Press. 139 S. 4° (B/6696)
- Shqiperia arkeologjike Haz.: *Muzaffer Korkuti. Fotoğraf: Mehmet Kallfa*. Tirane 1971. XI + 15 S. 140 pl. 4° (B/6693)
- SIDDIQI, DR. MUHAMMED ZUBAYR: *Hadith literature. Its origin, development, special features and criticism*. Calcutta 1961 Calcutta University. XXVIII + 211 S. 3 Pl. 8° (A. III/6434)
- SIEDENTOPF, HEINRICH B.: *Das hellenistische Reiterdenkmal*. Waldsassen 1968 Stiftland-Verlag Kg. 155 S. 8° (A. III/7273)
- SIEGELOVA, JANA: *Appu-Märchen und Hedammu-Mythus*. Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. X + 128 S. 5 Pl. 1 lev. = Studien zu den Boğazköy-Texten Heft 14. 8° (A. III/5821)
- SİLİN, A.S.: *Ekspansiya Germanii na bližnem Vostoke v kontse XIX vek.* Moskova 1971 Izdat. Nauka. 257 S. 8° (A. III/7087)
- SİMAVİ, LÜTFİ (BAŞMABEYİNCİ): *Osmanlı sarayının son günleri*. İstanbul Sıralar Matbaası. 539 S. = Hürriyet Yay. Tarih Dizisi: 2. 8° (A. III/7383)
- Sinan yıllığı 1973. Haz.: Hayati Asilyazıcı*. Ankara Sümer Matbaası. 569 S. 8° (A. III/7368)
- SİNANOĞLU, PROF. DR. SAMİM - TAHSİN SARAÇ - EMİN ÖZDEMİR: *Batı kaynaklı sözcüklere karşılık bulma denemesi*. Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 85 S. = T.D.K. Yay.: 355. 8° (A. III/6813)
- Slavyane i Vostok*. 1965 Izdat: Unesco. 64 S. 6 Pl. 8° (A. III/7064)
- Snodgrass, A.M.: *The dark age of Greece*. Edinburgh 1971 University Press. XXIV + 456 S. 4° (B/6534)
- SOHO, ZİYA ŞAKİR: *Celâl Bayar hayatı ve eserleri*. İstanbul 1952 İsmail Akgün Matbaası. 191 S. 8° (A. III/7374)
- SOYKUT, REFAİK: *Orta yol ahilik*. Ankara 1971 Güneş Matbaası. VIII + 181 S. 8° (A. III/7050)
- STANLEY, M.: *Le Sinai et la Palestine*. Paris 1858 Arthus Bertrand. 108 S. 8° (A. III/6446)
- STARK, FREYA: *Auf den Spuren Alexanders. Reise durch die unbekannte Türkei*. Stuttgart 1962 W. Kohlhammer Verlag. 276 S. 8 Pl. 8° (A. III/7252)
- STAVİSKİY, B. YA: *Arheologičeskie raboti Muzeya v Sredney Aziyi*. Moskva 1969 Izdat. Reklama. 24 S. 8° (A. III/7057)
- STCHOUKINE, IVAN: *La peinture Turque d'après les manuscrits illustrés. 2 Cild*. Paris 1966/1971 Librairie Orientaliste Paul Geuthner. 4° (B/6430)
- STEBLEVA, İ.V.: *Razvitie Tyurkskih poetičeskih form v XI-vek.* Moskova 1971 Izdat. Nauka. 298 S. 8° (A. III/7125)

- STEEN DE JEHAY, F. VAN DEN: *De la situation legale des sujets Ottomans Non-Musulmans*. Bruxelles 1906 Societe Belge de Librairie. 556 S. 8° (A. III/6409)
- STEIN, SIR AUREL: *On ancient Central-Asian tracks. Brief narrative of three expeditions in Innermost Asia and Northwestern China*. New York 1964 Pontheon Books. XXII + 291 S. 4 Pl. 8° (A. III/6898)
- STEPHENS, ROBERT: *Nasser. A political biography*. London 1971 Penguin Press. 635 S. 8° (A. III/6989)
- STEVENSON, SETH WILLIAM - C. ROACH SMITH - FREDERIC W. MADDEN: *A dictionary of Roman coins Republican and Imperial*. Hildesheim 1969 Georg Olms Verlagsgesellschaft. VIII + 929 S. 8° (A. III/7240)
- STIELER: *Stieler's Schul-Atlas über alle Theile der Erde nach dem neuesten Zustande und über das Weltgebäude*. Gotha 1857 Justus Perthes. 30 Hr. 8° (A. III/6824)
- STRABON: *Coğrafya (Geographika) Kitap XII Bölüm IV-VIII. Çev.: Adnan Pekman*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 59 S. = İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1715. 8° (A. III/6815)
- STROCKA, VOLKER MICHAEL: *Ein ephesisches Urkundenrelief*. Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes IL (1968-71)'den ayrı bs. S. 41-49. 4° (B/6600)
- STROTHMANN, R.: *Die Zwölfer-Schī'a, Zwei religions-geschichtliche Charakterbilder aus der Mongolenzeit*. Leipzig 1926 Otto Harrassowitz. XI + 183 S. 8° (A. III/6149)
- Strüktüra i istoriya Türskih yazıkov*. Moskova 1971 Izdat Nauka. 311 S. 8° (A. III/7045)
- SUBHIYYU'S-SALİH: *Ulumu'l-hadis ve mustalahuhu*. Dımişk 1959 Matbaatu Câmîati Dımişk. VIII + 354 S. 8° (A. III/6111)
- SURÛR, MUHAMMED CEMÂLUDDİN: *Devletu benî kalavun fi Mısır*. Kahire 1947 Darü'l Fikrül Arabî. 396 S. 8° (A. III/6387)
- SURÛR, M. CEMÂLEDDİN: *Devletu'z-Zâhir Baybars fi Mısır*. Kahire 1960 Darü'l-fikri'l-Arabî 181 S. 1 harita. 8° (A. III/6590)
- ES-SÜYÛTİ, CELÂLEDDİN ABDURRAHMAN: *Kitabu Tabakati'l-müfessirin. Yay. A. Meursing*. Tahran 1960 (Leyden 1839 bs. nın tekrar bs.) 188 + 43 S. 4° (B/6545)
- ES-SUYÛTİ, CELÂLEDDİN ABDURRAHMAN: *Lubbu'l-Lubab. 2 Cilt birarada. Yay.: Petrus Johannes Veth*. Leiden 1840/1842 S. et J. Luchtmans. 4° (B/6182)
- SVANİDZE, M.H.: *Iz Istorii Gruzino - Turetskikh otnoşehiy XVI-XVII vek*. Tiflis 1971 Gürcistan Bilimler Akademisi. 362 S. 8° (A. III/7081)
- ŞEFÎ, DR. MAHMUT: *Şâhname vu Destür*. Tahran 1343 Çaphane-i Bank-i Millî. 538 S. 8° (A. III/6480)
- ŞEHİDOĞLU, SÜREYYA HAMİ: *Bir idarecinin Anadolu izlenimleri*. Ankara Ongun Kardeşler Matbaası. 168 S. 8° (A. III/7507)
- ŞEHRİSTÂNİ, SEYYİD HİBETÜDDİN: *İslam ve Hey'et. Yay.: Firdausi-i Ferâhân*. Necef 1937 Matbaatü'l-Gârî. 416 S. 8° (A. III/6539)
- ŞELTÛT, MAHMÛD: *El-İslâm. Akide ve şer'i'a*. Kahire. 574 S. 8° (A. III/6127)
- ŞEMSEDDİN MUHAMMED B. KAYSİ'R-RAZİ: *El-Mu'cem fi meâyri Eşâri'l-Acem. Yay.: Muhammed b. Abdul-Vehhab Kazvini*. Tehran 1909 Kitabfurûş-i Tehran. 553 S. 8° (A. III/6466)
- ŞİBLÎ-İ NUMANÎ: *İlm-i Kelam-ı Cedid. Çev.: Seyyid Muhammed Takî Fahr Dâi gülânî*. Tahran 1329 Çap-ı Sîna. 236 + 12 S. 8° (A. III/6417)

- ŞİREND B.B.: *Istoriya Mongolskoy narodnoy Revolütsii 1921-Goda*. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 400 S. 8° (A. III/7074)
- ŞUBBAR, CASSİM HASAN: *Tarih-i Muşa'sayyîn. History of Mushashiyyin*. 1965 Al-Adab Press. 354 S. 8° (A. III/5656)
- Tabula Imperii Romani. Aquincum - Sarmizegetusa - Sirmium. Auf dem Grunde der Weltkarte 1: 1 000 000 L 34. Budapest*. Budapest 1968 Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 123 S. 1 Hr. 8° (A. III/5789)
- TÂCBAHŞ, AHMED: *İran der zemân-i Sâfeviyye*. Tebrîz 1340 Kitapfuruşi-i Çihr. 420 S. 8° (A. III/6470)
- TÂCEDDİN B. ZUHRE EL-HÜSEYNÎ: *Gayetu'l-ihhtisâr fi'l-buyûtati'l-Aleviyye*. Nefes 1963 Al Haidary's Press. 200 S. 8° (A. III/6118)
- EL-TAHİR, ALİ CEVAD: *Eş-şiru'l-Arabî. La poesie Arabe en Irak et en Perse sous les Seldjoudes. 2 Cilt*. Baghdad 1958-1961 Imprimerie Al-'Ani. 8° (A. III/6464)
- Tahran Yalta ve Potsdam konferansları. Gizli belgeler. Çev.: Fahri Yazıcı*. Ankara 1972 Sümer Matbaası. 382 S. 8° (A. III/6683)
- TALASLIOĞLU, MESUT: *Türk devrim tarihi*. Ankara 1972 Tel Yayınevi. 198 S. 8° (A. III/7376)
- TARLANOV, M.: *Dekorativno-Prikladnoye İskusstvo Sovetskogo Azerbaycana*. Baku 1968 Izdat Az. Gos. Izdat. 133 S. 8° (A. III/7061)
- TAŞER, DÜNDAR: *Mesele*. Ankara 1973 Emel Matbaası. 506 S. 8° (A. III/7378)
- TCHIHATCHEFF, P.A.: *Pisma o Turtsii*. Moskova 1960 Izdatelstvo Vostochnoy Literaturi. 86 S. 8° (A. III/7046)
- ET-TEHÂNUVÎ, MUHAMMED ALÎ EL-FÂUKÎ: *Keşşâfu istilâhati'l-fünun. Yay.: Lutfi Abdu'l-Bedî. Çev.: Dr. Abdul Na'im M. Hassanein. Giriş.: Amin al-Khuli*. Kahire 1963 Impr. Al-Nauda. VIII + 386 S. 4° (B/6583)
- The Tehran Yalta and Potsdam Conferences*. Moscow 1969 Progress Publishers. 341 s. 8° (A. III/6690)
- TERMEZİ, HOCA SAMANDAR: *Dastur al-Muluk. Çev.: M.A. Salahetdinova*. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 257 + 397 S. 8° (A. III/7065)
- TERZIOĞLU, SAİD ARİF: *Atatürk'ün Ahmet Çavuş'u*. Ankara 1973 Emel Matbaası. 156 S. 8° (A. III/7493)
- TEVFIK, EBÜZİYYA: *Yeni Osmanlılar tarihi. Çev.: Ziyad Ebüzziya. 1. Cilt*. İstanbul 1973 Garanti Matbaası. 334 S. = Kervan Yayınları 3. 8° (A. III/7309)
- THALLOCY, DR. LUDWIG VON: *Illyrisch-Albanische Forschungen. 2 Cild*. München 1916 Duncker und Humblot. 8° (A. III/6112)
- Theology and law in Islam. Second Giorgio Levi Della Vida Biennial conference. (May 9-10, 1969) Yay.: G.E. von Grunebaum*. Wiesbaden 1971 Otto Harrassowitz. 105 S. 8° (A. III/6867)
- The Third Crusade Yay.: Kenneth Fenwick. Resimliyen: Raymond Hawthorn*. London 1958 Folio Society. 164 S. 6 Pl. 8° (B/6385)
- TİBERİ, CLAUDIO: *Mnesicle l'architetto dei Propilei*. Roma 1964 Officina Edizioni. 205 S. 8° (A. III/7305)
- TİMURTAŞ, PROF. DR. FARUK K.: *Şeyhi'nin harnâme'si*. İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 106 S. = Ed. Fak. Yay. No. 1629. 8° (A. III/5778)

- TİMURTAŞ, PROF. DR. FARUK K.: *Yeni Osmanlıca metinleri. Tarihi Türkiye Türkçesi araştırmaları I*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Basımevi. VI + 89 + 240 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1809.8° (A. III/7099)
- TOGAN, ZEKİ VELİDİ: *Oğuz destanı. Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili*. İstanbul 1972 Ahmet Sait Matbaası. 164 S. 8° (A. III/6982)
- TOKGÖZ, DR. OYA: *Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinde Radyo - Televizyon sistemleri. (Mukayeseli bir araştırma)*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. XI + 243 S. = A.Ü. S.B.F. Yay. No. 343.8° (A. III/7477)
- TOPUZ, HİFZİ: *100 soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul 1973 Yelken Matbaası. 270 S. = 100 Soruda Dizisi 36.8° (A. III/7572)
- TOYNBEE, PROF. ARNOLD J.: *Dünya ve Garp. Çev.: Prof. Emin Bilgiç*. Ankara Ajans-Türk Matbaası. 131 S. 8° (A. III/6289)
- TÖRE, DR. NAHİT: *Uluslararası para sistemi ve az gelişmiş ülkeler*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. 256 S. = A.Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 310.8° (A. III/7105)
- TRAINI, RENATO: *I manoscritti Arabi di recente accessione della Fondazione Caetani*. Roma 1967 Accademia Nazionale dei Lincei. XVI + 147 + 6 S. = Accademia Nazionale dei Lincei 6.8° (B/6688)
- TRITTON, A.S.: *The Caliphs and their Non-Muslim subjects. A critical study of the covenant of 'Umar*. London 1970 Frank Cass and Co. V + 240 S. 8° (A. III/6872)
- TROITSKAYA, A. L.: *Materiali po istorii Kohanskogo Hanstva XIX-v. (Po dokumentam Arhiva Kokandskih Hanov)*. Moskova 1969 Izdat. Nauka. 154 S. 8° (A. III/7080)
- TSVETKOVA, BİSTRA A. - VERA P. MUTAÇİEVA: *Turski İzvori za Blgarskata İstoriya. Seriya XV-XVI. Fontes Turcici Historiae Bulgaricae*. Sofya 1964 Izdanye na Bulg. Ak. na Naukite. 354 S. 8° (A. III/5065)
- TUCHELT, KLAUS: *Didyma*. İstanbuler Mitteilungen 21 (1971)'den ayrı bs. S. 45-108 32 Pl. 4° (B/6662)
- TUĞLACI, PARS: *Büyük Türkçe - Fransızca sözlük. Grand dictionnaire Turk - Français*. İstanbul 1968 Sermet Matbaası. 829 S. 8° (A. III/2112)
- TUĞLACI, PARS: *Türkçede anlamdaş ve karşıt kelimeler sözlüğü*. İstanbul 1967 Sermet Matbaası. 140 S. 8° (A. III/2113)
- TUHTAMATOV, T.G.: *Rossiya i Hiva v Kontse XIX - Naçale XX-v pobeda Horezmskoy narodnoy revolyutsii*. Moskova 1969 İzdat. Nauka. 140 S. = Ministerstvo Vişşego i Srednego Obrazovaniye UZSSR. 8° (A. III/5073)
- TUNAY, MEHMET İ.: *İstanbul arkeoloji müzesine gelen 47 adet pişmiş toprak heykelcik*. Türk Arkeoloji Dergisi XIX, 1 (1971)'den ayrı bs. S. 201-212. 4° (B/6553)
- TURAN, PROF. DR. OSMAN: *Selçuklular ve islâmiyet*. İstanbul 1971 İstanbul Matbaası. XV + 206 S. 8° (A. III/5958)
- TURETSHEK, CHRISTINE: *Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532*. Wien 1968 Verlag Notring. XII + 380 S. 3 Pl. = Dissertationen der Universität Wien 10. 8° (A. III/5919)
- TURNER, E.G.: *Greek manuscripts of the Ancient World*. Oxford 1971 Clarendon Press. XIV + 132 S. 4° (B/6767)
- TÜSİ, EDİB: *Zeyli ber Burhan-i Kati'yâ Ferheng-i lugat-i bâzyâfte*. Tahran 1343 Çaphane-i Şafak. 195 S. 8° (A. III/6488)

- Türk Dil Kurumunun 40 yılı.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 186 S. = T.D.K. Yay.: 354.8° (A. III/6803)
- Türk İstiklâl harbine katılan tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri.* Ankara 1972 Gnkur. Basımevi. 245 S. 8° (A. III/7152)
- Türkiye karayolları haritası 1972. 1: 850 000.* Ankara 1972 Harita Genel Müdürlüğü Matbaası. (H/91)
- Twenty-five short stories by Soviet writers 1960-1970.* Moskow 1972 Soviet Literature. 199 S. 4 pl. 8° (A. III/6727)
- Tyurkskaya leksikologiya i leksikografiya.* Moskova 1971 Izdat Nauka. 312 S. 8° (A. III/7084)
- ULUÇ, FUAT: *İşte liderler.* Ankara 1965 Ayyıldız Matbaası. 15 S. 8° (A. III/7009)
- The United States and the Middle East.* Yay.: Georgiana G. Stevens. New Jersey 1964 Prentice-Hall. VIII + 182 S. 8° (A. III/6564)
- UYGUNER, MUZAFFER - TUNER HİLMİ: *Tecim, maliye, sayışmanlık ve güvence terimleri sözlüğü.* Ankara 1972 Üniversite Basımevi. 417 S. = TDK Yay. 370. 8° (A. III/7498)
- UYGUR, NERMİ: *Felsefenin çağırısı. 2. bs.* İstanbul 1971 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XI + 191 S. = İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay.: 964. 8° (A. III/6816)
- Uzbek Soviet Socialist Republic.* Novosti Press Agency Publishing House. 88 S. 90 Pl. 8° (A. III/6710)
- UZUNCA, SUPHİ: *İsmet İnönü'ye ikinci sesleniş.* Adapazarı 1962 Cemiyet Matbaası. 8 S. = Hürriyet Yay.: 9. 8° (A. III/5203)
- UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI: *Mekke-i Mükerreme Emirleri.* Ankara 1972 T.T.K. Basımevi. 177 S. 1 Lev. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri- Sa. 59. 8° (A. III/6974)
- UÇOK, PROF. DR. COŞKUN: *Türk hukuk tarihi dersleri. 5. bs.* Ankara 1972 Sevinç Matbaası. 212 S. = A. Üniv. Hukuk Fakültesi Yay. No: 297. 8° (A. III/6648)
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA: *Türkiyede çağdaş düşünce tarihi I.* İstanbul 1966 Ahmet Sait Matbaası. 817 S. = Selçuk Yay.: 5. 8° (A. III/7369)
- ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR: *Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de folklor ve etnografya çalışmaları.* Ankara 1972 Başbakanlık Basımevi. 103 S. = Milli Folklor Enst. Yay: 6. 8° (A. III/7392)
- ÜNLER, ALİ NADİ: *Türkün Kurtuluş savaşında Gaziantep savunması.* İstanbul 1969 Kardeşler Matbaacılık. 304 S. 2 Pl. 1 Hrt. 8° (A. III/6935)
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL: *Les bases du folklore medical mystique chez les Turcs.* Lijecnicki Vjesnik LX, 9 (1938). S. 522-524. 4° (B/6741)
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL: *El-Hattatu'l-Bagda'ti Ali b. Hilâl el-meşhûr bi'b-ni'l-Bevvâb.* Bagdad 1958 Matbaatü'l-mecma-u'l-ilmîyyü'l-İraki 94 S. 4° (B/6586)
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL: *Kırkambar.* Ankara 1972 Ajans-Türk Matbaası. 108 S. = Türk Ev Kadınları Kültür Derneği Gnl. Merkez Yay: Seri 2. 8° (A. III/6631)
- ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL: *Ressam Şehit Hasan Rıza. Hayatı ve resimleri.* İstanbul 1970 Milli Eğitim Basımevi. 22 S. 7 Pl. 4° (B/6332)
- VALERY, PAUL: *Cahiers. 1804-1945. 29 Cilt.* Paris 1957-1961 Centre National de la Recherche Scientifique. 4° (B/7021)

- VANDENBERGHE, LOUIS: *Bastan-Şinasi-i Iran-ı Bastan. Archéologie de l'Iran Ancien. Çev. : Isa Behnam. Tehran 1945. 270 S. 173 Pl. I Plân. = Publ. de l'Univ. de Tehran 1069. 4° (B/6671)*
- VASMER, MAX: *Schriften zur slavischen Altertumskunde Namenkunde. Yay. : Herbert Brauer. 2 Cilt. Berlin 1971 Otto Harrassowitz. = Veröf. d.Abt. für slav. Spr. u. Lit. 38. 8° (A. III/6864)*
- VEENHOF, K.R.: *Aspects of old Assyrian trade and its terminology. Leiden 1972 E.J. Brill. XXII + 487 S. = Studia et Documenta X. 8° (A. III/7275)*
- VELİDEDEOĞLU, ORD. PROF. DR. HİFZİ VELDET: *1961 Anayasasının dili. Ankara 1972 Bilgi Basımevi. 31 S. = TDK Tanıtma Yayınları Çeşitli Konular Dizisi: 16. 8° (A. III/6806)*
- VELİDEDEOĞLU, ORD. PROF. DR. HİFZİ VELDET: *Türkiyede üç devir. 2 Cilt. İstanbul 1972 Sinan Yay. 8° (A. III/7410)*
- VELOUDIS, GEORG: *Alexander der Grosse. Ein alter Neugriecher. München 1969 Ernst Heimeran Verlag. 95 S. 8° (A. III/7202)*
- VESELY, R.: *An Arab diplomatic document from Egypt. The endowment deed of Mahmud Pasha dated 974/1567. Praha 1971 Charles University. VIII + 124 S. = Studia Orientalia Pragensia IV. 8° (A. III/6911)*
- VILLA, PAOLA: *Corpus of Cypriote antiquities I: Early and Middle Bronze age pottery of the Cesnola Collection in the Stanford University Museum. Lund 1969. 53 S. = Studies in Mediterranean Arch. vol XX, 1. 4° (B/5875)*
- DE VLIEGER, A.: *Kitâb al qadr. Matériaux pour servir à l'étude de la doctrine de la prédestination dans la théologie musulmane. Leyde 1903 E.J. Brill. XI + 213 S. 8° (A. III/5655)*
- Vojni Muzej Jugoslovenske Narodne Armije. *Military Museum of the Yugoslav people's army. Beogradski grafički zavod. 12 S. 8° (A. III/6070)*
- VOLTAIRE: *Türkler müslümanlar ve ötekiler. Haz. : Osman Yenseni. Ankara 1969 Tisa Matbaası. XXXVI + 146 S. 3 Pl. = Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 8° (A. III/6288)*
- VOORHOEVE, P.: *Südsumatranische Handschriften. Wiesbaden 1971 Franz Steiner Verlag. VIII + 70 S. VIII Pl. = Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland Band XXIX. 4° (B/5059-XXIX)*
- VROONEN, EUGENE: *Les noms de personnes en orient et spécialement en Egypte. Le Caire 1946 Le Scribe Egyptien. XVI + 191 S. 8° (B/6564)*
- WALKER, JOHN: *The coinage of the second Saffarid dynasty in Sistan. New York 1936 The Amerikan Numismatic Society. 46 S. V Pl. = Numismatic Notes and Monographs No. 72. 8° (A. III/6309)*
- WALTER, HANS: *Griechische Götter. Ihr Gestaltwandel aus den Bewusstseinsstufen des Menschen dargestellt an den Bildwerken. München 1971 R. Piper und Co. 402 S. 8° (A. III/7205)*
- WARD, WILLIAM A.: *Egypt and the East Mediterranean world 2200-1000 B.C. Beirut 1971 American University. XXIV + 145 S. 8° (B/6552)*
- WARD, WILLIAM A.: *The role of the phonicians in the interaction of Mediterranean civilizations. Beirut 1968 The American University XI + 152 S. XL Pl. 4° (B/6653)*

- WARMINGTON, B.H.: *Karthago. Aufstieg und Untergang einer antiken Weltstadt*. Wiesbaden 1964 F.A. Brockhaus. 266 S. 8 pl. 8° (A. III/7197)
- WEINREICH, OTTO: *Stiftung und Kultszungen eines Privatheiligtums in Philadelpheia in Lydien*. Heidelberg 1919 Carl Winters Universitätsbuchhandlung. 68 S. = Sitzungsab. Heidelberger Ak. Wiss. Philos.-hist. Kl. Jahr. 1919 16. Abh. 8° (A. III/6924)
- WELLS, EDWARD: *An Historical geography of the old and new testament. 2. cilt.* Oxford 1809 Clarendon Press. 346 + 11 S. 1 Hr. 8° (A. III/6822)
- WITTLIN, ALMA S.: *Museums: In Search of a usable future*. Cambridge 1970 Mit Press. XVII + 299 S. 8° (A. III/6371)
- WOLF, WALTHER: *Frühe Hochkulturen. Ägypten Mesopotamien Ägais*. Stuttgart 1969 Chr. Belser Verlag. 208 S. 8° (A. III/6959)
- Yadname-ye Jan Rypka. *Collection of articles on Persian and Tajik Literature*. Prague 1967 Czechoslovak Academy. 262 S. 8° (A. II/262)
- YAKUT-İ HAMEVİ, ŞEHABEDDİN EBU ABDULLAH: *Kitab'ul-Moştariik ve da'äve'l-müfterik. Jacut's Moschtarik das ist Lexicon geographischer Homonyme. Yay.: F. Wüstenfeld*. Göttingen 1846 Dieterichschen Buchhandlung. XVIII + 45 + 475 S. 8° (A. III/6128)
- VII. *Türk Tarih Kongresi*. Ankara: 25-29 Eylül 1970 Kongreye sunulan bildiriler. 1. Cilt. Ankara 1972 T.T.K. Basımevi. XXXII + 450 S. 84 Levha. = Türk Tarih Kurumu Yay. IX. Seri-Sa. 7. 8° (A. III/6975)
- YEREMEEV, D.E.: *Etnogenez Turok*. Moskova 1971 Izdat. Nauka. 271 S. 8° (A. III/ 7117)
- YETKİN, DOĞ. DR. ŞERARE: *Anadolu'da Türk çini sanatının gelişmesi*. İstanbul 1972 Edebiyat Fakültesi Matbaası. XI + 230 S. 27 Pl. = İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. 1631. 8° (A. III/6845)
- YOUNG, RODNEY S.: *Old Phrygian inscriptions from Gordion: Toward a history of the Phrygian alphabet*. Hesperia XXXVIII, 2 (1969)'den ayrı bs. S. 252-296 Pl. 67-74. 4° (B/6361)
- AL-YUNİNİ, KUTBEDDİN EBÜ'L-FETH MÜSÂ: *Żeyl-i mir'ātu'z-zamân. Supplement to the Mirror of the age. 2 Cilt birarada*. Hyderabad 1954-1955 Matbaa-i Daritül-Maarifu'l-Osmaniyye. 8° (A. III/6410)
- YUSUHOV, A.R.: *Stambul*. Moskova 1970 Izdat. Nauka. 129 S. 8° (A. III/4760)
- YÜCEKÖK, DR. AHMET N.: *Türkiye'de dernek gelişimleri (1946-1968)*. Ankara 1972 Sevinç Matbaası. 149 S. 1 Pl. = A.Ü. S.B.F. Yay. No. 335. 8° (A. III/6659)
- YÜCEKÖK, AHMET: *Türkiye'de din eğitimi örgütlerinin illere göre dağılımı*. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi XXV, 2 (1970)'den ayrı bs. S. 123-127 7 Tablo. 8° (A. III/5208)
- YÜCEL, DR. M. YAŞAR: *Çoban - Oğulları beyliği*. AÜDTCF dergisi XXIII, 1-2 (1965)'den ayrı bs. S. 61-73 S. 4° (B/6492)
- ZARAKOLU, PROF. DR. AVNİ: *İktisat ilminin temel ilkeleri. I. Cilt: Giriş ve mikroiktisat teorisi. 2. bs.* Ankara 1971 Sevinç Matbaası. XV + 327 S. = A. Üniv. Hukuk Fak. Yay. No: 293. 8° (A. III/6644)
- ZEINE, ZEINE N.: *The emergence of Arab Nationalism. With a background study of Arab-Turkish relations in the Near East*. Beirut 1966 Khayats. XI + 205 S. 8° (A. III/6895)

- ZEVZENİ, EBÜ ABDULLAH HÜSEYN B. AHMED: *Kitâbu'l-mesâdir*. Yay.: *Takî Bîniş*. Meşhed 1339. 76 + 600 S. 8° (A. III/6165)
- ZGUSTA, LADISLAV: *Kleinasiatische Personennamen*. Prag 1964 Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften. 701 S. 2 Hr. 8° (A. III/6380)
- ZULÂLYAN, M.K.: *Armeniya v pervoy polovine XVI-v*. Moskova 1971 Izdat Nauka. 126 S. 8° (A. III/7085)

B. DERGİLER *

Acta Antiqua XIX, 3-4 (1971):

J. HARMATTA, *The literary patterns of the Babylonian edict of Cyrus*. S. 217-232.

Acta Archaeologica XXIV, 1-4 (1972):

F. CSEPAI, *Turkish wooden spoons from the occupation period in the Museum at Szolnok*. S. 277-284.

Acta Asiatica 23, (1972).

Acta Historiae Artium XVIII, 1, 2 (1972).

Acta Historica XVIII, 1,2 (1972).

Acta Orientalia (Ac. Sc. Hung.) XXV, 1-3 (1972); XXVI, 1 (1972):

XXV-L. BESE, *An Old Mongolian Calendar fragment*. S. 149-174.

A. SARKÖZI, *A Mongolian Calendar Hunting Ritual*. S. 191-208.

A. RONA-TAS, *Dream, magic power and divination in the Altaic World*. S. 227-236.

H. EREN, *Le terme "altaïque" sauya "cadeau"*. S. 237-244.

H. ECSEDY, *Tribe and tribal society in the 6th century Turk Empire*. S. 245-262.

J. MARMATTA, *Irano-Turcica*. S. 263-274.

K. CZEGLEDY, *On the numerical composition of the Ancient Turkish Tribal Confederation*. S. 275-282.

G. GYÖRFFY, *Sur la question de l'établissement des Petchénègues en Europe*. S. 283-292.

I.F. ERDELYI, *Fouilles archéologiques en Bachkirie et la préhistoire hongroise*. S. 301-312.

A. BODROGLIGETI, *Islamic terms in Eastern Middle Turkic*. S. 355-368.

E. MANDOKY, *L'étymologie turque de deux mots Hongrois*. S. 391-404.

GY. KALDY-NAGY, *Macht und Immobilienvermögen eines türkischen Beglerbegs im 16. Jahrhundert*. S. 441-450.

E. VASS, *Zwei türkische Fahrenlisten von Rackeve und Dunaföldvár aus Jahren 1562-1564*. S. 451-464.

A. SCHEIBER, *Jüdische Grabsteine in Ofen zur Türkenzeit*. S. 465-474.

G. FEHER, JUN, *Hungarian historical scenes recorded in Turkish illustrations*. S. 475-490.

XXVI- G. KOMOROCZY, *Das Mythische Goldland Harali im Alten Vorderasien*. S. 113-123.

L. LIGETI, *Une ancienne interpolation dans l'Altan Tobci*. S. 1-10.

A. BODROGLIGETI, *On Modern Turkish üstünkörü and yüzüköyün*. S. 145-150.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

G. KARA, *The Körösi Csoma Society, 1970 (Hilda Ecsedy)- La XIVe session de la P.I.A.C.* S. 151-154.

Acta Orientalia Munksgaard Copenhagen XXXIII, (1971):

F. THORDARSON, *Some Notes on Anatolian Ossetic.* S. 145-168.

B. UTAS, *Notes on some Public and Semi-public Libraries in the Near and Middle East Containing Persian and Other Moslem Manuscripts. (situation as of summer 1965).* S. 169-192.

H. GENGE, *Zum "Lebensbaum" in den Keilschriftkulturen.* S. 321-334.

Das Altertum XVIII, 3 (1972):

H. FREYDANK, *Chirurgie im alten Mesopotamien?* S. 133-136.

The American Historical Review 77, 4, 5 (1972); 18, 1 (1973).

American Journal of Archaeology 77, 1 (1973):

M. R. LEONARD, *Braziers in the Bodrum Museum.* S. 19-28.

K. NICOLAOU, *Archaeological News from Cyprus, 1971.* S. 51-60.

Anatolian Studies: XXII, (1972): Special Number. In honour of the seventieth birthday of Professor Seton Lloyd:

Seton Howard Frederick Lloyd. S. 9-62.

D. FRENCH, *Recent Archaeological Research in Turkey.* S. 11-62.

M. E. L. MALLOWAN, *Carchemish.* S. 63-86.

D. HAWKINS, *Building Inscriptions of Carchemish.* S. 87-114.

J. EVANS, *The Early Minoan Occupation of Knossos.* S. 115-128.

E. SOLLBERGER, *Mr. Taylor in Chaldaea.* S. 129-140.

D. J. WISEMAN, *A Babylonian Architect?* S. 141-148.

O. R. GURNEY, *The tale of the poor man of Nippur and its folktale Parallels.* S. 149-162.

R. M. HYSLOP, *The metals amütu and asi'u in the Kültepe Texts.* S. 159-162.

R. D. BARNETT, *More addenda from Toprak Kale.* S. 163-178.

C. GURNEY, *Uratian irrigation Works.* S. 179-186.

R. M. HARRISON, *A note on architectural sculpture in Central Lycia.* S. 187-178.

M. GOUGH, *The Emperor Zeno and some Cilician Churches.* S. 199-212.

A. S. HALL, *Valerius Valentinianus, Praeses of Isauria.* S. 213-216.

I. W. MACPHERSON, *Six inscriptions from Galatia.* S. 217-224.

R. P. HARPER, *Tituli Comanorum Cappadociae Iterum Suppleti.* S. 225-240.

D. FRENCH, *A sixteenth Century English merchant in Ankara?* S. 241-248.

G. LEWIS, *The Saint and the Major-General.* S. 249-253.

A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XVIII, (1970):

F. KÖPRÜLÜ, *İslâm Süfi Tarikatlerine Türk-Moğal Şamanlığının Te'siri (Çev. Yaşar Altan).* S. 141-152.

C. CAHEN, *Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve diğerleri. (Çev. İsmet Kayaoğlu).* S. 193-202.

Ankara Üniversitesi Yıllığı (Annales de l'Universite d'Ankara) XII, (1972):

H. ZİYA ÜLKEN, *Les origines de la culture nationale en Turquie.* S. 47-58.

N. ERDENTUĞ, *The basic points to be taken into consideration in relation to education in the efforts to modernize.* S. 59-62.

Ö. NUTKU, *The "Nahl": a symbol of fertility in Ottoman festivities.* S. 63-72.

- A. SAYILI, *Turkish contributions to and reform in higher education, and Hüseyin Rifkî and his work in geometry*. S. 89-98.
- Annali XXXII, 4 (1972).
- L'Anthropologie 76, 5-6 (1972).
- Anthropos LXVII, 1-4 (1972).
- The Antiquaries Journal LII, 1 (1972).
- Arbok 1969.
- Archaologische Bibliographie 86 (1971).
- Archaologischer Anzeiger 87, 2 (1973):
- A. M. MANSEL, *Žur Lage des Hannibalgrabes*. S. 257-284.
- W. MARTINI, *Samos 1971. Samos-Stadt: Thermen*. S. 285-306.
- G. P. SCHIEMENZ, *Nachlese in Göreme*. S. 307-318.
- Archiv Orientalni 40, 4 (1972):
- L. MATOUS, *Bemerkungen zum altassyrischen Dialekt von Kültepe*. S. 289-296.
- R. VESELY, *Die Hauptprobleme der Diplomatik arabischer Privaturkunden aus dem spätmittelalterlichen Ägypten*. S. 312-343.
- Archivo de Prehistoria Levantina XIII, (1972).
- Arhaiologiki Efimeris (1972).
- Arsbok 1972.
- Asia Major XVII, 2 (1972).
- Asian and African Studies VI, (1970):
- L. KROPACEK, *The confrontation of Darfur with the Turco-Egyptians under the Viceroyships of Muhammed Ali, Abbās I and Muhammed Sa'id*. S. 73-86.
- Athenaeum III-IV, (1972).
- Balkan Studies XII, 2 (1971):
- DVOICENSO-MARKOV DEMETRIUS, *Demetrius Kantemir and Russia*. S. 383-398.
- P. KYRRIS COSTAS, *The communal character of the administration church property in Cyprus under Ottoman Rule*. S. 463-478.
- M. KIEL, *Observations on the History of Northern Greece during the Ottoman Rule-The Turkish Monuments of Komotini and Serres*. S. 415-462.
- Bayerische Vorgeschichts-Blätter 36, 2 (1971).
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi X, 60 (1972):
- E. Z. ÖKTE, *Yeni Kemalizm'in Temel ilkeleri*. S. 2-3.
- H. ATAMER, *Milli Mücadele başlangıcında Hürriyet ve İtilâf Partisi*. S. 4-9.
- T. DURAN, *Mütareke devrinin önemli bir olayı Millî Ahrar Fırkası'nın kuruluşu*. S. 10-16.
- C. TÜRKAY, *Osmanlı İmparatorluğu devlet teşkilâtından örnekler*. S. 17-20.
- D. DEMİRGİL, *1972 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu*. S. 21-34.
- M. ERSÖZ, *Doğu Anadolu'da köy adları üzerine sosyolojik bir araştırma*. S. 35-37.
- B. BERKEL, *Aydın siyasi-askeri ve teknolojik olayları*. S. 38-40.
- Biblica LIII, 4 (1972).
- Biblical Archaeologist XXXV, 3 (1972).
- Bibliotheca Orientalis XXIX, 3, 4 (1972).
- The British Museum Quarterly XXXVI, 3, 4 (1972):
- G. K. JENKINS, *Two coins of Asia Minor*. S. 97-100.

Bulletin of the American Schools of Oriental Research 207, (1972).

Bulletin d'Archeologie Sud-Est Europeenne 2, (1971).

Bulletin AIESEE X, 1 (1972):

F. BARIASIC, *Quelques considérations sur l'activité de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen et de ses commissions d'etudes au cours de 1970 et 1971*. S. 5-14.

M. TAHA-HUSSEIN, *L'Unesco et l'etude des cultures du Sud-Est Europeen* S. 39-48.

A. PERTUSI, *Premières etudes en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs*. S. 49-94.

M. ANA MUSICESCU, *Reflexions sur quelques problèmes de la peinture post-byzantine dans le Sud-Est de l'Europe*. S. 95-110.

D.S. SHUTERI, *Naim Frasheri (1846-1900)*. S. 121-140.

Bulletin de Correspondance Hellenique XCVI, (1972):

DREW-BEAR (THOMAS), *Deux décrets hellénistiques d'Asie Mineure*. S. 435-472.

P. FAURE, *Cultes populaires dans la Crète antique*. S. 389-426.

Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXXVI, 1 (1973).

Bulletin Scientifique VIII, 10, 12 (1972).

Bulletino del Centro Camuno di Studi Preistorici 8, 9 (1972):

9 - *Numero Riservato al Simposio Internazionale su le Religioni della Preistoria*.

Bulletins et Mémoires de la Société D'Anthropologie IX, 1-2 (1972).

Byzantinische Zeitschrift LXV, 2 (1972):

D. MICHAELIDIS, *Un lamento inedito sulla caduta di Costantinopoli*. S. 303-326.

J. KODER, *Zur Wiederentdeckung zweier Codices Beratinii*. S. 327-338.

G. BRUMMER, *Wer war Jacobus? Zur Deutung von Claudian C.M. 50*. S. 339-352.

W. MC LEOD, *Castles in the Morea in 1467*. S. 353-363.

Cahiers du Monde Russe et Soviétique XIII, 3, 4 (1972):

A. BENNIGSEN, - CHANTAL LEMERCIER - QUELQUEJAY, *Le Khanat de Crimée au début du XVIe siècle. De la tradition mongole à la suzeraineté Ottomane, d'après un document inédit des Archives Ottomanes*. S. 321-337.

M. BERINDEI, *Le problème des "Cosaques" dans la seconde moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie*. S. 338-367.

A. W. FISHER, *Les rapports entre l'Empire Ottoman et la Crimée. L'aspect financier*. S. 368-381.

E. KAGAN-KANS, *Turgenev, the metaphysics of an artist, 1818-1883*. S. 382-405.

C. LEMERCIER - QUELQUEJAY, *Les expéditions de Devlet Girây contre Moscou en 1571 et 1572, d'après les documents des Archives Ottomanes*. S. 555-560.

Centaurus XVII, 1 (1972).

Central Asiatic Journal XVI, 3, 4 (1972):

M. ROSSABI, *Ming China and Turfan, 1406-1517*. S. 206-225.

Compte Rendu de la Quarante-Sixième Session Annuelle du Comité. 46 (1972).

Dacia XVI (1972).

Diş Politika II, 4 (1972).

Dumbarton Oaks Papers 26 (1972):

C. MANGO - J. W. HAWKINS, *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul. The Church Fathers in the North Tympanum*. S. 1-42.

Durham University Journal LXIV, 1 (1972): LXV, 1, 2 (1973).

East European Quarterly VI, 4 (1973):

W. O. OLDSOON, *Nicolae Iorga: The Romanian Nationalist as Historian*. S. 473-486.
Ehnology, Univ. of Pittsb. XI, 4 (1972).

Expedition XIV, 3 (1972).

Das Fenster 11, (1972).

The Florida Antropologist XXV, 2 (1972).

Genava XX (1972).

Göttinger Jahrbuch 20 (1972).

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I, (1972):

A. CAFEROĞLU, *Balkan'ın Karakağan çobanı*. S. 1-6.

M. İLGÜREL, *Sakız'da Türk Vakıfları*. S. 7-12.

N. GÖYÜNG, *Mora'da Osmanlı-Türk inşaa faaliyetleri*. S. 13-18.

E. EŞREFOĞLU, *Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk'taki Türk eserlerine dair 1897 tarihli bir rapor*. S. 19-36.

M. PINSON, *Russian policy and the emigration of the Crimean Tatars of the Ottoman Empire, 1854-1862*. S. 37-55.

A. ERZEN, *Eskiçağ tarihinde Marmara denizi ve Boğazlar*. S. 57-62.

S. SOUCEK, *Remarks on some western and Turkish sources dealing with the Barbarossa brothers*. S. 63-76.

B. A. LALOR, *Promotion patterns of Ottoman bureaucratic statesmen from the Lâle devri until the Tanzimat*. S. 77-92.

C. ORHONLU, *Mesleki bir teşekkül olarak kaldırmıcılık ve Osmanlı şehir yolları hakkında bazı düşünceler*. S. 93-138.

İ. SIVRIKAYA, *Osmanlı Devletinde Hukuk kaidelerinin gelişimi ve Tanzimat'dan sonra uygulanışı*. S. 139-146.

T. TEMELKURAN, *Makedonya mes'elesine dair bir "lâyıha"*. S. 147-164.

S. ERİNÇ, *Türkiye: İnsan ve ortam*. S. 165-194.

H. D. ANDREASYAN, *İkinci Viyana muhasarası ve müteakip harplere âit orijinal bir ermenice kaynak*. S. 195-196.

M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Türk Basın tarihinden bir sahife: İkdamcı Ahmed Cevdet Oran (1862-1935)*. S. 249-252.

A. S. ÜNVER, *Dr. Rifat Osman'a göre Edirne'de iki buçuk asır önce çiçek aşısı yapılması*. S. 253-254.

A. S. ÜNVER, *Edirne'de II. Murad'ın kurduğu üç kütüphane*. S. 255-256.

A. S. ÜNVER, *Selânik'te yüz eserimiz hakkında*. S. 257-260.

Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi IV, 1 (1972):

Ş. ELÇİN, *Nasreddin Hoca Mecmuası*. S. 1-19.

Hamizrah Hehadash XXII, 4 (88) (1972).

Harvard Journal of Asiatic Studies XXXII (1972).

Hayat Tarih Mecmuası I, (1973):

Ş. RADO, *Üçüncü Mustafa Devrinden haberler*. S. 4-8.

Y. ÖZTUNA, *Türkiye Devlet Başkanları*. S. 9-10.

F. TEVETOĞLU, *Jön Türk Basını*. 11-19.

F. NUZA, *Kumanova Muharebesi'nin sonu*. S. 20-29.

N. ULUĞ, *Birinci Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'ndan bir röportaj*. S. 30-32.

- T. TUNALI, *Büyük Türk Hükümdarı Yavuz Sultan Selim*. S. 33-43.
 O. ÖNDEŞ, *Hodonin'deki Türk Şehitliği*. S. 44-48.
 R. E. KOÇU, *Bedesten ve Kapalıçarşı*. S. 49-58.
 K. PAMUKÇİYAN, *Bir asır önceki Osmâniye Kasabası ve çevresi*. S. 75-79.
 M. TUNAY, *Zengin bir arkeoloji hazinemiz: Bergama*. S. 80-90.
 A. S. ÜNVER, *İlk fennî tulumbayı kuran Dâvud Gerçek*. S. 8-10.
 F. TEVETOĞLU, *Fethî Okyar'ın günlük hâtıraları*. S. 11-21.
 R. E. KOÇU, *Bedesten ve Kapalıçarşı*. S. 22-30.
 T. TUNALI, *Preveze ve Güney Fransa limanlarının fethi*. S. 31-37.
 M. TUNAY, *Tarihi bir şehir: Truva*. S. 58-60.
 F. NUZA, *Lüleburgaz Muharebesi*. S. 61-70.
 S. KUMBARACILAR, *Vak'a-ı Hayriyye*. S. 71-77.
- Hesperia XLI, 3 (1972).
 The Historical Journal XV, 4 (1972); XVI, 1 (1973).
 Historische Zeitschrift 215, 3 (1972).
 L'Homme XII, 3, 4 (1972).
 Honos Ella Kivikoski 75, (1973).
 International Journal of Middle East Studies IV- 1, 2 (1973):
 W. G. ANDREWS, *A critical-interpretive approach to the Ottoman Turkish gazel*. S. 97-112.
 T. PHILIPP, *Language, history, and Arab national consciousness in the thought of Jurjî Zaidân (1861 - 1914)*. S. 3-22.
 A. C. HESS, *The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the beginning of the sixteenth-Century World War*. S. 55-76.
 R. G. HOVANNISIAN, *Armenia and the Caucasus in the genesis of the Soviet-Turkish entente*. S. 129-147.
 S. FAROGHI, *Social mobility among the Ottoman Ulemâ in the late sixteenth century*. S. 204-218.
- Iran XI, (1973).
 Der Islam 49, 2 (1972).
 Islam and the Modern Age III, 4 (1972).
 Israel Exploration Journal XXII, 2-4 (1972):
 Y. YADIN, *The earliest representation of a siege scene and a "Scythian Bow" from Mari*. S. 89-94.
 T. DOTHAN A. BEN-TOR, *Excavations at Athienou, Cyprus, 1971-2 (Preliminary Report)*. S. 201-208.
- Izvestiya Akademii Nauk Turkmenskoy SSR 1, 2, 3 (1972).
 Izvestiya Bulletin de la Société Historique Bulgare XXVII, (1970):
 N. DANOVA, *La rupture entre les militants de la Renaissance nationale Grecque et le Patriarcat de Constantinople*. S. 63-81.
 R. POPOV, *La politique balkanique de l'Autriche-Hongrie après la révolution jeune-turque (Juillet-Octobre 1908)*. S. 133-143.
- Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums in Berlin 49-50 (1969-1970).
 Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik XXI (1972):

- C. MANGO, *The Church of Saints Sergius and Bacchus at Constantinople and the alleged tradition of octagonal Palatine Churches* S. 189-194.
 D. T. RICE, *Cypriot icons with plaster relief backgrounds* S. 269-278.
 K. WEITSMANN, *Four Icons on Mount Sinai: New Aspects in Crusader Art* S. 279-294.
 Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XX, 2, 3 (1972).
 Journal of The American Oriental Society 92, 4 (1972).
 Journal of Asian History 6, 2 (1972):
 J. KAYALOFF, *From the Transcaucasian Past: Two Documents about Turkish Resistance in 1918*. S. 123-132.
 Journal Asiatique CCLX, 1, 2 (1972).
 Journal of Cuneiform Studies XXIV, 4 (1972):
 D. L. ORMSEY, *An Old Babylonian archive of historical interest* S. 89-99.
 M. T. LARSEN, *A revolt against Hattusa*. S. 100-101.
 R. HARRIS, *Nomenclature of Old Babylonian Sippar*. S. 102-104.
 R. H. SACK, *Some miscellaneous Neo-Babylonian documents*. S. 105-106.
 D.I. OWEN, *Neo-Sumerian texts from American collections*. S. 137-173.
 The Journal of Hellenic Studies XCII (1972).
 Journal of Near Eastern Studies XXXI, 4 (1972):
 B. BRIGGS, *An extraordinary seal impression of the dynasty of Ur*. S. 96-101.
 Journal of the Royal Asiatic Society 2, (1971); 1 (1972):
 1971 - M. LOEWE, *Spices and silk: Aspects of world trade in the first seven centuries of the Christian Era*. S. 166-179.
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXXV (1972).
 Kirche im Osten XV (1972).
 Kirjath Sepher XLVII, 4 (1972).
 Levéltari Közlemények XLI, 2 (1970).
 Libyca XIX (1971).
 Madrider Mitteilungen 13 (1972):
 D. DUDA, *Der Mihrāb der Hauptmoschee von Almeria, mit Tafel 49-66 und 13 Textabbildungen*. S. 286-344.
 Man VII, 4 (1972).
 Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko XXVIII (1970); XXIX (1971).
 The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXXI, 1 (1972).
 The Middle East Journal XXVI, 4 (1972).
 Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Athenische Abteilung 85 (1970).
 Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts Roemische Abteilung 79, 2 (1972).
 The Muslim World LXII, 4 (1972); LXIII, 1 (1973).
 Narodou Azii i Afriki 4-6 (1972).
 National Geographic Magazine 143, 4 (1973):
 K. MACLEISH, *Cyprus under four Flags: A Struggle for Unity*. S. 356-384.
 Orientalia XLI, 3, 4 (1972):
 B. ALSTER, *A Sumerian incantation against Gall*. S. 349-358.

- A. MARZAL, *Two officials assisting the provincial governor at Mari*. S. 359-377.
 S. E. LOEWENSTAMM, *The killing of mot in Ugaritic myth*. S. 378-382.
 A. F. RAINEY, *El Amarna Tablets 359-379 (R. Caplice)*. S. 474-475.
 Orientalistische Literaturzeitung LXVII, 7, 8 11, 12 (1972).
 Oriente Moderno LII, 5-12 (1972).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 76, 1 (1973).
 Philosophy and History VI, 1 (1973).
 Proceedings of the British Academy LVII (1971).
 Radovi XLIII, 15 (1972).
 Rassegna Storica del Risorgimento LIX, 4 (1972).
 Razprave VII, 2 (1972).
 Report of the Department of Antiquities, Cyprus (1972):
 E. J. PELTENBURG, *Interim report on the excavations at Ayios Epiktitos Vrysi in 1969 and 1971*. S. 1-15.
 N. STANLEY-PRICE, *A prehistoric survey of the Analiondas region*. S. 15-21.
 E. HERSCHER, *A potter's error. Aspects of Middle Cypriote III*. S. 22-33.
 U. ZWICKER, *Investigations on prehistoric and early historic copperslag from Cyprus*. S. 34-45.
 P. ASTRÖM, *Some aspects of the Late Cypriote I period*. S. 46-57.
 K. NICOLAOU, *A late Cypriote necropolis at Ankastina in the Mesaoria*. S. 58-108.
 V. KARAGEORGHIS, *A "Snake-House" from Enkomi*. S. 109-112.
 E. MASSON, *Quelques inscriptions Chypro-Minoennes du Nordouest de Chypre*. S. 129-133.
 J. E. LAGARCE, *Notes sur quelques procedes de fabrication des ceramiques Cypriotes au bronze-recent*. S. 134-142.
 D. CHRISTOU, *A Cypro-geometric tomb from "Latsia" Rizokarpaso*. S. 143-155.
 A. CHRISTODOULOU, *A Cypro-archaic tomb-group from Maroni*. S. 156-160.
 V. KARAGEORGHIS, *Two built tombs at patriki, Cyprus*. S. 161-182.
 H-G. BUCHHOLZ, *Politiko-Tamassos 1971*. S. 183-186.
 S. SYMEONOGLOU, *Archaeological survey in the Area of Phlamoudhi, Cyprus*. S. 187-198.
 O. MASSON, *Deux inscriptions Hellenistiques d'Amathonte*. S. 199-203.
 W. A. DASZEWSKI, *Polish excavations at Kato (Nea) Paphos in 1970 and 1971*. S. 204-236.
 Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale LXVI, 1-2 (1972):
 ARNAUD, *Quelques Nouvelles Inscrites de Larsa*. S. 33-38.
 G. DOSSIN, *Adassum et kirhum dans des Textes de Mari*. S. 111-130.
 Revue Roumaine d'Etudes Internationales V, 3 (13) (1972).
 Revue de Synthese XCIII, 67-68 (1972).
 Saeculum XXIII, 1 2 (1972):
 H. EULER, *Die Begegnung Europas mit den Mongolen im Spiegel abendländischer Reiseberichte*. S. 30-46.
 E. I. J. ROSENTHAL, *Politisches Denken im Islam. Kalifatstheorie und politische Philosophie*. S. 148-171.
 Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 22, 3, 4, (1972).
 Scripta Minora (1971-1972).

Slavic Slaves VI, 2, 6 (1972).

Societe d'Histoire et d'Archéologie de Genève XIV (1971).

Sovetskaya Arheologiya 3 (1972).

Sovetskaya Tyurkologiya VI, 1, 3 (1972).

Soviet Studies in History XI, 2, 3 (1972-73).

Speculum XLVII, 4 (1972).

Studia Albanica VIII, 2 (1971); IX, 1 (1972).

Studia Islamica XXXVI (1972):

D. AYALON, *The Great Yāsa of Chingiz Khān. A reexamination (Part C1)*. S. 113-158.

Studia Orientalia 44, (1972):

H. BROMS, *How does the Middle Eastern literary taste differ from the European*.

Studies in Islam IX, 1 (1972).

Studii și Cercetări de Istorie Veche XXIII, 2-4 (1972).

Studime Historike XXVI (IX), 2, 3 (1972).

Syria XLIX, 1, 2 (1972):

Rapport préliminaire la XXXIIe campagne de fouilles à Ras Shamra. S. 1-26.

M. C. F. A. SCHAEFFER, *Note additionnelle sur les fouilles dans le Palais Nord d'Ugarit*. S. 27-34.

G. DELCROIX - J.-L. HUOT, *Les fours dits "de potier" dans l'Orient ancien*. S. 35-94.

Szazadok 105, 6 (1971); 106, 1, 2 (1972).

Tarih Dergisi 26, (1972):

C. GÖKÇE, *1787-1806 yılları arasında Kafkasya'da cereyan eden siyasî olaylar*. S. 1-66.

C. ORHONLU, *1657 tarihli Bozcaada tahriri ve Ada'daki Türk eserlerine ait bazı nollar*. S. 67-74.

Z. VELİDİ TOĞAN, *Emîr Timur'un soyuna dair bir araştırma*. S. 75-84.

J. SOURDEL-THOMINE, *Selçuklular devrinde Halep Küfî yazısı*. S. 85-96.

M. M. AKTEPE, *İzmir Şehri medreseleri hakkında ön bilgi*. S. 97-118.

C. ARTUK, *İlâne-i Harbiyye Madalyası*. S. 119-122.

M. C. Ş. TEKİNDİAĞ, *Cezzâr'ın Mısır'daki hayatı hakkında bir araştırma*. S. 123-128.

S. EYİCE, *İstanbul'un ortadan kalkan bazı tarihi eserleri*. S. 129-164.

Tarih Enstitüsü Dergisi 3 (1972):

İ. KAFESOĞLU, *Eski Türk Dini*. S. 1-34.

V. J. PARRY, *Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan harb malzemesinin kaynakları*. S. 35-62.

M. C. Ş. TEKİNDİAĞ, *Ali Fuad Türkgeldi'nin Tiran Elçiliği*. S. 47-62.

M. İLGÜREL, *Balıkesir'de âyânlık mücadelesi*. S. 63-74.

İ. MİROĞLU, *İstanbul Rasathanesine âit belgeler*. S. 75-82.

H. D. ANDREASYAN, *XIV. ve XV. yüzyıl Türk Tarihine âit ufak kronolojiler ve kolofonlar*. S. 83-148.

Y. HALAÇOĞLU, *Midhat Paşa'nın Necid ve Havâlisi ile ilgili birkaç lâyihası*. S. 149-176.

M. M. AKTEPE, *Osmanlı Devri İzmir Câmî'leri hakkında ön-bilgi*. S. 177-812.

F. Ç. DERİN, *Tayla İmamı Risâlesi*. S. 213-272.

R. ŞEŞEN, *İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî*. S. 273-300.

- İ. ARTUK, *Donanma İâne Madalyası*. S. 301-310.
 S. EYİCE, *Tarihi iki olayla ilgili iki gravür*. S. 311-318.
 M. DARGA, *Hitit Bayram - Rituali Metinlerinde geçen "Etarnu" hakkında bir araştırma*. S. 319-359.
 Tohogaku (Eastern Studies) 44 (1972).
 The Toyoshi-Kenkyu XXXI, 1-3 (1972).
 Történelmi Szemle XIV, 3, 4 (1971).
 Transactions of the International Conference of Orientalists in Japan. XVII (1972):
The Seventeenth International Conference of Orientalists in Japan S. 5-22.
 Türk Dili 256-259 (1973);
 258- Gezi Özel sayısı.
 256- A. DİLÂÇAR, *İskandinav Yurtlarında Türkoloji*. S. 316-319.
 259- A. DİLÂÇAR, *İskandinav Yurtlarında Türkoloji*. S. 36-39.
 Türk Etnoğrafya Dergisi XIII (1973):
 M. ÖNDER, *Selçuklu devri kadın başlıkları*. S. 1-8.
 N. BERKER, *Kaşbaşı (Diadem)*. S. 9-22.
 A. KARADENİZ, *Güneydoğu Anadolu majik ve empirik halk tedavi usulleri*. S. 23-32.
 F. MEMİŞOĞLU, *Harput bakırcılığı*. S. 33-54.
 G. ÖĞÜT, *Oyacılık sanatı ve Kütahya oyları*. S. 55-70.
 F. PREYGER, *Bayram tahtı*. S. 71-78.
 H. YAĞMURLU, *Tezhip sanatı hakkında genel açıklamalar ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde imzalı eserleri bulunan tezhip ustaları*. S. 79-131.
 Türkiyemiz 9, (1973):
 G. FEHER, *Hünernamede Macar tarihi*. S. 2-5.
 K. ÇİĞ, *Türk kitap kapları*. S. 6-10.
 C. KARAMELİ, *Asya'dan Anadolu'ya Türk çini ve seramik sanatı*. S. 11-20.
 N. BERK, *Bir koleksiyon üzerine düşünceler*. S. 21-28.
Köylü kadınlar arası elişleri yarışması. S. 29-38.
 R. E. KOÇU, *Ayazağa kasrı*. S. 39-44.
 A. MILL, *İngilizce özetler. English translations*. S. 45-48.
 Ural-Altaische Jahrbücher 44 (1972).
 Vestnik Drevney Istorii 3 (1972).
 Vestnik Leningradskogo Universiteta 14, 20, 24 (1972).
 Viking XXXVI, (1972).
 Voprosi Istorii 6, 12 (1972).
 Wiadomości Archeologiczne XXXVII, 2 (1972).
 Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 63, 64 (1972):
 R. STOLA, *Zur Subjunktion kima im Altbabylonischen und Altassyrischen*. S. 69-104.
 H. L. GOTTSCHALK, *Das Abendland und das muslimische Morgenland heute*. S. 128-150.
 A. C. SCHAENDLINGER, *Die Probleme der Redaktionen der Chronik des İbrâhîm Pecevi (Pecuylu)*. S. 176-186.
 A. UZUNOĞLU - OCHERBAUER, *Ein Türkischer Schriftsteller zwischen gestern und heute: Abdülhak Şinasi Hisar*. S. 187-224.
 Wissenschaftliche Zeitschrift Martin-Luther-Universität-Halle XXI, 4-6 (1972).
 The Yale Review LXII, 1, 2 (1972).

Zeitschrift für Balkanologie VIII, 1, 2 (1971/72):

O. JASAR-NASTEVA, *Bilinguität bei der Türkischen Bevölkerung in der Gegend von Gostivar und dadurch bedingte phonologische Veränderungen in ihrem Dialekt*. S. 57-83.

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 122, (1972):

E. MEYER, *Werner Caskel (896-1970)*. S. 1-5.

M. PLESSNER, *Helmut Ritter (1892-1971)*. S. 6-18.

W. WESTENDORF, *Siegfried Schott (1897-1971)*. S. 19-22.

J. NEBEZ, *Ein kurdisches Mond-Observatorium aus neuerer Zeit*. 140-148.

K. RÖHRBORN, *Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich (Ende 16. Jahrhundert)*. S. 118-140.

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft XX, 11, 12 (1972); XXI, 1-2 (1973):

XXI, 2- E. WERNER, *Die Armeniergreul 1915/16 - ein armenisches Greuelmaerchen?*. S. 218-225.

Zeitschrift für Kulturaustausch 1 (1973).

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXIX, 2, 3, 4 (1972).

D Ü Z E L T M E

Geçen sayıda yayımlanan, “Yakın tarihimizle ilgili bir belge: Esad Fuad Tugay’ın İngiltere Başbakanı Balfour’a yazdığı mektup” başlıklı yazıda (Belleten, cilt XXXVII, s. 583), Balfour için “eski İngiltere Başbakanı” denecek yerde, “eski” sözcüğü düştüğünden, yalnızca “İngiltere Başbakanı” denmiştir. Gerçekte, o sırada İngiltere Başbakanı Lloyd George idi. Özür dileyerek düzeltirim.

* * *

In the article entitled, “A document relating to our recent history: Esad Fuad Tugay’s letter to the British Prime Minister, Balfour”, which appeared in the previous issue of *Belleten* (Vol, XXXVII, p. 583), the words, “the former British Prime Minister” have appeared as “the British Prime Minister”, as a result of a printing error. In fact, the British Prime Minister was Lloyd George at that time. We apologize for the mistake.

Ş. K.

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
İNÖNÜ, İSMET: La Guerre d'Indépendance et Lausanne (en turc; avec 6 fig.)	1
İNAN, PROF. DR. ÂFET: Une histoire vivante qui sombre (en turc)	31
İĞDEMİR, ULUĞ: İsmet İnönü (en turc; avec 6 fig.)	35
SONYEL, DR. SALÂHİ R.: La Diplomatie turque à Lausanne (en turc) ...	41
İNAN, PROF. DR. ÂFET: M. Kemal Atatürk Président d'Honneur du Conseil d'Enseignement de l'Ecole de Droit d'Ankara (en turc; une photocopie)	117
İĞDEMİR, ULUĞ: Ahmet Selâhattin Bey (en turc; avec 1 fig.)	123
 Information:	
Séminaire et Exposition du cinquantenaire de la République	129
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le premier semestre de 1973	131

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXVIII

No : 149

Janvier 1974

*Le présent numéro de Belleten est dédié à
la mémoire du grand soldat et grand
homme d'Etat İsmet İnönü.*

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 7 4